

”Miehet elävät lomasta lomaan”

Mieliala 7. ja 11. divisioonan joukoissa jatkosodassa

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja kauppätieteiden tiedekunta

Historia- ja maantieteiden laitos

Suomen historian pro gradu -tutkielma

Syyskuu 2020

Tekijä: Leo Leskinen

Ohjaajat: Maria Lähteenmäki ja Pasi Tuunainen

Itä-Suomen yliopisto, tutkimustiedote

Tekijä: Leo Leskinen

Opiskelijanumero: 267502

Tutkielman nimi: ”Miehet elävät lomasta lomaan” – Mieliala 7. ja 11. divisioonan joukoissa jatkosodassa

Tiedekunta/oppiaine: Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Suomen historia

Sivumäärä: 86

Aika ja paikka: Syyskuu 2020, Itä-Suomen yliopisto, Joensuun kampus

Käsillä oleva pro gradu -tutkielma käsittelee Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialoja jatkosodassa. Tutkimuskohteena ovat 7. ja 11. divisioonat, jotka tarkastelujakson alussa kuuluivat Aunuksen ryhmän V armeijajakuntaan. Divisioonista tarkastellaan jalkaväkijoukkoja rykmentti- ja pataljoonatasolla. Tutkimustehtävänä on selvittää ja analysoida, millä tekijöillä oli merkittävimmät vaikutukset joukkojen mielialoihin loppusyksystä 1942 sodan päättymiseen syksyyn 1944. Tutkimusajanjakso painottuu asemasotaan, koska vuoden 1941 menestyksekkään hyökkäysvaiheen jälkeen sotatoimien pitkittyminen vaikutti merkittävästi joukkojen mielialoihin. Tarkastelu aloitetaan loppusyksystä 1942, koska Saksan sotaonnen kääntymisen ja uuden sotatalven tulon on sanottu heijastuneen joukkojen mielialoihin. Kesällä 1944 puna-armeijan suurhyökkäykset vaikuttivat mielialoihin voimakkaasti, ja samoin syyskuun aselevon ja rauhan vaikutus mielialoihin on ollut huomattava.

Paavo Junttila on sivunnut mielialatekijöitä diplomityössään (1952), jossa hän tutki joukkojen taistelutehoo vaikuttaneita tekijöitä. Mikko Heikuran lisensiaattityö (1967) on ainoa nimenomaisesti rintamajoukkojen mielialoihin kohdistuva tutkimus. Hän tutki kvantitatiivisin metodein kymmenen divisioonan mielialoja koko sodan ajalta. U. E. Moisala puolestaan on selvittänyt veteraanikyselynsä (1988) vastausten pohjalta yksittäisten taistelutahtoon vaikuttaneiden tekijöiden ja niiden muodostamien kokonaisuuksien merkitystä Karjalankannaksen suurtaistelujen aikana. Rintamajoukkojen mielialojen yleispiirteitä on kuvattu myös rintamapropagandaan kohdistuvassa kirjallisuudessa. Kaikille tutkimuksille on ominaista, ettei tarkastelu ole painottunut divisioonien pienempiin yksiköihin. Joukkoyksiköiden historikit sisältävät huomioita mielialoista, mutta nämä tekokset keskittyvät pääasiassa kuvaamaan yksiköiden muodostumista ja niiden sotatoimia.

Tässä empiirisessä tutkimuksessa lähdeaineistona on käytetty 7. ja 11. divisioonien ja niiden jalkaväkijoukkojen kuri- ja mielialailmoituksia sekä pastoreiden tilanneilmoituksia. Tarkastelun pääpaino on pataljoona- ja rykmenttitasolla. Tutkimusmetodina on hyödynnetty laadullista sisällönanalyysiä. Tutkielma kuuluu sotahistoriallisen tutkimusperinteeseen.

Tutkielman keskeisenä johtopäätöksenä havaittiin, että lomakäytäntöihin liittyvät asiat olivat käytetyn aineiston perusteella merkittävien mielialatekijä tarkastelluissa joukoissa asemasodan aikana ja syksyllä 1944. Lomakäytännöt vaihtelivat rintamasuuntien välillä, joten miehet vertasivat toisten rintamasuuntien käytäntöjä paikallisiin. Aunuksen Karjalaan sijoitetut joukot olivat kateellisia Karjalankannaksen edullisemmasta lomajärjestelystä. Paikallinen lomajärjestelmä puolestaan sisälsi käytänteitä, jotka heikensivät järjestelmän piiriin kuuluneiden joukkojen yhtenäisyyttä. Järjestelmä huomioi eri ryhmät eri tavoin, joten siviilisäätö, ikä ja elinkeino saattoivat olla tutkimusjoukkoa erottavia tekijöitä mielialan suhteen. Perheellisten miesten suosiminen lomajärjestelyssä aiheutti nurinaa naimattomien sotilaiden keskuudessa, ja vastaavasti maatalouslomiensa epätasainen jakautuminen suurtilallisten ja pienviljelijöiden välillä vaikutti kielteisesti viimeksi mainitun ryhmän mielialoihin.

Suomen aseveljen, Saksan, ja muiden akselivaltojen sotatilanne ei tutkimusaineistossa noussut esille merkittävänä mielialatekijänä, vaikka tutkimuskirjallisuudessa sen merkitystä mielialoille on pidetty tärkeänä. Kysymys voi olla siitä, että näkemys Saksan voimista oli vääristynyt, todellista tilannetta ei tunnettu tai Saksan kohtalon vaikutusta omaan rintamaan ei ymmärretty. Toisaalta voi olla mahdollista, ettei Saksan kestävyys pidetty ratkaisevana, jos oma puolustus koettiin murtumattomaksi. Myös asemasodan sotatoimien vaikutus mielialaan mainittiin käytetyssä aineistossa vain harvoin. Syy lienee asemasodan näennäinen rauhallisuus: Jos ja kun hyökkäyksiä puolin ja toisin tapahtui, olivat ne niin satunnaisia tai heikkoja, ettei niitä rekisteröity mielialailmoituksiin eikä niillä havaittu olleen vaikutusta mielialoihin. Kun tutkimuskohteena olleet joukot joutuivat taisteluihin kesällä 1944, niin kaikki tarkastellut ilmoitukset tältä ajalta kuvasivat taistelurasituksen lamauttavaa vaikutusta mielialoihin.

Sisällys

1. Johdanto	4
1.1 Mielialojen yleispiirteitä Suomessa asemasodasta aselepoon.....	4
1.2 Valistusorganisaation juuret ja toiminta jatkosodassa	8
1.3 Tutkimusasetelma.....	13
1.3.1 Tutkimuskysymys ja metodi.....	13
1.3.2 Lähdeaineisto	16
1.3.3 Tutkimuksellinen raami ja käsitteet.....	20
1.3.4 Tutkimuskirjallisuus	28
2. Aemasodan monituiset mielialatekijät	29
2.1 Painotukset vaihtelivat yläportaiden ilmoituksissa loppuvuonna 1942	29
2.2 Lomajärjestelmää ja talvivaatetusta kritisoitiin.....	31
2.3 Kuntoisuuslomista innostuttiin, idän sotatilannettakin pohdittiin.....	33
2.4 Perheelliset iloitsivat lomista, maanviljelijät olivat levottomia	35
2.5 Pastorit kertoivat sotatottumuksesta ja lomakaipuusta.....	39
2.6 Hyviä uutisia kotoa ja lomakateutta	44
2.7 Paineita etulinjassa, parannusta lomajärjestelmässä ja keskustelua suursodasta	46
2.8 Syksyllä eloa ja oloa häiritsivät luteet, sateet ja vaatehuollon vaikeudet.....	50
3. Toiveiden, epävarmuuden ja järkytyksen vuosi 1944.....	56
3.1 Keväällä mielialat olivat rauhallisia, vaikka uutiset antoivat ajattelemisen aihetta	56
3.2 Sotatilanteen totaalinen muutos koetteli mielialoja.....	63
3.3 Toive rauhasta heräsi, lomien jatkuminen helpotti kasvanutta kotihuolta	72
3.4 Aselepo ja rauha herättivät ristiriitaisia tuntemuksia	75
4. Johtopäätökset.....	78
Lähteet ja kirjallisuus	84

1. Johdanto

Tutkimuksessani tarkastelen rintamajoukkojen mielialoihin vaikuttaneita tekijöitä jatkosodan jälkipuolella. Tutkimuskohteiksi on valittu 7. ja 11. divisioona, jotka tarkastelujakson alussa kuuluivat Syvärin eteläpuolelle sijoitettuun V Armeijakuntaan, joka oli yksi Aunuksen Ryhmän kolmesta armeijakunnasta. Divisioonista tarkasteltavat yksiköt kuvataan luvussa 1.3.1. Miehistön mielialoja rintamalla tarkkailivat valistusupseerit ja sotilaspastorit. Sotilaspapisto toimi sielunhoidon suhteen kenttäpiispan alaisuudessa, ja valistusupseerit puolestaan olivat lähimmän esimiehensä alaisia. Mielialaraportoinnin osalta tämä tarkoitti, että pataljoonien pastorit laativat raporttinsa itsenäisesti, valistusupseerit eivät. Pataljoonan komentaja laati kuri- ja mielialailmoituksen yhdessä valistusupseerin kanssa ja lähetti sen rykmentin komentajalle, joka teki yhteenvedon pataljoonien ilmoituksista. Jatkosodan kontekstissa valistustyö, johon myös sotilaspastorit osallistuivat, tarkoittaa toisaalta miehistön viihdytystä ja toisaalta tiedotustoiminnan kautta tapahtuvaa mielipiteiden muokkausta. Käsitteitä tarkastellaan luvussa 1.3.3. Mielialanhoitajat toteuttivat mielipiteenohjausta, mutta heidän toimintamuotojensa tarkastelu ei ole työn kohteena, vaan rintamajoukkojen mieliala, josta he raportoivat määräaikaisilmoituksin. Aluksi työssä kuvataan rintaman mielialojen yleispiirteiden lisäksi kotirintaman mielialoja, sillä näiden kahden ryhmän mielialat olivat erottamattomassa vuorovaikutuksessa.¹ Ennen tutkimusasetelman selvitystä käsitellään valistusorganisaatiota.

1.1 Mielialojen yleispiirteitä Suomessa asemasodasta aselepoon

Jatkosodan hyökkäysvaihe päättyi kaikilla rintamilla joulukuun 1941 alkuun mennessä. Suomen armeija oli vallannut Moskovan rauhassa menetetyt alueet takaisin ja edennyt Itä-Karjalassa vanhan rajan yli. Itä-Karjalan valtausta perusteltiin sotilaallisesta näkökulmasta, mutta C.G.E. Mannerheimin miekantuppipäiväkäskey puhui Karjalan sukulaisheimojen vapautuksesta. Karjalan armeijan komentajan kenraaliluutnantti Erik Heinrichsin ja puolustusministeri Rudolf Waldenin mukaan oli varmistettava alue, jota vihollinen tulisi todennäköisesti hyödyntämään hyökätessään Suomeen. Samalla sotatoimet pysyisivät kaukana omilta rajoilta. Tavoitteena oli Äänisjärven-Vienanmeren kannaksen, Aunuksen kannaksen ja Karjalankannaksen hallinta. Syväri muodosti puolustuslinjan Aunuksen kannaksella. Presidentti Risto Ryti oli ensin kritisoinut talvisotaa edeltäneen rajan ylitystä, mutta kuultuaan sotilasstrategiset perusteet helpommin puolustettavasta rajasta, hän ymmärsi alueen valtauksen

---

¹ Esim. Junntila 1955, 85. Heikura 1967, 103–104.

merkityksen. Väitöskirjassaan Esko Salminen toteaa, että oli ylivoimainen tehtävä perustella koko armeijalle Itä-Karjalan valtaus ja rajan työntäminen kolmen kannaksen tasalle.²

Sodan alkua oli leimannut vahva optimismi, joka ulottui ylempään päälleystöön asti.³ Talven tulo merkitsi kesäsodan hypoteesin kaatumista, mutta raskaan hyökkäysvaiheen päätyminen oli itsessään positiivinen mielialatekijä.⁴ Sodan pitkittymisen myötä lomakaipuusta muodostui Jutikkalan mukaan keskeisin mielialakysymys rintamalla. Joulun alla mieliä alkoivat rauhoittaa lisääntyvät kotiutukset, mutta uutiset Saksan perääntymisestä Tihvinässä välittyivät Englannin radion ja ruotsalaisten lehtien kautta. Saksa ei informoinut ongelmistaan Suomea, ja vihollispropaganda sai siksi maassa jalansijaa. Jutikkalan mukaan asemasodan aikaisesta väestön mielialasta on hyvin vaikea tehdä yleiskuvaa, koska ilmeni ”lukemattomia erityisprobleemeja”, ja ärsykkeet sekä positiiviset tekijät vaihtelivat paikkakunnittain ja yhteiskunnallisissa ryhmittäin. Jutikkala kuvaa joulun 1941 mielialoja ”varsinkin kaviksi ja hämmentyneiksi”, sillä tilanne synnytti moninaisia kysymyksiä: Miksi hyökkäys pysähtyi, miksi kotiuttamiset keskeytettiin, ja miten vihollinen kykeni yhä hyökkäämään. Toisaalta useimmat tiedottajat kertoivat joulun alla mielialojen parantumisesta. Maaseudulla, jossa väestön asenteet pysyivät staattisempina, mieliala havaittiin kokonaisuudessaan paremmaksi kuin kaupungeissa, joissa sitä huonontavana tekijänä vaikuttivat kansanhuoltoon liittyvät ongelmat. kaupungeissa. Vaikka sekä talonpojan että tehdastyöläisen mielialaan vaikuttivat toimeentuloon liittyvät muutokset, työläinen pohti enemmän valtapoliittisia ongelmia niiden syynä, ja siksi kaupungeissa tapahtui mielialan suhteen äkkikäännöksiä. Valtion Tiedotuslaitos⁵ (VTL) arvioi työväen kärsineen alemmuuskompleksista ja pyrki siksi toteuttamaan niin sanottua työpropagandaa mielialan kohottamiseksi. Tehtaisiin järjestettiin vierailuja ja niiden toiminnasta laadittiin tiedotuksia.⁶

Kevättalvella 1942 rintamajoukkojen mielialojen raportoitiin kohentuneen syksystä, vaikka joukoissa esiintyikin mielipiteitä, että sodan jatkuminen hyödytti vain Saksaa. Kansan mieliala oli suursodan uutisten suhteen ristiaalokossa Japanin menestyksen ja Saksan epäonnen välillä. Elintarvikelähdetykset Tanskasta ja Saksasta nostivat korttiannoksia, mutta toisaalta joissakin paikoissa esiintyi myös elintarvikepulaa. Alkuvuoden torjuntavoitot omalla rintamalla eivät varsinaisesti nostaneet yleismielialaa, koska huoli omista tappioista oli voimakkaampi. Keväältä odotettiin Saksan uutta ponnistusta, mutta samalla heräsi pelko siitä, joutuuko myös Suomi jatkamaan hyökkäystä. Etenkin ruotsinkielinen väestö Uudellamaalla oli lopen kyllästynyt sotatilaan. Poliittisessa suhteessa mielialat paranivat

² Rautala 2015, 24–25, 218; Pilke 2018, 69; Salminen 1976, 181.

³ Esim. Heikura 1967, 51.

⁴ Jutikkala 1997, 68; Salminen 1976, 108.

⁵ Alkuperäinen sanamuoto.

⁶ Jutikkala 1997, 47–48, 72–78, 149.

helmikuussa 1942, mihin vaikutti Rytin vakuuttelu leivän riittämisestä tulevaan satoon asti. Kylmä talvi kuitenkin jatkui, ja useilla paikkakunnilla kärsittiin puutteesta. Koko maaliskuun mielialakatsaukset raportoivat mielialan laskusta, kunnes kuun lopussa lomautukset lisääntyivät, elintarvikkeiden jakelu tehostui ja sääkin parani. Taistelupaine kohdistui Syvärille, mutta sillä ei ollut kriittistä vaikutusta kotirintamaan, koska niin rintamalla vierailleiden tahojen kertomukset kuin kirjeet rintamaltakin olivat luoneet vahvan uskon armeijankestokykyyn. Päämajan (PM:n) ilmoitus torjuntavoitosta turvasi käsityksen hetkellisesti. Kun armeija ei aloittanut kesähyökkäystä, ajateltiin sen johtuvan siitä, että tavoiteltu rintamalinja oli jo saavutettu. Myöskään Saksa ei hyökännyt, kuten oli odotettu, mutta mielialat eivät synkenneet, sillä ne muodostuivat ”*vatsan kautta*”, kuten Jutikkala kuvaa lainaten mielialakatsauksen ilmaisua. Toive tulevasta sadosta vaikean talven jälkeen oli keskeisin mielialavaikutin. Adolf Hitlerin vierailun Mannerheimin syntymäpäivien yhteydessä koettiin osoittaneen Saksan kunnioittavan Suomea erityislaatuisesti. Suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden välillä sen sijaan esiintyi skismaa.⁷

Syyskuu 1942 oli toisen maailmansodan käännekohta. Silloin Suomessa alkoi esiintyä pohdintaa, johtuiko Saksan hyökkäämättömyys siitä, että se pyrki sitomaan Suomea sotaan, mutta mikä merkittävämpää, epäily Saksan kestävyyskohtaan alkoi herätä. Itä-Karjalan kysymys ei Jutikkalan mukaan kansan enemmistöä merkittävästi kiinnostanut, vaan nyt toivottiin Saksan valtaavan Stalingradin. Mitä tulee omaan rintamaan, vaikka usko sen murtumattomuuteen oli positiivinen mielialatekijä, niin samalla rintaman rauhallisuus merkitsi, että kansan huomio kohdistui täysin yhteiskuntaelämän ongelmiin, kaupungeissa muun muassa elintarvike- ja polttoainepulaan. Jokapäiväisen elämän vaikeudet hallitsivat mielialoja enemmän kuin Saksan rintamat, kunnes tieto Saksan sotaonnen kääntymisestä Pohjois-Afrikassa saavutti Suomen marraskuussa 1942. Uuden sotatalven ymmärrettiin olevan edessä, ja pelättiin, että Saksan keskittäessä voimiaan Välimeren alueelle taistelupaine omalla rintamalla kovenisi.⁸

Vuoden 1943 kotirintaman mielialatekijöiden suhteen Mikko Heikura erottaa säännöstelymääräyksistä johtuvat epäkohdat, jotka olivat yleensä ohimeneviä, ja suurpolitiikan tapahtumat, joiden vaikutus oli pysyvämpi. Huoli itärintaman tilanteesta alkoi Jutikkalan mukaan tammikuussa vaikuttaa mielialoihin arkisia kysymyksiä enemmän. Mielialojen lasku oli kaupungeissa paljon jyrkempää kuin maaseudulla, jossa laajalti uskottiin Saksan voittoon. Saksan koettua tappion Stalingradissa sosiaalidemokraattien ja ruotsalaisten lehdet alkoivat kirjoituksissaan spekuloida erillisrauhasta. Tuolloin

⁷ Jutikkala 1997, 149–154, 157–159. Salminen 1976, 108–111.

⁸ Jutikkala 1997, 157, 159, 163–166, 192–193; Salminen 1976, 111.

sensuurimääräykset kovenivat, mutta rauhankeskusteluilla tuli nyt olemaan pysyvä vaikutus mielialoihin. Suomi ja Yhdysvallat arvioivat salaisesti koko kevään erillisrauhan mahdollisuuksia. Maaliskuussa 1943 Itä-Karjalan kysymys alkoi herättää yhä enemmän mielenkiintoa, kun ministeri K.A. Fagerholm teki selkoa alueen valtaamisen heikentävästä vaikutuksesta Suomen länsivalloilta saamaan sympatiaan. Keskustelu aiheesta levisi myös rintamalla, ja suurvaltapolitiikka alkoi yhä enenevässä määrin herättää kiinnostusta maaseudulla. Valvontaosaston arviot rintaman mielialasta olivat kuitenkin pääosin positiivisia keväällä ja kesällä. Elokuussa 1943, jolloin rauhankeskustelu kävi kii-vaimmillaan, arvioiden sävy muuttui; tyydyttävää parempaa arvosanaa ei missään annettu. Suursodan tapahtumien ilmoitettiin vaikuttavan miehiin merkittävästi. Uutisista kuultiin jatkuvasti Saksan tappioista, ja Italian kukistuminen herätti huolen, keskittääkö Neuvostoliitto (NL) Suomeen enemmän voimavaroja, kun saksalaisten vastuu Italiassa kasvaa. Toiset uskoivat Italian olleen heikko alusta asti ja anglosaksien olevan joka tapauksessa Suomelle hyväntahtoisia. VIA:n⁹ ja VTL:n gallupin¹⁰ mukaan sodan voittajaksi veikattiin länsivaltoja NL:a enemmän, vaikka sen voimat huolestuttivatkin. Usko Saksan voittoon joka tapauksessa hiipui, ja vihollispropaganda tehosti volyymiaan. Lomalaiset puolestaan välittivät rintamalle kuulemiaan huhuja siitä, ettei Suomi pystyisi pitämään Itä-Karjalaa. Englannin ja Ruotsin radioiden kuuntelu yleistyi ensin kotirintamalla, ja varsinkin vuodenvaihteessa rintamalla. Myös mielenkiinto vihollisen kaiutinpropagandaa kohtaan lisääntyi. Vuodenvaihteessa rintamalta raportoitettiin kotimaan lehdistön olevan keskeisin levottomuuden lietsoja. Jouluksi mielialat kuitenkin jossain määrin rauhoittuivat, sillä puna-armeijan eteneminen idässä hidastui, elintarviketilanne oli tyydyttävä ja Saksa mainosti näkyvästi tulevia huippuaseitaan.¹¹

Tammikuun lopussa 1944 NL mursi Leningradin saarron, ja seuraavan kuukauden aikana se pommitti kolmesti Helsinkiä pyrkien murtamaan kotirintaman puolustustahdon. Niin suomen- kuin ruotsinkielisessäkin lehdistössä vaadittiin rauhaa. Maaliskuussa hallitus otti Yhdysvaltojen kautta yhteyttä Neuvostoliiton johtoon tunnustellakseen rauhaa. Enemmistö kansasta tyrmäsi ehdot¹², ja asiasta käytiin huhtikuussa keskustelu eduskunnassa. Hallituksen linja oli torjuva, ja eduskunta antoi sille luottamuslauseen. VTL:n mielialaraportit kertoivat tämän rauhoittaneen mieliä ja vahvistaneen yksimielisyyttä. Huhti-toukokuussa ei ilmennyt suurempia muutoksia mielialoissa eikä edes länsiliittoutuneiden maihinnousu Ranskan Normandiaan herättänyt huolta laajalti, sillä anglosaksien vaikutusvallan

⁹ Jutikkala toteaa VIA:n tarkoittavan latinaksi tietä, mutta lyhenne tulee ilmeisesti sanoista ”Vapaus, isänmaa, aseveljeys”. Jutikkala 1997, 16; Pilke 2018, 60.

¹⁰ VIA:n paikallisasiamiehet hankkivat VTL:lle tietoa haastattelemalla tuttaviaan yksilöllisesti. He merkkasivat kyselylomakkeeseen saamansa tiedot sekä vastaajan iän, ammatin, sukupuolen ja puoluekannan. Jutikkala 1997, 38, 240.

¹¹ Heikura 1967, 91–92, 104–105; Jutikkala 1997, 163–169, 237–242; Salminen 1976, 112–116, 153.

¹² NL:n ehdot olivat Moskovan rauhan rajat, Petsamon palautus, saksalaisten karkottaminen toukokuuhun mennessä, sotavankien ja vangittujen / työvoimana käytettyjen siviilien palautus, armeijan kokonaisvahvuuden puolitus, 600 miljoonan dollarin arvoinen tavaramaksu sotakorvauksena. Hahtela et al. 1992, 210–211.

kasvu Euroopassa nähtiin turvana NL:a vastaan. Vain päiviä maihinnousun alkamisesta vihollisen suurhyökkäys Kannaksella yllätti Suomen. Salmisen mukaan koko sodan kestänyt mielialojen muokaus oli luonut uskon puolustuksen murtumattomuuteen. Nekään, jotka odottivat hyökkäyksen tulevan, eivät arvanneet sen voimakkuutta. Helsingissä ilmeni paniikkia, mutta monet maaseutupitäjät sen sijaan pysyivät rauhallisina. Jutikkala arvioi tämän mahdollisesti liittyneen tietämättömyyteen. Mielialat rintamalla romahtivat ja huhut levisivät perääntyvien joukkojen mukana. Mielialoja heikensi edelleen radioyhteyksien ja postin katkeaminen, jolloin tietoja kotoa ei saatu. Suurhyökkäys kohdistui myös Aunuksen kannakseen pakottaen suomalaiset vetäytymään, mutta Salmisen mukaan alueen jättäminen ei herättänyt laajaa katkeruutta, koska propaganda ei ollut onnistunut luomaan joukoille tunnesidettä Itä-Karjalaan. Karjalan kannaksella hyökkäyksen pysäyttämisen ja Saksalta saadun materiaaliavun myötä mielialat palautuivat heinäkuun lopussa. Saksan omat heinäkuiset tappiot eivät mielialoihin vaikuttaneet, koska kansalla ei ollut realistista kuvaa itärintaman tilanteesta.¹³ Suomen rintamalla hyökkäys oli Ilomantsin taistelujen myötä pysäytetty jokaisella suunnalla elokuun puoliväliin mennessä.¹⁴ Salminen arvioi, että rauhan odotus elokuussa 1944 vaikutti heikentävästi taistelutahtoon. Hänen mukaansa tieto aselevosta ”*koettiin luonnollisesti kaikkialla suurena helpotuksena*”, mutta nopeasti ilmeni myös pelkoa, kun muistettiin, miten NL oli miehittänyt Romanian.¹⁵

1.2 Valistusorganisaation juuret ja toiminta jatkosodassa

Suojeluskunnat tuottivat maanpuolustuspropagandaa jo vuodesta 1918 alkaen, ja sitä käytettiin synonyymina valistustoiminnalle. Jokaisessa paikallisesikunnassa tuli olla kasvatuspäällikkö, jonka tärkeä tehtävä oli estää huhujen syntyminen ja leviäminen. Kasvatuspäällikön toimesta kehittyi valistusohjaajien vakanssit. Heidän tehtävänään oli kurssien järjestäminen, lehtien toimitus ja yhteydenpito julkiseen sanaan. Armeijan puolella valistustyötä, joka painottui historian ja yhteiskuntaopin opettamiseen, suorittivat sotilaspapit ennen valistusupseerin viran perustamista. Virka tuli puolustuslaitokseen, kun vuoden 1937 viimeisenä päivänä puolustusministeriön koulutusosastoon perustettiin liikuntakasvatus- ja valistustoimisto. Ministeriö jakoi valistustyön kolmeen osioon: Opetus, juhlatilaisuuksien järjestäminen ja vapaa-ajanvieton ohjaus. Syksyn 1939 liikekannallepanon aikana perustettiin Päämajaan sensuuritoimisto ja sodan sytyttyä propagandaosasto. Valistushenkilöstöä suunniteltiin

¹³ Jutikkala 1997, 243, 245, 247–252; Salminen 1976, 153, 160, 162, 174.

¹⁴ Kuosa 1968, 272–273.

¹⁵ Salminen 1976, 166, 174.

tiin laajennettavan esikunnista perusyksiköihin asti, mutta upseeripulan takia tämä ei toteutunut. Syksyllä 1939 valistusupseerin tehtävät jakaantuivat mielialoihin liittyvään työhön, viihdytystoiminnan järjestämiseen ja joukko-osastolehden toimitukseen. Moskovan rauhan aikaansaaman järkyttyneen reaktion myötä havaittiin, miten vaikea ja tärkeä tehtävä mielialojen hoito oli.¹⁶

Talvisodan jälkeen valistustyö oli pääosin pastorien vastuulla, mikä aiheutti kitkaa valistushenkilöstön ja pastorien välille. Valistustehtävissä toimineiden sotilaiden mielestä pappien toteuttamalla valistustyöllä ei ollut eroa tavalliseen sielunhoitoon, minkä vuoksi tehtävään tuli kouluttaa erityinen valistushenkilöstö. Merivoimien pastori Eino Alitalo puhui kaikkien virkaveljiensä puolesta vetoamalla siihen isänmaalliseen otteeseen, jolla sotilaspapisto oli tehtävänsä hoitanut. Hengellistä ulottuvuutta ei hänen mukaansa saisi erottaa valistustyöstä. Vielä alkuvuoteen 1941 tultaessa asiaan ei ollut saatu ratkaisua, ja epäkohdat näkyivät yhtymien ilmoituksista. Samaan aikaan ilmeni uusi ongelma sotilaiden mielialoissa, kun palvelusaikaa pidennettiin kahteen vuoteen. Joulukuussa 1940 Mannerheim oli antanut SDP:n järjestösihteerille kapteeni Kalle Lehmukselle tehtäväksi järjestää puolustuslaitoksen tiedotustoiminta. Lehmus ilmoitti muistiossaan tammikuun alussa 1941, että siinä missä maanpuolustushenkilöiden mieliala oli syntynyt talvisodassa itsestään, oli nyt havaittavissa sotaväsymystä. Valistustoimintaa Lehmus ei määritellyt, mutta hän linjasi, että tiedotustoiminta olisi ulkoistettava Valtion tiedotuslaitokselle, jonka ohjeiden mukaan kymmenisen upseerin ryhmä hoitaisi sotilaallisen tiedotuksen Päämajassa.¹⁷

Valtion tiedotuslaitos eli VTL oli Suomessa jatkosodan aikana suurin rintamantakainen tiedotusorganisaatio, joka valvoi mielialoja ja pyrki muokkaamaan mielipiteitä hallitukselle myönteiseksi. Laitos perustettiin nimellä Valtioneuvoston Tiedotuskeskus 11.10.1939 valtioneuvoston kanslian osastoksi ja talvisodassa se kuului opetusministeriöön. Ennen kyseistä laitosta oli toiminut puolivirallinen VIA, joka oli levittänyt kansalle faktatietoa, josta lehdissä ei kerrottu. Aluksi VIA yhdistettiin VTL:een, mutta sittemmin se itsenäistyi. VIA:n tehtävä oli oikoa huhuja ja suorittaa mielialatarkkailua VTL:lle. Valtioneuvoston asetus 22.6.1941 linjasi, että VTL on kaikkien Suomen tiedotus- ja propagandaorganisaatioiden johtoelin sekä Yleisradion valvoja. Sodan syyttyä VTL:n tehtäviin kuuluivat muun muassa sodan lyhyttä ennustavan mielialan torjuminen, Karjalaa koskevan aineiston hankkiminen ja SDP:n julkisen kuvan kiillotus saksalaisia varten sekä työväestön luottamuksen edistäminen saksalaisia kohtaan. VTL kohtasi kritiikkiä demokratiaa korostavan diskurssin puutteesta, mutta tämä oli tietoinen valinta. Näin siksi, että arveltiin olevan enemmän vahingollista kuin hyödyllistä korostaa sellaista,

¹⁶ Salminen 1976, 15, 22–28.

¹⁷ Salminen 1976, 28, 29, 38.

”jonka järkkymättömyyttä pidettiin itsestäänselvänä”. Perustuslaki määräsi, että asetukset, jotka annetaan sodan syttyessä, on annettava eduskunnan arvioitavaksi. Näin ollen myös asetusta VTL:stä tarkasteltiin eduskuntakäsittelyssä tammikuun puolivälissä 1942. Perustuslakivaliokunnan enemmistön kanta asetukseen oli myönteinen. Valtiopäiväkeskustelussa pääministeri Jukka Rangell argumentoi VTL:n puolesta vedoten viestitekniikan kehityksen myötä kasvaneen painetun ja puhutun sanan merkitykseen sodankäynnin välineenä. Hänen mukaansa oli välttämätöntä järjestää tiedotustoiminta, joka sekä oikaisi vihollisen väitteitä, että hyökkäsi tätä vastaan. VTL oli pääministerin mukaan hallitukselle välttämätön organisaatio.¹⁸

Puolustusministeriön koulutusosaston liikuntakasvatus- ja valistustoimisto lopetettiin jatkosodan syttyä kesäkuussa 1941, koska sodan uskottiin olevan lyhyt. Valistusupseerit siirrettiin tiedotuskompanioihin, jotka Lehmus oli suunnitellut. Valistusupseeriverkoston kehittäminen alkoi syksyllä 1941, kun vanhan rajan ylitys aiheutti mielialan laskua joukoissa. Lehmus jatkoi organisaation järjestelyä, ja marraskuun lopussa 1941 valistus- ja viihdytysosasto liitettiin Päämajan tiedotusosastoon, jolloin valistusupseerit palasivat yksikköjensä komentajien alaisuuteen. Valistusupseeriston yleinen mielipide oli, että henkilöstöä oli riittämättömästi. Esikunnat saivat luvan ylittää määrävahvuudet, mutta vakansseja ei tuossa vaiheessa lisätty määrävahvuuksiin. Joulukuussa 1941 henkilöstä lisättiin, ja rekrytoinnin tuli tapahtua yksikön sisällä. Hyökkäysvaiheen aikana mielialanohjaus ei ollut järjestelmällistä, mutta arvioitiin, että taloudellinen epävarmuus oli keskeinen mielialaa vaarantava tekijä. Tämän takia esitelmissä ja puhutteluissa perusteltiin, miten käynnissä oleva sota mahdollistaa vauraamat ajat. Mielialoja pyrittiin vahvistamaan myös esimerkiksi urheilukilpailuilla. Valistusupseerien järjestelmällinen koulutus alkoi vasta asemasodan aikana 1942. Salminen toteaa VTL:n viihdytysosaston panoksen olleen mielialojen kannalta keskeinen, koska se toimitti Päämajaan viihdytystarvikkeita tupakasta radioihin. Myös viihdytyskiertueita järjestettiin sodan alusta alkaen. Niiden lisäksi niin sanotut korsukolportöörit vierailivat kertomassa kotirintamasta.¹⁹

Sodan alussa rykmenttiä alemmissa yksiköissä valistustoimintaa hoitivat usein sotilaspastorit, ja varsinkin verisen hyökkäysvaiheen 1941 aikana miehistö kaipasi hengellisiä tilaisuuksia, joita ei kuitenkaan rintaman jatkuvan liikkeen vuoksi voitu tarjota kysyntää vastaavin määrin. Pastoreilla oli myös tärkeä tehtävä perustella joukoille vanhan rajan ylitystä kirkon näkökulmasta.²⁰ Kenttäpiispantoinen määräytti maaliskuussa 1942 kyseessä olevan yleiseurooppalainen bolsevismin vastainen ristiretki, jonka tavoite oli *”pyhien paikkojen - - takaisinvaltaus sekä vapaan uskonnonharjoittamisen*

¹⁸ Jutikkala 1997, 9–10, 16–17, 27–28, 33, 131–135, 186.

¹⁹ Salminen 1976, 39–45, 71–72, 115–116, 180.

²⁰ Salminen 1976, 57, 91.

takaaminen Itä-Karjalan asukkaille” kukistamalla ”jumalattomuushyökkäyksen alkuunpanija, neuvostohallitus”²¹. Armeijan, armeijakuntien sekä divisioonien sotilaspastorien vakanssien lisäksi pataljoonilla ja patteristoilla oli jatkosodassa oma sotilaspappi, kun vielä talvisodassa yksi pappi oli vastannut koko rykmentistä, eli noin kolmesta pataljoonasta. Puolustusvoimien kirkollista työtä johti Päämajassa kenttäpiispa Johannes Björklund apulaisenaan kenttäpastori Johannes Sillanpää. Björklundin toimiston päällikkönä toimi sotilaspastori Olavi Lähteenmäki. Kenttäpiispantoimistosta tuli kirkollisasiainosasto 27.7.1942. Kirkollisasiainosaston sielunhoitotoimiston johdossa toimi sodan loppupuolella Martti Simojoki.²²

Kysymystä sotilaspapiston ja valistusupseeriston yhteistyöstä sekä työmaan leikkauskohdista käsiteltiin pitkin sotaa. Yhteistä tavoitetta on korostettu useissa yhteyksissä. Johannes Sillanpää totesi tammiukuussa 1942, että yhteistyö oli tärkeää niin palvelustyömuotojen kuin mielialankin kannalta.²³ Aunuksen ryhmän pastori H. K. Erviö näki yhteistyön välttämättömäksi erityisesti valistustyön tapauksessa.²⁴ Kenttäpiispantoimistossa laadittiin maaliskuun lopussa 1942 *Ohjeita valistushenkilöstölle yhteistyöstä sotilaspapiston kanssa*. Ensimmäiseksi siinä määriteltiin työnjako eri toimijoiden kesken: Henkisen taistelukunnan ja -kyvyn kohotus valistusupseerilla, sielunhoito sotilaspapilla. Työn tavoite oli kuitenkin yhteinen: ”*Sitkeä, uhrivalmis ja todellisen aseveljeyden läpitunkema luonne*”. Ohjeessa todetaan myös kokoneiden sotilaspappien voivan tarjota merkityksellistä apua toimessaan ohjaajina kokemattomille valistusupseereille. Valistusupseerit saattoivat puolestaan antaa papeille valistustyöhön liittyviä pohjatietoja, kun papit menevät etulinjaan tekemään ”juttelujulistusta”. Yhdessä tehtävät vierailut olivat omiaan tuomaan ilmi mielialan hoidon tarpeita. Kiinnostavana sivuhuomiona ohjeessa mainitaan, että leikinlaskustakin saattoivat papit ja valistajat päästä yhteisymmärrykseen sikäli, kun sillä oli piristävä vaikutus viihtyisyyteen ja taistelukykyyn – sotilaspapit nimittäin olivat huumorintajuisia ”*määrättyyn rajaan saakka*”.²⁵ Sotilaspapiston ja valistusupseerien suhde ei suinkaan ollut ristiriidaton, vaikka heidän yhteisenä tehtävänä oli mielialanhoito. 11.divisioonan (11.D) ensimmäisessä neljännesvuosikertomuksessa 1943 on nostettu esiin I/JR 50:stä saapunut mielipide valistusupseerin toimen yhdistämisestä papin työhön: Se saattoi ajaa papin ristiriitojen keskelle. Ristirii-

²¹ ”Ohjeita valistushenkilöstölle yhteistyöstä sotilaspapiston kanssa” 27.3.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintomisto (toimisto XVI). Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

²² Salminen 1976, 56, 57, 90–93.

²³ Johannes Sillanpää Karjalan Armeijan papistolle 10.1.1942. Karjalan Armeija. Esikunnan pastorintomisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

²⁴ Aun.Re:n Pastorintomiston kirjelmä 11.12.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintomisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

²⁵ ”Ohjeita valistushenkilöstölle yhteistyöstä sotilaspapiston kanssa” 27.3.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintomisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

toja ei kertomuksessa avata, mutta ilmeisesti on kyse siitä, että valistusupseerin tehtävät, kuten viihdytystilaisuuksien järjestäminen, eivät kaikkien mielestä sopineet papin vakaumukselle. 7.divisioonan (7.D) pastori kommentoi maaliskuussa 1943 asiaa siten, että kyseisessä tilanteessa pastori ei voinut ”*jakamattomin mielin omistautua työlleen*”.²⁶ Jos valistustyö käsitettiin vain viihdytystoiminnaksi, niin toimien yhdistämistä ei VI Armeijakunnan komentajien keskuudessa kannatettu, sillä pastori saattoi tällöin joutua *huvimestariksi* menettäen mielialanhoidon kannalta välttämättömän arvovaltansa. Sen sijaan, jos työ oli puolustus- ja voitontahdon sekä taistelutahdon nostatusta, niin pastori nähtiin työhön kaikista soveltuvimpana. Lausunnossa ilmaistaan jopa, että muun kuin pastorin tullessa nimitetyksi tehtävään, voisi kyseinen henkilö saada politrukin leiman. Eduksi mainitaan myös valistustyön yhtenäisyyden mahdollistuminen. Siksi lausunnossa ehdotetaan, että viihdytys- ja urheilutoiminta annettaisiin muun kuin papin vastuulle.²⁷ Kysymys siitä, toimiko sotilaspappi valistustehtävissä, ratkaistiin yleensä paikallisesti. Käytännössä useimmat heistä kuitenkin tekivät valistustyötä.²⁸

Mitä pidemmälle sota jatkui, sitä tärkeämmäksi yksilökeskustelut, oppitunnit ja tilanneselostukset ymmärrettiin valistusupseeriston piirissä. Kolmantena sotavuonna nämä toimintamuodot olivat merkittävä osa valistustyötä. Syksyllä 1943 Päämajan valistustoiminnan johtaja Antero Rautavaara korosti sodan psykologista luonnetta. Voimat valistustyössä tuli siksi keskittää tiedotukseen ja vihollispropagandan torjuntaan. Hän tiesi, että joukkojen päällä lepäsi yhä epätietoisuuden verho. Valistustoiminnan suuntaviivoja tarkastettiin, kun Suomeen kohdistuva henkinen sodankäynti alkoi voimistua alkuvuonna 1944. Etulinjassa tehtävän työn merkitystä korostettiin ja poliittisia aiheita käsiteltiin yhä suuremmalla varovaisuudella. Muun muassa Itä-Karjalan kysymys kuului tähän kategoriaan. Miehistölle oli painotettava, että taistelussa oli kyseessä Suomen itsenäisyys, jota uhkasi bolsevistinen orjuus, jonka Baltian maat olivat kokeneet. Muista osapuolista tuli puhua maltillisesti. Ruotsia oli käsiteltävä kunnioittavasti ja muistutettava sen antamasta runsaasta tuesta. Myöskään Saksan suurta materiaaliapua ei tullut unohtaa, vaikka toisaalta oli tehtävä selväksi, ettei Suomi ollut Saksan talutushihnassa. Länsiliittoutuneiden kritisointia tuli välttää, sillä sen arvioitiin vain vahingoittavan Suomen julkisuuskuvaa.²⁹

Kesäb 1944 suurhyökkäyksen aikana pääosaa valistushenkilöstöstä tarvittiin muissa tehtävissä ja valistustoiminta supistui tiedotustoiminnaksi, jossa keskeistä oli taistelu huhuja ja vihollispropagandaa

²⁶ 7.D:n pastorin kapteeni I. Kettusen tilanneilmoitus 29.3.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto (toimisto XVI) - Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

²⁷ VI AKE:n lausunto pastorien suhteesta valistustyöhön 9.6.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

²⁸ Salminen 1976, 57, 148.

²⁹ Salminen 1976, 115, 158–159.

vastaan sekä mielialojen valvonta. Varsinainen mielialojen hoito jäi vähälle huomiolle. Vetäytymisvaiheen myötä valistustoimintaa pyrittiin tehostamaan. Joukkoja oli tiedotettava sotatilanteesta ja tapahtumista kotimaan poliittisella kentällä. Oli havahduttu tosiasiaan, ettei suomalainenkaan sotilas kaikkea vihollispropagandaa suodattanut. Rautavaara oli ottanut asian esille jo edellisenä syksynä 1943. Kun syitä rintaman romahdukseen alettiin pohtia, valistustoiminta joutui kritiikin kohteeksi, koska arvostelijat katsoivat sen epäonnistuneen taistelutahdon ylläpidossa. Valistusupseerien kokouksessa Luumäellä elokuun alussa 1944 Rautavaara arvioi suurimman virheen olleen liian kevytmielinen valistustoiminta, joka oli keskittynyt pääosin viihdytystoimeen. Vaikka Rautavaara koki, että organisaatiolla oli ollut liian heikko yhteys etulinjaan, ei valistustoiminta hänen mukaansa voinut olla pääsyyllinen ennen suurhyökkäystä vallinneeseen perusteettomaan optimismiin, koska komentajilla oli ollut vapaat kädet määrätä valistustoiminnan raamit. Organisaation työkenttää pidettiin liian laajana ja valistajat kokivat, ettei heidän työtään arvostettu johtoportaan. Lehmus arvioi elokuun lopussa, että usko lyhyestä sodasta vaikutti siihen, että valistustoiminta lähti alun perin yksipuolisille urille. Myös sotilaspapisto harjoitti itsetutkiskelua elokuisissa kokouksissa. Vaikka kenttäpappien kritiikki kohdistui valistustoiminnan viihteelliseen painotukseen, pohdittiin myös sitä, oliko myöskin pappien toimesta luotu harhakuva omasta voittamattomuudesta. Sillanpään mukaan papisto oli samassa veneessä kaikkien niiden kanssa, joiden työhön kuului armeijan henkinen hoito.³⁰

1.3 Tutkimusasetelma

1.3.1 Tutkimuskysymys ja metodi

Tutkimuksessa analysoin, mitkä tekijät vaikuttivat 7. ja 11. divisioonan miehistön mielialoihin jatkosodassa lokakuusta 1942 syyskuun loppuun 1944 hyödyntäen kuri- ja mielialailmoituksia sekä sotilaspastorien raportteja. Tarkastelujakso painottuu asemasodan aikaisen rintamatilanteen kontekstiin, koska tuolloisten sotatoimien tapahtumaköyhyydestä on sanottu muodostuneen merkittävä uhka joukkojen mielialalle.³¹ Tarkastelujakson aloitusajankohdaksi on valittu lokakuu 1942, koska silloin joukkoyksiköiden ilmoitusten on sanottu alkaneen viestiä mielialojen laskusta,³² ja vuodenvaihteesta 1942–1943 lähtien usko Saksan voittoon alkoi Suomessa yleisesti heikentyä.³³ Erytistarkasteluun

³⁰ Salminen 1976, 163, 165, 170–173.

³¹ Esim. Jokipii (toim.) 1991, 260 ja Salminen 1976, 97.

³² Salminen 1976, 111.

³³ Suurvalta politiikan kehitys oli Heikuran mukaan keskeinen mielialatekijä. Syksyllä 1942 usko akselivaltojen voittoon Suomen puolueissa oli keskimäärin 84,5 %, talvella 1943 keskiarvo laski alle puoleen syksystä, ja syksyllä 1943 se oli enää 17 %. Heikura 1967, 89–93, 148.

divisioonista on valittu jalkaväkijoukot, koska yleisellä tasolla niihin kohdistui raskain taistelupaine. Tarkasteltavat yksiköt on alun perin valittu samalta rintamasuunnalta, koska fyysisen ympäristön olosuhteiden samankaltaisuus on mielialojen vertailukelpoisuutta vahvistava tekijä.³⁴ Tarkastelujakson lopussa, kesällä 1944, tämä ei kuitenkaan enää päde, koska osa tarkasteluyksiköistä siirrettiin Karjalankannakselle.

Tutkimuskohteeksi valitut divisioonat kuuluivat pääosan tarkastelujaksosta Aunuksen ryhmään (Aun.R). Se oli sotatoimiyhtymä, jonka edeltäjä oli Karjalan armeija (Kar.A), joka lakkautettiin Päämajan käskyllä 25.2.1942, ja sen V, VI, VII armeijakunnista sekä 163. divisioonasta muodostettiin kenraaliluutnantti Karl Lennart Oesch'n johtama Aun.R, jonka toiminta alkoi 1.3.1942.³⁵ Tutkitut divisioonat (7. ja 11. divisioona) kuuluivat V armeijakuntaan. Divisioonista tarkastellaan erikseen jalkaväkirykmenttejä ja -pataljoonia. 7.D:sta tarkasteltavat yksiköt ovat JR I/51 (huhtikuusta 1944 alkaen Erillinen pataljoona 17), JR 9 ja JR 30. Toisesta, 11.D:sta, on valikoitunut kohteeksi JR 8, JR 50 ja Rajajääkäripataljoona 4. Myös I/JR 29 oli jalkaväikyksikkö, joka kuului 11. divisioonaan, mutta se siirrettiin 15. prikaatiin heinäkuussa 1943. Kesän 1944 suurhyökkäyksen aikana alistussuhteissa tapahtui muutoksia, jotka selvitetään kyseisen ajanjakson ilmoitusten käsittelyn yhteydessä.

Menetelmänä tässä empiirisessä laadullisessa tutkimuksessa sovelletaan sisällönanalyysia. Sisällönanalyysi on kirjallisen materiaalin systemaattiseen tarkasteluun tarkoitettu menetelmä, jolla tutkitaan tekstin sisältämiä inhimillisiä merkityksiä. Sisällönanalyysin tavoite ei siis ole tuottaa tapahtumahistoriallista kuvausta.³⁶ Tapahtumahistoria liittyy tutkimuksessa menetelmään siten, että vallitseva rintamatilanne saattaa selittää ilmoitusten mielialahavaintoja, joten joidenkin ilmoitusten tapauksessa analyysi voi edellyttää niiden kontekstualisointia tapahtumahistoriaan.

Tutkimus perustuu pääasiassa aineistolähtöiseen näkökulmaan, eli mikään tietty teoria ei ohjaa analyysia. Tämä tarkoittaa, että johtopäätökset mielialatekijöistä muodostetaan käytetyn aineiston pohjalta.³⁷ Analyysissä kuitenkin huomioidaan tutkimusperinne. Rintamajoukkojen mielialaan kohdistuva tutkimus on ollut hyvin yleispiirteistä, mutta kirjallisuudesta voi olla löydettävissä havaintoja, jotka koskevat tutkimuskohteena olevia yksiköjä. Silloin voi olla mahdollista verrata, mikä on ilmoituksissa korostuvien mielialatekijöiden suhde toisiin lähteisiin perustuviin havaintoihin. Tutkimuksessa on myös pyritty selittämään eri käytösmalleja, joita sotilasyhteisöissä on havaittu. Jos ilmoitus käsittelee esimerkiksi tiettyä käyttäytymisilmiötä mielialan kannalta negatiivisena tekijänä,

---

³⁴ Heikura 1967, 5, 62.

³⁵ Rautala 2015, 213.

³⁶ Tuomi & Sarajärvi 2018, 117.

³⁷ Valli & Aaltola (toim.) 2015, 188.

voi olla hyödyllistä pohtia ilmiötä teoreettisesta näkökulmasta. Tutkimuksella on siis joitakin yhtymäkohtia teoriasidonnaiseen analyysiin, jolla tarkoitetaan, että analyysi kytkeytyy teoriaan, muttei ole sen ohjaama³⁸. Kyse tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan ole siitä, että taustalla vaikuttaisi tietty rintamajoukkojen mielialaa ja mielialatekijöitä selittävä teoria, vaan kyse on monista yksittäisistä, eri tutkimuskohteisiin liittyvistä havainnoista, jotka on hyödyllistä huomioida ilmoitusten tarkastelussa.

Aineistolähtöinen sisällönanalyysi aloitetaan pelkistämällä aineisto, eli valitsemalla tarkasteluun vain se, mikä on tutkimuskysymyksen kannalta tärkeää. Tämä mahdollistaa suuren aineiston hallinnan ja sen kuvaamisen selkeästi. Havaintojen pelkistäminen puolestaan mahdollistaa johtopäätösten tekemisen: Samaa asiaa käsittelevistä yksittäisistä havainnoista johdetaan yleinen havainto.³⁹ Käytetty aineisto on rajattu sulkemalla tarkastelun ulkopuolelle tutkimuskohteen, eli mielialan, kannalta epäolennaiset osiot, eli tarkastelu kohdistetaan ainoastaan ilmoitusten ennalta päätettyihin osioihin. Näitä osioita kuvataan tarkemmin seuraavassa luvussa. Osioiden sisältämä mielialaan kohdistuva informaatio kootaan yhteen ja kuvataan tiivistetysti, jotta voidaan havaita eri ajanjaksoille ominaisten mielialatekijöiden merkitys.

Saman divisioonan alayksikköjen ilmoitukset kuvataan pääsääntöisesti yhdessä, ja divisioonien ja Armeijakunnan ilmoitukset kuvataan aina alayksikköjen ilmoitusten jälkeen paitsi loka-joulukuun 1942 osalta, koska aineisto ei sisällä tältä ajankohdalta kuin divisioonien ja armeijakunnan ilmoituksia. Pataljoona- ja rykmenttitason ilmoitusten käsittely tapahtuu kahdella tavalla. Tietyn ilmoituskauden ilmoitukset kuvataan peräkkäin silloin, kun niiden painotukset mielialatekijöiden suhteen ovat hyvin poikkeavat. Silloin, kun näissä ilmoituksissa käsitellään samoja aiheita, ne kuvataan yhdessä asiakohtaisesti. Kuri- ja mielialailmoitusten käsittelylle on tyypillistä ilmoituskohtaisuus, pastorien neljännesvuosikertomuksille puolestaan asiakohtaisuus. Käsittelytapa riippuu kuitenkin aina siitä, miten saman ajankohdan ilmoitukset suhtautuvat toisiinsa. Jäykkää luettelomaista käsittelyä on pyritty välttämään, jotta tekstin narratiivi ei katoa. Esimerkiksi, jos tiettyä ajankohtaa koskeva kappale jaettaisiin osiin seuraavasti: 1. Yleinen mieliala, 2. Palvelustehtävien hoito, 3. Vapaa-ajanviettotavat ja puheenaiheet, 4. Loma- ja kotiasiat, niin on vaikea saada minkään yksikön osalta kokonaiskuvaa. Tällainen kategoriapohjainen käsittely on epäkäytännöllistä myös siksi, että erilaisia mielialaan kytkeytyviä aiheita on ilmoituksissa paljon enemmän, kuin edellä käytetty esimerkki. Jokainen ilmoitus on yksilöllinen, ja eri yksiköissä korostuvat monesti eri asiat.

---

³⁸ Ibid.

³⁹ Alasuutari 2011, 40; Tuomi & Sarajärvi 2018, 122–123.

1.3.2 Lähdeaineisto

Tutkimuksen lähdeaineisto koostuu edellä mainittujen yksiköiden sotilaspastorien *tilanneilmoituksista* (92 kpl) sekä valistusupseerien ja yksikön päälliköiden *kuri- ja mielialailmoituksista* (151 kpl). Aineisto on Kansallisarkistossa. Kuri- ja mielialailmoitukset laadittiin pääsääntöisesti kaksi kertaa kuukaudessa rykmenteissä ja divisioonissa. Niiden osalta tässä työssä käytetty aineisto ei sisällä pataljoonien ilmoituksia lukuun ottamatta I/JR 51:n ilmoituksia. Pataljoonien pastorien ilmoitukset ovat aineistossa neljännesvuosi-ilmoituksia ja divisioonien sekä armeijakunnan pastorien ilmoitukset puolestaan kuukausi- ja neljännesvuosi-ilmoituksia. Tutkimus kohdistuu pääasiassa pataljoona- ja rykmenttitason ilmoituksiin, koska divisioona- ja armeijakuntatason ilmoitukset ovat usein hyvin yleispiirteisiä. Tarkastelujakson ensimmäisten kolmen kuukauden osalta käytetty aineisto rajoittuu divisioonien ja armeijakunnan ilmoituksiin. Kesää ja syksyä 1944 tutkitaan kuri- ja mielialailmoitusten pohjalta. Tässä työssä ei käsitellä *valistustoimintakertomuksia*, koska ne painottuvat nimensä mukaisesti valistustoiminnan kuvailemiseen.

7.D:n kuri- ja mielialailmoituksia löytyy koko tarkastelujaksolta. 11.D:n osalta niitä löytyy arkistonmuodostajalta *11.D esikunnan valistustoimisto* ainoastaan vuoden 1944 heinäkuun puolivälistä alkaen. Myöskään *V AK esikunnan valistustoimiston* arkistoyksiköt eivät kuvailutietojensa perusteella sisällä mielialailmoituksia. 11.D:n osalta vuoden 1943 aineisto rajoittuu siksi pastorien ilmoituksiin. Pataljoonakohtainen tarkastelu alkaa huhtikuusta 1943, koska alkuvuoden ilmoitusten saatavuudesta ei ole tietoa. Myös 11.D:n rykmenttien pataljoonien vuoden 1944 toinen neljännesvuosiraportti uupuu lähdeaineistosta. Kevään 2020 koronaepidemia-tilanteen vuoksi lähdemateriaalin täydentäminen aineistonkeruuvaiheessa ei ollut mahdollista. Kyseessä ei kuitenkaan ole olennainen puutos, sillä huhtitoukokuu 1944 oli mielialojen suhteen hyvin tasainen ajanjakso⁴⁰, ja kesäkuun 1944 osalta JR 8:n ja Rj.P 4:n mielialoja käsittelee Ryhmä Tikan kuri- ja mielialailmoitus. JR 50:n heinäkuun ensimmäinen ilmoitus 1944 puolestaan käsittelee pääosin kesäkuun lopun tapahtumien vaikutusta mielialaan.

Aunuksen ryhmän esikunnan (Aun.RE:n) käskyssä elokuussa 1942 linjattiin, että armeijakunnan (AK) pastorien tuli laatia tilanneilmoituksensa divisioonien pastorien ilmoitusten perusteella ja lähettää ne Aun.R:n esikuntaan.⁴¹ Pataljoonien pastorien laatimat neljännesvuosikertomukset rykmentin

⁴⁰ Ks. luku 1.1.

⁴¹ Aun.Re:n ohje AK:ien pastorien tilanneilmoituksista 8.8.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

pastori esitteli rykmentin komentajalle ja lähetti ne divisioonansa pastorille, joka laati niistä yhteenvedon ja lähetti edelleen AK:n pastoritoimistoon.⁴² Ilmoitukset toimitettiin virkatien toista haaraa, eli asetietä pitkin, mikä tarkoittaa, että viesti kulki johtoportaisissa toimivien erikoisalojen johtajien kautta. Toisessa haarassa eli komentotiessä viesti kulki johtoportaiden päälliköiden kautta.⁴³ Sotilaspastorien tilanneilmoituksissa kuvaillaan joukkojen uskonnollinen tila, siveellinen tila sekä sotilaspapiston toiminta ja sotilaskotitoiminta. *Uskonnollinen tila* -osioon sisältyi seuraavat alakohdat: 1) *Harrastus ja vastaanottavaisuus*, 2) *osanotto Herran Pyhän Ehtoollisen viettoon ja 3) upseeriston osanotto hengellisiin tilaisuuksiin*.⁴⁴ Kysymys siitä, missä määrin uskonnollisen orientaation volyyymi ilmentää mielialaa, on täysin tapauskohtaista, koska osallistumiseen vaikuttavat monet tekijät. V AK:n pastori A. I. Heikkala monien muiden tavoin arvioi uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisen riippuvan lähtökohtaisesti iästä. Reserviläiset olivat halukkaampia verrattuna asevelvollisiin, jotka osallistuvat lähinnä käskystä. Heikkala selitti asiaa siten, että uskonnollisuus asevelvollisten joukossa oli kotoa tuotua perintöä, reserviläisillä puolestaan oli useammin havaittavissa kypsyneen elämänkatsomuksen synnyttämää vakaumusta.⁴⁵ Mielialaa volyymin kasvu puolestaan heijastaa silloin, kun se oli seurausta taistelurasituksesta. Keväällä 1944 V AK:ssa ilmoitettiin mielten olleen uskonnollisille vaikutteille tavallista alttiimpia muun muassa tappioita kokeneissa tukikohdissa.⁴⁶ Osallistumiseen saattoi myös yksinkertaisesti vaikuttaa väsymys. Tilaisuudet pidettiin usein iltaisin, ja etäisyys jumaanpalveluspaikkoihin saattoi olla pitkä, joten miehet eivät välttämättä jaksaneet raskaan palveluksen jälkeen lähteä matkaan.⁴⁷ I/JR 50:n pastori arvioi loppuvuonna 1943, että myös ajalle ominainen ”luopumuksen ja välinpitämättömyyden henki” vaikutti osallistumiseen negatiivisesti.⁴⁸ Uskonnollista orientaatiota mielialatekijänä on siis käsiteltävä silloin, kun ilmiön taustatekijöistä on tietoa.

Siveellinen tila -osio puolestaan koostui seuraavista osioista: 1) *Mieliala ja taisteluhenki*, 2) *yleinen puheenaihe*, 3) *väkijuomien käyttö*, 4) *sukupuolitautilien esiintyminen*, 5) *korttipelin yleisyys ja vaikutukset*, 6) *yleisimmät järjestys ym. rikkomukset ja 7) vapaa-ajan käyttö (puhdetyöt ym.)*. Ilmoituksen

⁴² V AKE:n komento-osaston ohje neljännesvuosikertomuksen laatimisesta 3.3.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

⁴³ Aun.Re:n pastoritoimiston kirjelmä 11.12.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastoritoimisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

⁴⁴ V AKE:n komento-osaston ohje neljännesvuosikertomuksen laatimisesta 3.3.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

⁴⁵ V AK:n pastori A. I. Heikkalan tilanneilmoitukset 6.2.1943 ja 6.4.1943. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastoritoimisto (toimisto XVI). Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4934/2, KA.

⁴⁶ V AK:n pastori po:n Untamo Aition neljännesvuosikertomus 14.4.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

⁴⁷ V AK:n pastori Reino Niinisen tilanneilmoitus 7.11.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastoritoimisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

⁴⁸ I/JR 50:n pastori Martti Sinkon neljännesvuosikertomus 27.12.1943. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

kolmas osio, *sotilaspapiston toiminta*, sisältää yhteensä 15 osioista, joista suurin osa liittyy toimintamuotojen kuvailuun, ja se on siten epäolennainen tämän työn kannalta.⁴⁹ Mielialatekijöiden tarkastelun kannalta *siveellinen tila* -osiosta relevantti on osio 1, mutta myös osiot 2, 6 ja 7 voivat tarjota mielialaa koskevaa informaatiota. Määrälliset huomiot osiossa 4 eivät mielialatekijöistä kerro. Jäljelle jääneiden yhteyttä mielialaan arvioidaan seuraavassa kappaleessa.

Samoin kuin uskonnollisen harrastuksen arviointi mielialan kuvaajana, myös alkoholikysymys on tältä osin monimutkainen asia. Huomiot siveellisen tilan osalta pastorien ilmoituksissa painottuvat usein alkoholin käyttöön, mutta käyttö itsessään ei kerro mitään mielialasta, ellei taustatekijöitä ole tiedossa. Sotilaspastoreilla on ollut eri näkemyksistä asiasta. 7.D:n pastori Ilmari Kettunen kommentoi armeijassa vuonna 1943 pidettyä raittiin tammikuun kampanjaa seuraavasti: ”*Joka ryyppää, hän tekee sen, olipa sitten raitis tammikuu tai helmikuu.*”⁵⁰ VII AK:n pastori puolestaan kirjoitti helmikuussa 1943, että monet käyttävät alkoholia enemmän kuin siviilissä. VI AK:n pastori totesi loka-kuussa 1943, että viina on jatkuvasti keino toisaalta unohtaa huolet ja toisaalta saada vaihtelua asemasodan arkeen.⁵¹ Alkoholi saattoi myös olla mielialaan vaikuttava tekijä muuten kuin käyttömäärässä mitattuna. Upseerien erikoisoikeudet alkoholin suhteen ja toisaalta miehistön osto-oikeuden rajoitukset ja alkoholinkäytön valvonta katkeroittivat miehiä, ja siten niillä on luultavasti ollut vaikutusta mielialaan. Toinen keskeinen painotus siveellisen tilan suhteen ilmoituksissa on sukupuolitautilapauksen määrä, josta yhtä lailla on kyseenalaista päätellä mitään mielialasta. Pastorit kommentoivat myös elokuvateatterien ohjelmiston ja viihdytyskiertueiden siveellistä tasoa, mutta heidän arviotonsa tuskin joukkojen mielialaa heijastivat. Korttipelille erikseen varattu osio ilmoituksessa on ymmärrettävä puhtaasti oman aikansa kontekstissa. Rahojen menetys uhkapelissä aiheutti todennäköisesti mielialan laskua, mutta pelaamisen yleisyydestä, josta ilmoitukset kertovat, ei voi tehdä mitään päätelmiä mielialan suhteen. Tuskin kaikki pastorit edes pyrkivät korttipelin täydelliseen poistamiseen tai ainakaan eivät uskoneet pelikiellon olevan mahdollista. Tästä kertoo muun muassa I/JR 29:n pastorin lakoninen ilmaus korttipelistä suomalaisen sotilaan ”rintavarustuksena”.⁵²

Kuri- ja mielialailmoitukset määriteltiin erittäin salaisiksi. Niistä ei saanut ”*antaa tietoja kenellekään, joka ei virka-asemansa puolesta ole oikeutettu niitä saamaan*”. V AK:n komento-osaston kirjelmä

⁴⁹ V AKE:n komento-osaston ohje neljännesvuosikertomuksen laatimisesta 3.3.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiointimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

⁵⁰ 7.D:n pastorin tilanneilmoitus, kapteeni I. Kettunen 1.2.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiointimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

⁵¹ VII AK:n pastorin Jyrki Järnefeltin tilanneilmoitus 5.2.1943 ja VI AK:n Tauno Virolaisen tilanneilmoitus 10.10.1943. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4934/2, KA.

⁵² I/JR 29:n pastorin A. Arjanheimon neljännesvuosi-ilmoitus 28.6.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiointimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

korosti etenkin varovaisuutta ilmoitusten laatimisen ja käsittelyn suhteen, koska ”missään tapauksessa” ei saanut miehistölle ja alipäällystölle vuotaa ”minkäänlaisia tietoja”.⁵³ Ilmoituksista vastasivat yksiköiden komentajat. Pataljoonien ilmoitukset laati komentaja yhdessä valistusupseerin kanssa. Jalkaväkirykmenttien ilmoitukset perustuvat pataljoonien ilmoituksiin, ja ne allekirjoittivat komentajan lisäksi adjutantti tai esikuntapäällikkö. Tässä tutkielmassa hyödynnetty aineisto ei sisällä I/JR 51:n (Er.P 17) lisäksi muiden pataljoonien ilmoituksia. Tutkimuskohteena olevat jalkaväkiyksiköt sekä divisioonat lähettivät ilmoituksen kaksi kertaa kuukaudessa. Ilmoitus rakentui seuraavasti: *I. Kuri, II. Sotilaallinen käyttäytyminen, III. Mieliala*, johon sisältyi osiot: *1. Palvelustehtävät, 2. Huolto, 3. Valistus- ja viihdytystoiminta, 4. Loma- ja kotiuttamistilanne ja 5. Kotiasiat*. Ilmoitukset jatkuvat vielä kategorialla *IV. Toivomukset*. Rykmentistä ilmoitus lähetettiin divisioonan komentajalle, joka lähetti yhteenvedonsa AK:n esikuntaan. On tapauskohtaista, millä tavoin huomiot kurista ja sotilaallisesta käytöksestä kertovat mielialasta (ks. seuraava luku). Osion *III Mieliala* sisältämä informaatio on otsikkonsa mukaisesti olennaisin tämän työn kannalta.

Mitä tulee lähdekritiikkiin, on tiedostettava, että ilmoituksen laatija saattoi kokea ylemmästä portaasta kohdistuvaa painetta. Heikuran haastatteleman pataljoonan komentajan mukaan pataljoonien ilmoitukset saivat positiivisemmän sävyn, kun niistä tehtiin yhteenvedoja rykmenteissä ja divisiooissa. Kaksi haastateltua valistusupseeria kertoi, etteivät he uskaltaneet ilmoittaa sellaista, mikä ei ollut komentajan mielen mukaista. Valvontaosaston erään alatoimiston päällikkö puolestaan kertoi saaneensa kritiikkiä eräältä rintamakomentajalta siitä, että valvontaosaston katsauksissa mieliala kuvattiin huonommaksi kuin valistusupseerien vastaavissa kertomuksissa.⁵⁴ Pilke toteaa, että valistusupseerien ilmoitukset tarkastaneet joukko-osaston komentajat eivät tahtoneet ”miehiään mainittavan haluttomiksi, kurittomiksi tai ärtyneiksi”.⁵⁵ Vaikka ei olekaan perustetta kiistää, etteikö ilmoituksen sisältöön vaikuttaisi se, että ilmoittaja tietää joutuvansa esittelemään ilmoituksensa esimiehelleen, on kuitenkin varottava tekemästä yleistystä, että kaikki komentajat olisivat tarkoituksellisesti pyrkineet vaikuttamaan ilmoituksen sisältöön omaksi edukseen. JR 30:n komentaja ja Mannerheim-ristin ritari numero 80, jääkärieversti Eino Polón käski 20.12.1942 pataljoonien ja erillisten komppanioiden päälliköitä ilmoittamaan ”*ehdottoman oikean kuvan kurista, sotilaallisesta käyttäytymisestä ja mielialasta*”. Hänen mukaansa käskyn seurauksena oli käytetty ”*ankarampaa arvostelutaulukkoa*”,

⁵³ V AK:n komento-osaston kirjelmä, eversti E. N. Hämäläinen 3.9.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

⁵⁴ Heikura 1967, 1–2.

⁵⁵ Pilke 2018, 70.

mikä ilmeisesti viittaa ankarampiin kriteereihin.⁵⁶ ”Jotta PM:aan ei muita teitä tulisi tietoja - - mielialan negatiivisista ilmiöistä, joita mielialailmoituksissa ei ollenkaan ole mainittu” välitti 7.D:n komento-osasto huhtikuussa 1943 kirjelmän divisioonan alaisille yksiköille. Kirjelmässä muistutettiin, että ilmoituksissa on ”tasapuolisesti ja totuudenmukaisesti” kuvattava keskeisimmät mielialaan vaikuttavat tekijät ja käskettiin, ettei väliportaissa saa poistaa ilmoituksista kielteisiä havaintoja.⁵⁷

1.3.3 Tutkimuksellinen raami ja käsitteet

Olli Harinen arvioi, että suomalaiset sotahistorioitsijat tuntevat hyvin psykologisten ja sosiologisten tekijöiden merkityksen, mutta psykologisia ja sosiologisia tutkimuksia Suomen sodanaikaisesta armeijasta on melko vähän.⁵⁸ Ensimmäinen sotilasryhmän käyttäytymiseen kohdistunut tutkimus kuitenkin toteutui jo jatkosodan aikana. Knut Pipping tarkasteli sotilasyhteisön epävirallisia normeja empiiriseen havainnointiin perustuvassa sosiologisessa tutkimuksessaan, jonka hän toteutti oman konekiväärikomppaniansa (2.KKK/JR 12) miehistössä. Vuonna 1947 hän julkaisi tuloksensa väitöskirjanaan *Kompaniet som samhälle*, joka suomennettiin 30 vuotta myöhemmin nimellä *Komppania pienisyhteiskuntana : sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Vaikka tutkimus ei kohdistu mielialaan, vaan virallisen ja epävirallisen organisaation vuorovaikutukseen, tekee se selkoa monista sellaisista normeihin liittyvistä tekijöistä, joilla vaikuttaa olevan vaikutusta mielialaan. Pipping havaitsi tarkastelemansa komppanian miehistössä jokaisen kuuluvan päällekkäisesti kuuteen eri ryhmään. Arvoryhmä oli yleinen miehistöä ja aliupseeristoa yhdistävä ryhmä. Kantahenkilökunta oli oma arvoryhmänsä. Vastakkaisuus johtui Pippingin mukaan ennen kaikkea sivistyksellisestä ja sosiaalisesta asemasta. ”Herrat” olivat miehistölle niitä, jotka pitivät muut töissä, mutta eivät itse osallistuneet työntekoon. Sotilaallisessa ryhmässä oli kyse siitä pienryhmästä, jossa yksittäinen sotilas komppaniassaan toimi. Komppania jakaantuu joukkueisiin ja joukkueet ryhmiin. Paikallinen ryhmä tarkoitti sotilaallista ryhmää etulinjaolosuhteissa: Tukikohtien ja korsujen miehitys saattoi muodostua eri komppanioiden miehistöstä. Ryhmiä muodostui myös palvelusvuosien ja kotipaikan mukaan. Keittoporukoilla Pipping tarkoittaa muutaman hengen kaveriryhmiä. Ne muodostuivat sotilaallisten ja paikallisten ryhmien sisällä perustuen yhteisiin mieltymyksiin. Pipping piti sotilaan tär-

⁵⁶ JR 30:n kuri- ja mielialailmoitus, everstiluutnantti E. Polón 11.1.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

⁵⁷ 7. DE:n komento-osaston kirjelmä, majuri A. Lindeqvist 7.4.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

⁵⁸ Harinen 2011b, 6.

keimpänä jäsenryhmänä sitä ryhmää, johon hän joukkueessaan kuului, esimerkiksi konekivääriryhmään. Hän ei havainnut, että kaupunki- ja maaseututaustan vastakohtaisuus olisi aiheuttanut miehistössä konflikteja, mutta pohjoisen ja etelän miesten välillä suukopua aiheutti muun muassa eriävät lomamatka-ajat.⁵⁹

Mitä tulee kurin ja mielialan suhteeseen, ilmiötä voi tarkastella epävirallisten normien kannalta. On kiistämätöntä, että taistelurasituksesta johtuva rintamakarkuruutena ilmenevä kurittomuus kertoo huonosta mielialasta, mutta muodollinen kuri ja sotilaallinen käytös on monimutkaisempi tekijä. Pippingin mukaan hänen komppaniassaan vallitsi jo sodan alussa syntynyt välinpitämättömyyden kulttuuri muodollista kuria kohtaan rintamalla. Tervehtimättä jättäminen oli miehistölle Pippingin sanoin ”urheilua”: Kysymys siitä, mikä upseeriarvo ansaitsi tervehdysten, riippui tervehtijän riskinotosta. Aliupseeristoa ei tervehditty ollenkaan. Asennossa seistiin Pippingin mukaan komppanian päälliköstä alkaen. Asento otettiin myös toisten komppanioiden upseerien edessä, ellei ollut syytä osoittaa mieltä jonkin asian suhteen. Asia liittyi yleisempään asennekulttuuriin: Hyvinvointia tukeviin toimintoihin ja tehtäviin mukauduttiin. Käden nosto lippaan ja kantapäiden kopautus ei miehistölle sellaista edustanut.⁶⁰ Vaikka ei voida yleistää ilmiötä koko sodanajan armeijaan, niin tapausesimerkki kertoo siitä, ettei muodollisen kurin rikkomisen voi suoraan katsoa merkitsevän huonoa mielialaa. On tietenkin ymmärrettävää, että armeijaorganisaatio kohdistaa tarkkaa huomiota kuriin. Heikura kuvaa armeijaa byrokraattisena tehokkuuteen tähtäävänä päämääräorganisaationa, joka ei voi sallia ”poikkeuksia toimintasääntöjen mukaisesta käyttäytymisestä”. Poikkeukset uhkasivat toiminnan tehokkuutta. Heikura kuitenkin muistuttaa, että ”kurin arvioinnissa on syytä kiinnittää huomio niihin taistelusaavutuksiin, joista sotilaamme suoriutuivat sodan aikana”. Tässä Heikura ilmeisesti tarkoittaa, että jos muodolliselta kuriltaan rikkonainen sotilasyksikkö onnistuu taistelusuorituksessa, sen mieliala tuskin kokonaisuudessaan on huono. Toisaalta hän myös toteaa, että havainto sotilaallisen kurin rikkomisen jatkuvasta lisääntymisestä tukee ”mielialapisteiden perusteella lausuttua väittämää, että mieliala laski sitä mukaan [sic] kuin rintamaolosuhteet jatkuivat”.⁶¹ Harinen pohtii, että normi saattoi toimia symbolina sotilaan itsenäisyydelle, hänen oikeudelleen päättää omasta käyttäytymisestään.⁶²

Paavo Junttila, joka työskenteli 10. divisioonan esikunnan operatiivisessa osastossa kesällä 1944, tarkasteli Sotakorkeakoulun diplomityössään⁶³ tekijöitä, jotka vaikuttivat jatkosodan aikana taistelute-

⁵⁹ Pipping 1978, 19, 34, 115–117, 128, 140–141, 146, 154–159, 251–252.

⁶⁰ Pipping 1978, 198–199.

⁶¹ Heikura 1967, 13, 82, 146.

⁶² Harinen 2012, 109.

⁶³ Junttilan diplomityö on vuodelta 1952, ja Maanpuolustuskorkeakoulu julkaisi sen klassikkosarjassaan vuonna 2015.

hon laskemiseen. Hän ryhmitteli ne kolmeen kategoriaan: Kasvatukselliset ja taistelutaidolliset tekijät, materiaaliset tekijät ja sosiaalipsykologiset tekijät. Mielialatekijät olivat oma alaosionsa viimeksi mainitussa kategoriassa. Junttila ei pitänyt mielialatekijöitä keskeisinä taistelutehon määrittämisen kannalta, mutta hän teki havaintoja niiden keskinäisestä suhteesta. Lomakysymys oli Junttilan mukaan voimakkain mielialatekijä pitkittyneen sodan aikana. Kysymys oli ennen kaikkea siitä, että lomat eivät jakautuneet tasapuolisesti.⁶⁴

Jatkosodassa jalkaväkikomppanian päällikkönä toiminut Mikko Heikura tutki lisensiaattityössään mielialan kehitystä kymmenessä divisioonassa sodan eri vaiheissa. Heikuran tutkimuksen menetelmällisenä lähtökohtana oli havainto siitä, että taistelutappioiden ja kadonneiden määrien välillä vallitsi riippuvuus. Näiden tekijöiden välistä suhdelukua Heikura käyttää mielialapisteinä. Hän havaitsi, että riippuvuus vahvistui mitä kauemmin hyökkäysvaihe eteni, minkä hän pohti ilmentävän olosuhteiden aiheuttamaa rintamayhteisöjen jäsenten käyttäytymisen yhdenmukaistumista ajan kuluessa. Heikura kuitenkin toteaa, ettei ”kadonneiden ja taistelutappioiden välinen suhdeluksi sellaisenaan ilmaise mielialan kehitystasoa”, koska tällä tavoin mitattuna kesä-heinäkuun 1944 keskiarvo oli vain 5.1, kun se helmi-toukokuun aikana oli 28.1. Hän arvioi, että sosiaalinen paine rankassa taistelutilanteessa aiheutti karkuruutta suuremmassa suhteessa, joten suhdeluksi oikeammin ilmentää mielialan kehityksen suuntaa. Heikura esittää, että kaupunkimainen kotiseutu oli negatiivinen tekijä taistelutahdon suhteen, sillä niissä divisioonissa, joiden miehistö oli pääosin maalta, oli paremmat mielialapistet. Itä-, Länsi-, Pohjois- ja Etelä-Suomen sekä Hämeen joukkojen mielialapisteiden vertailu puolestaan osoitti, että itärajan läheisyys oli mielialan suhteen positiivinen tekijä.⁶⁵ Myös puoluetustalla oli Heikuran mukaan merkittävä vaikutus: ”Korrelaatiokertoimen arvot osoittavat, että vasemmistolaisuus vaikutti negatiivisesti taistelutahtoon ja positiivisesti sotilaskarkuruuteen”. Vasemmistolaisuus lisäsi sotilaskarkuruutta, koska karkuruuspisteet olivat suuret miehistöissä, jotka olivat sosiaalidemokraattien kannatusalueilta.⁶⁶ Vertailemalla karkuruuspisteitä itäisissä ja läntisissä maalaiskunnissa, joissa oli toisiinsa nähden yhtenevä sosiaalidemokraattien kannatus, hän testasi havaintoa itärajan myönteisestä vaikutuksesta. Tulos oli, että läntisten kuntien karkuruuspisteet olivat keskiarvoltaan lähes kaksinkertaiset itäisiin verrattuna.⁶⁷

⁶⁴ Junttila 2015, 56, 60, 79–82.

⁶⁵ Heikura 1967, 12–13, 33, 60, 64–65, 112–113.

⁶⁶ Karkuruuspisteiden funktio: 100 x karkurien lkm / 10 % ao. kuntien väkiluvusta (”Sodanaikaisen armeijan vahvuus on yleensä 10 % maan väkiluvusta”). Heikura on kyseisessä mittauksessa pyrkinyt poistamaan kaupunkilaisuuden ja itärajan läheisyyden aiheuttaman vaikutuksen valitsemalla tarkasteluun ainoastaan maalaiskuntia kolmesta itäisestä sotilasläänistä ja valinnut jokaisesta läänistä kolme vähiten, kolme keskinkertaisesti ja kolme runsaasti sosiaalidemokraatti-myönteistä kuntaa (vaalitulokset 1939). Heikura 1967, 64–65, 139.

⁶⁷ Heikura 1967, 141–142.

Heikura käytti pääaineistonaan Päämajan valvonta- sekä tiedotusosaston katsauksia. Ensiksi mainitut koostettiin kerran kuukaudessa divisioonien valvontaupseereiden raporttien pohjalta. Niitä puolestaan käytti tiedotusosasto rintamakomentajien raporttien ohessa laatiessaan yhteenvedon komentoesikunnan päällikölle kerran kahdessa kuukaudessa. Heikuran mukaan tiedotusosaston katsausten totuusarvoa heikentää se, että rintamakomentajien ilmoitusten sävyyn vaikutti heidän oma agendansa: Jos komentaja epäonnistui ylläpitämään hyvää taisteluhenkeä, hänet voitiin siirtää muihin tehtäviin. Tämä subjektiivinen painotus puolestaan puuttuu ainakin joiltakin osin toiselta aineistotyypiltä, mutta vain vuoden 1942 puoliväliin asti, sillä siitä lähtien tuli valvontaupseerien esitellä raporttinsa divisioonien komentajille. Heikura tukeutui myös kotirintaman mielialoja koskeviin ilmoituksiin, joita hän pitää luotettavana aineistotyyppinä. Ne laati VTL salaisiksi mielialakatsauksiksi.⁶⁸

U. E. Moisala toteutti 1980-luvun lopussa kyselytutkimuksen Kannaksen suurhyökkäyksen veteraaneille selvittääkseen, mitkä tekijät olivat edistäneet taistelutahtoa eniten torjuntataisteluiden aikana. Vastauslomakkeissa oli 22 väittämää, joista vastaajat valitsivat 8, ja asettivat ne tärkeysjärjestykseen. Vastauksia tarkasteltiin kolmesta eri näkökulmasta. Ensimmäinen tapa oli jakaa tekijät ryhmiin niiden prosentuaalisen esiintyvyyden mukaan. Tuloksena oli kuusi tekijäryhmää, joista mainittakoon kolme merkittävintä. R1, valinta-% vähintään 60: Käskyjen noudattaminen, pelko Suomen miehityksestä, aseveljien luottamuksen säilyttäminen ja uudet aseet. R2, valinta-% 40–50: Tahto välttää ehdoton antautuminen, hyökkäyksen yllättävyyden vaikutuksen väistyminen, luottamus hallitukseen, esimiesten esikuva ja oman tykistön voima. R3, valinta-% 30–40: Vihollisen aseisiin tottuminen, hyvät uutiset muilta rintamanosilta sekä Mannerheimin päiväkäsky.⁶⁹ Vastaajien taustatekijät, jotka Moisalla oli tiedossaan, olivat sotilasarvo, ikä, siviilisääty ja joukko-osasto. Ne kaikki vaikuttivat Moisalan mukaan vastauksiin. Seuraavaksi jokaiselle tekijälle laskettiin pistemäärä tärkeysjärjestysten keskiarvojen pohjalta (keskiarvo kerrottuna vastaajien määrällä), ja suoritettiin uusi ryhmittely. Nyt selkeästi 1. ryhmän muodosti käskyjen noudattaminen (7342 p) ja miehityksen pelko (6393 p). 2. merkittävyystason muodosti aseveljeyden tekijä itsessään (5614 p). 3. ryhmään kuuluivat 4000–5000 pisteen tekijät, eli uudet aseet, yllätyksestä toipuminen ja ehdottoman antautumisen torjuminen. Kolmanneksi tekijät jaoteltiin teemoittain: Yksilöpsykologiset tekijät, ryhmätekijät, kuri ja sen tekijät, aseiden vaikutus ja poliittiset tekijät. Poliittisten tekijöiden yhteispisteet olivat korkeimmat. Lähes

⁶⁸ Heikura 1967, 1, 3, 9, 10.

⁶⁹ Ylipäällikön päiväkäskyssä n:o 117 (16.6.1944) kuvattiin talvisodan hengen uusiutumista Karjalankannaksella, ”kanssamme vuosisataisen taistelun verikentällä”. Sotilassukupolvien välinen solidaarisuus huomioitiin retoriikassa: ”Nuoret miehet seisovat sodassa jo paljon kokeneiden taistelujain rinnalla - -”. Viittauksella yhdessä kestätyihin iskuihin pyrittiin luomaan vastaanottajiin me-henkeä sekä uskoa uudenkin iskun kestämisestä. Viesti haluttiin kohdistaa vastaanottajiin henkilökohtaisesti, korostaa heidän vastuutaan ja tuoda esille luottamus heitä kohtaan: ”Sotilaat! Te tiedätte, että isänmaan kohtalo riippuu teistä. Te ette lannistu vastoinkäymisistä”.

yhtä korkea oli kuri-tekijöiden tulos. Ase-tekijät muodostivat kolmannen ryhmän ja ryhmätekijät neljännen.⁷⁰

Tiedottaminen, valistaminen ja propaganda olivat jatkosodan aikana toisiaan lähellä olevia käsitteitä. Esko Salminen toteaa teoksessaan *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944*, että propagandatyö oli yläkäsite, johon sisältyi tiedotustoiminta. Sen alakäsite puolestaan oli valistustoiminta. Oman tutkimuksensa kontekstissa valistustoiminta käsittää Salmiselle joukkoihin kohdistuvan informaatio-, opetus- ja viihdytystoiminnan sekä mielipiteiden muokkauksen. Jatko-sodan ohjesäännösten mukaan valistustyö oli tiedotus-, opetus-, viihdytys-, juhla-, ja harrastetoimintaa, jolla pyritään ohjaamaan joukkojen mielialaa. Yksi tapa määritellä propagandaa ja sen eroa valistustoimintaan oli Salmisen mukaan lasswellilainen⁷¹ tulkinta, jossa viimeksi mainittu käsitettiin ”*perinteellisten tai traditionaalisten suhtautumisarvojen*” opettamiseksi ja propaganda ”*tiettyyn päämäärään tähtäävien oppien - , joista voidaan olla eri mieltä*”, levittämiseksi. Tämän näkökulman omaksui Salmisen viittaama propagandatutkija W. K. Latvala, joka on kuvannut maanpuolustuspropagandaa henkisenä taistelutoimintana, jonka tavoite oli ”*lujittaa kansan puolustustahtoa ja armeijan psykologista taisteluvalmiutta*”.⁷² Torsti Siren kirjoittaa, ettei nykyaikana omaa toimintaa kuvata propagandana – se on ”*terminä politisoitunut*”. Propaganda on ainoastaan vastustajan hyödyntämää valheellisen ja manipuloivan sanoman levittämistä. Alkujaan propagandan määritelmässä tämä sanoman levitys käsitettiin neutraalisti. Historiallisesti propagandan terminologia kytkeytyy maailmansotien aikaiseen psykologiseen ja poliittiseen sodankäyntiin, jossa molemmissa tavoite oli Sirenin sanoin ”*vihollinen toimien mustamaalaaminen*” ja *omien toimien kaunistelu*”. Tästä lähtökohdasta psykologinen (ja poliittinen) sodankäynti ja propaganda kietoutuvat toisiinsa, ja maailmansotien kontekstissa Siren arvioikin psykologisen ja poliittisen sodankäynnin harjoittamisen olleen oikeastaan kiertoilmaus propagandalle.⁷³ Propagandan valjastamista sodankäyntiin ei yleisesti nähty kunniallisena taistelukeinona 1930-luvun lopun Suomessa.⁷⁴ Propaganda-termin käyttöä miehistön suuntaan varottiin sotien aikana. Ennen jatkosodan alkua rintamatiedotustoimiston alaiset propagandakomppaniat muutettiin tiedotuskomppanioiksi, ja sodan alussa propagandaosastosta tuli tiedotusosasto. Valistusorganisaatiossa lausuttiin usein julki suomalaisen sotilaan, erityisesti vanhempien, herkkyyttä nähdä ympärillään propagandaa. Esimerkiksi ”valistusoppitunti” saattoi kuulostaa epäilyttävältä miesten korvissa.⁷⁵

⁷⁰ Moisala & Alanen 1988, 180–181, 191–192, 198–199.

⁷¹ Ks. Lasswell 1927.

⁷² Salminen 1976, 14–15.

⁷³ Siren 2010, 114.

⁷⁴ Harinen 1976, 184.

⁷⁵ Pilke 2018, 33, 37, 96, 112; Salminen 1976, 15.

Keskeinen käsite tutkimuksessa on mieliala, joten on tarkasteltava, mistä se rakentuu ja mikä siihen vaikuttaa. Mieliala on yksi useista käsitteistä, joita käytetään sotilaiden sodan ajan käyttäytymisen tutkimuksessa. Lähikäsitteitä sille ovat taistelutahto, motivaatio ja moraalit. Heikura lähtee näkökulmasta, jossa mieliala ymmärretään taistelutoiminnan johtamiselle merkitykselliseksi tekijäksi, jolloin se samaistetaan taistelutahtoon, jota hän puolestaan kuvaa *henkisenä voimana*.⁷⁶ Salminen toteaa tulkitsevänsä mielialan käsitteen laajemmin ja rinnastaa positiivisen mielialan korkeaan taistelumoraaliin. Hän ei varsinaisesti määrittele käsitteitä, vaan kuvaa, että positiiviseen mielialaan liittyvät ”*taistelutahdon lisäksi - - valtiovallan asettamien sodan päämäärien hyväksyntä ja taipumus välttää sodanjohdon sekä hallituksen arvostelua*” sekä ”*isänmaallinen ajattelutapa*”.⁷⁷ Harinen keskittyy taistelumotivaation kuvaamiseen esitellessään suomalaisen sotilassosiologian tutkimusta. Motivaatio on toiminnan vaikuttimien eli motiivien yhteistulos. Erona yleismotivaatioon taistelumotivaatio on tietyn taistelutilanteen aikana ilmenevää tilannemotivaatiota. Harinen ei mainitse erikseen mielialan käsitettä.⁷⁸ Kanadan armeijan taistelumotivaatiota toisessa maailmansodassa tutkinut Robert Engen käsittelee taistelumotivaatiota prosessina, joka koostuu sotilaan päätöksestä taistella ja jatkaa taistelua.⁷⁹

Taistelumoraalin (*morale*) käsitettä käytetään Harisen mukaan tarkasteltaessa yleismotivaatiota taistelukäyttäytymisen viitekehityksessä. Yleismotivaation luovat pitkäaikaiset, useissa eri tilanteissa ilmenevät tekijät.⁸⁰ Vaikuttaa siltä, että englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa *morale* on yleisesti käytetty käsite, kun taas kirjaimellinen käänös moraalit on kotimaisessa kirjallisuudessa harvinaisempi käsite. Harinen arvioikin, että suomenkielinen vastine voisi olla myös *henki*.⁸¹ Jonathan Fennell, joka tutki brittiläisen 8. armeijan taistelumoraalia (*morale*) Pohjois-Afrikan rintamalla, arvioi, että käsite on epäselvä ja vaikea määritellä. Hän luonnehtii sitä alttiudeksi ryhtyä määrättyyn toimintaan.⁸² F. J. Manningin kuvaus käsitteestä on hyvin yhtenevä: Miten sinnikkäästi yksilö sitoutuu ryhmälleen määrättyihin tehtäviin.⁸³ Määritelmät herättävät kysymyksen, miten *morale* eroaa taistelumotivaatiosta? Engen toteaa, että käsitteet ovat läheisessä yhteydessä, ja hän määrittelee moraalit lähes identtisesti taistelumotivaation määritelmään nähden: Yksilön tai ryhmän alttius taistella ja sietää taistelua.⁸⁴ Käsitteiden eroista ei siis ole konsensusa. Joka tapauksessa, Fennellin lista

⁷⁶ Heikura 1967, 14.

⁷⁷ Positiiviseen mielialaan kuuluu Salminen 1976, 183.

⁷⁸ Harinen 2011, 41, 59–60.

⁷⁹ ”- - *the process involving a soldier’s decision to fight, and to keep fighting, in combat*”. Engen 2016, 11.

⁸⁰ Harinen 2011, 60.

⁸¹ Harinen 2011, 61.

⁸² ”*the willingness - - to prepare for and engage in an action required by an authority or institution*”. Fennell 2011, 3, 9.

⁸³ ”- - *enthusiasm and persistence with which a member of a group engages in the prescribed activities of that group*”. Manning 1991, 455.

⁸⁴ ”*the willingness - - individually and in groups, to fight and to persevere in fighting - -*”. Engen 2016,

tutkimuskohteeseen vaikuttavista tekijöistä on tiivistäen seuraava: Karkuruuden, antautumisen ja hermoromahduksen volyyymi, taistelutappiot, aseistus verrattuna viholliseen, kokemus vastuunjaosta, huolto ja kenttäolosuhteet, mahdollisuudet vuorovaikutukseen kodin kanssa, uutiset kotoa, viihdytystoiminta, johtamisen taso, voiton ja tappion kokemukset, koulutus ja kuri, ryhmäintegraatio, käsitys siitä, minkä puolesta taistellaan ja kuinka hyvin armeija on sodan päämäärän perustellut.⁸⁵

Edellisistä tekijöistä ryhmäintegraatio viittaa ryhmäkiinteyden pienryhmäilmiöön, joka on sotilas-sosiologian perinteinen tutkimuskohde. Ryhmäkiinteyden määrittelyssä Harinen viittaa Leon Festingeriin, jonka mukaan ryhmäkiinteyden on niiden voimien tulos, jotka pysyttävät jäseniä ryhmässä. Sotilasjoukon kiinteyden tutkijat, kuten William Henderson, ovat joskus lisänneet edellä mainittuun ”perinteiseen määritelmään” virallisen organisaation tavoitteisiin pohjautuvan yhteisen päämäärän kriteerin.⁸⁶ Erik Allardt, johon Heikura viittaa, on todennut, että pienryhmä vaikuttaa keskeisesti ihmisen käyttäytymiseen kaikissa sosiaalisissa ilmiöissä. Edellä mainittiin Pippingiin viitaten, millaisia pienryhmiä sotilasjoukossa voi syntyä. Mieliälään vaikuttavana pienryhmänä Heikura korostaa kotiseuturyhmää: Sen jäsenten kollektiiviset asenteet vaikuttivat mieliälään, sillä kotiseutuvierailijoiden matkakertomusten ja lomalaisten puheiden perusteella tietyn paikkakunnan miesten asenne on ollut kotiseuturyhmän yhteisen päämäärän ilmentymä.⁸⁷ Suuremman sotilasjoukon kiinteyden kuvauksessa on käytetty käsitettä joukko-osastohenki. Sen aikaansaama kiinteyden ei voi perustua jäsentensä henkilökohtaisiin suhteisiin, kuten ryhmäkiinteydessä. Joukko-osastohenkeen liittyvät Harisen mukaan joukon muodostaminen ja historia, sen traditiot, alayksiköiden johtajien suhtautuminen toisiinsa ja joukko-osaston komentajan henkilön vaikutus.⁸⁸

Keskeisesti pienryhmiin ja ryhmäkiinteyteen liittyvät sosiaaliset normit. Harinen on eritellyt eri tutkijoiden näkemyksiä niiden luonteesta. Ne ovat pakottein ylläpidettäviä käyttäytymissäantöjä, jotka ilmenevät ulkoisen käytöksen lisäksi tunteissa, tiedoissa ja uskomuksissa. Niitä ovat esimerkiksi käskyt, kiellot, luvat ja ihanteet. Ne voivat olla virallisia, eli organisaatioiden julkilausumia ja valvomia, tai epävirallisia, eli organisaatioiden sisäisten sosiaalisten ryhmien omia, usein kirjoittamattomia ja itsenäisesti valvomia.⁸⁹ Epäviralliset normit voivat olla sotilasorganisaatiolle niin hyödyksi kuin haitaksi. Haitallinen tekijä on esimerkiksi taistelusta kieltäytymistä suosiva asenne.⁹⁰ Ryhmäkiinteyden ei siis merkitse välttämättä hyvää taistelutahtoa. *The American Soldier* -teoksessa, jonka Harinen mai-

---

⁸⁵ Fennell 2011, 10.

⁸⁶ Harinen 2011, 14, 21–22.

⁸⁷ Heikura 1967, 54, 78. Allardt 1958, 22–23.

⁸⁸ Harinen 2011, 40–41.

⁸⁹ Harinen 2011, 32, 35, 37.

⁹⁰ Harinen 2012, 7–8.

nitsee sotilassosiologian klassikoksi, on hänen mukaansa todettu, että epäviralliset ryhmät normeineen ja käyttäytymissääntöineen vaikuttavat keskeisesti taistelumotivaatioon. Tutkijat ovat huomautaneet, ettei teoksessa tutkittu suoraan ryhmää, vaan tulokset perustuivat yksittäisten sotilaiden asenteisiin.⁹¹ Myös Allardt on Heikuran mukaan viitannut amerikkalaisten tutkijoiden tuloksiin: Vaikka joukot olivat ”sielullisilta ja sosiaalisilta” taustatekijöiltään homogeenisia, niin pienryhmät vaikuttivat niiden taistelutahtoon eri tavoin.⁹² Shils ja Janowitz haastattelivat vangittuja Wehrmachtin sotilaita sodan jälkeen selvittääkseen, miksi toiset saksalaiset yksiköt olivat antautuneet helposti toisten jatkaessa peräänantamattomasti. Engenin mukaan heidän tutkimuksensa keskeinen tulos oli, että syy antautumiseen oli pienryhmäsiteiden katkeaminen.⁹³

Heikura toteaa, että mielialan kokonaisvaltaisessa tutkimuksessa on otettava huomioon tutkittavan joukon henkilökohtaiset taustatekijät, jotka kohdistuvat hänen mukaansa poliittiseen suuntautumiseen, koulutukseen, kasvatukseen, uskonnollisuuteen ja aikaisempiin armeijakokemuksiin.⁹⁴ Samankaltainen tausta on sotilasjoukon kiinteyttä vahvistava tekijä.⁹⁵ Pippingin tutkimuksessa huomionarvoinen havainto ryhmäkiinteyttä edistävästä taustatekijästä koski miehistön siviilielämän vertaamista rintamaelämään. Pipping arvioi, että hänen komppaniensa miehistön tukkisavottaelämä oli ominaisuuksiltaan sosiaalisesti samankaltainen rintaman korsuelämään nähden.⁹⁶ Tässä työssä taustatekijät rajoittuvat siihen tietoon, joka yksittäisistä ilmoituksista mielialan käsittelyn yhteydessä selviää.

Yksi taistelumotivaation selitysmalli korostaa juuri ryhmäilmiöiden ja -kiinteyden merkitystä. Muut selitysmallit pitävät keskeisinä tietyn kansan ominaisuuksia⁹⁷, virallisen sotilasorganisaation vaikutusta koulutuksen, kurin ja joukko-osastohengen osalta ja ideologisia tekijöitä, kuten isänmaallisuutta ja sodan oikeutusta. Näiden lisäksi taistelussa ja sodassa käyttäytymiseen vaikuttavina tekijöinä on tarkasteltu Harisen mukaan muun muassa myös seuraavia: Kokemus johtajista, näkemys rangaistuksista, luottamus omaan ja ryhmän suorituskykyyn sekä aseistukseen, huoltotilanne, huhut ja propaganda, viha vihollista kohtaan.⁹⁸

Viitatus kirjallisuuden perusteella käsitteet mieliala, taistelumotivaatio / taistelutahto tai moraalitai (*morale*) voivat olla määritelmiltään hyvin limittäisiä, ja käsitykset niihin vaikuttavista tekijöistä ovat

⁹¹ Harinen 2011, 19, 38; Stouffer et al. 1949b, 107, 130–131, 191.

⁹² Heikura 1967, 54; Allardt 1958, 22–23.

⁹³ Engen 2016, 13; Shils & Janowitz 1948, 280–315.

⁹⁴ Heikura 1967, 4.

⁹⁵ Harinen 2011, 57.

⁹⁶ Pipping 1947, 238–242.

⁹⁷ Jutikkala huomioi saman painotuksen vaikkakin eri yhteydessä: Tutkittaessa mielipiteenmuodostukseen vaikuttavia tekijöitä on historiatieteessä erotettava kansanluonne ja sen peruskatsomukset hetkellisistä ärsykeistä ja innostavista tekijöistä. Jutikkala 1997, 47.

⁹⁸ Harinen 2011, 61–63.

hyvin yhteneviä. Tässä työssä mieliala tulkitaan laajasti; se on eri tilanteissa ilmenevä eri tekijöiden (joita edellä on käsitelty) muodostama kokonaistunnetila. Se ymmärretään edellä mainitun käsiteperheen yläkäsitteeksi, koska se ei vaikuta sisältävän käyttöalansa suhteen tilannesidonnaisia rajoituksia, kuten esimerkiksi taistelumotivaatio. Siksi se soveltuu tutkimukseen, joka kohdistuu pitkälle aikavälille, joka sisältää tutkittavan joukon kannalta useita erilaisia vaiheita ja tilanteita. Motivaatiota (ilman etuliitettä) ei tässä työssä samaisteta mielialaan, koska motivaatio kertoo siitä, kuinka kiinnostunut yksilö on saavuttamaan tietyn tavoitteen⁹⁹. Mieliala puolestaan ilmenee muidenkin tekijöiden kuin tavoitteiden vaikutuksesta.

1.3.4 Tutkimuskirjallisuus

Rintamajoukkoihin kohdistunutta valistus- ja tiedotustoimintaa taustoittavana teoksena on hyödynnetty pääasiassa Esko Salmisen tutkimusta *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944 : Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Kertomuksellisen otteen Salmisen tutkimaan aiheeseen tarjoaa Helena Pilkkeen *Omat kutsuivat politrukeiksi*¹⁰⁰ – *Jatkosodan valistusupseerit*, jossa kuvaillaan tiedotusosaston ja sen valistus- ja viihdytystoimiston toimintaa yksityiskohtaisesti satojen asiakirjojen pohjalta. Rintaman takaista tiedotustoimintaa puolestaan avaa Eino Jutikkala teoksessaan *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. Kaikki teokset kuvaavat mielialojen yleislinjoja Suomessa. Edelliset keskittyvät rintamajoukkoihin, jälkimmäinen väestöön. Ne myös käsittelevät kysymystä Itä-Karjalan valtauksesta valistustoimintaan liittyneenä ja mielialoihin vaikuttaneena tekijänä. Asia on hyvä huomioida, kun tutkimuskohteena ovat Itä-Karjalassa toimineet joukot. Myös Ari Rautala sivuaa tätä kysymystä teoksessa *Karjalan armeija : 100 000 sotilaan hyökkäys* eritellen valtion ja armeijan johdon näkökulmia. Teoksessaan hän kuvaa, kuinka Aunuksen ryhmä muodostui Karjalan armeijan osista ja uudesta V AK:sta. Tarkasteltavien yksiköiden rintamatilanteen kuvauksessa on hyödynnetty rykmenttien historiikkeja, joita ovat Kimmo Sorkon *Kolmen rintaman rykmentti – JR 50 1941-1944*, Maunu Kuosan *Täss’ Savon joukko tappeli – Jalkaväkirykmentti 30 1941-1944*, Martti Hahtelan, Antti Juutilaisen ja Väinö Salmelan *Taisteleva JR 9 – Jalkaväkirykmentti 9 1941-1944* ja Mauno Jokipiin toimittama *Tuntemattoman sotilaan rykmentti : jalkaväkirykmentti 8:n historia*.

⁹⁹ Salmela-Aro & Nurmi 2017, 9.

¹⁰⁰ Pilkkeen teoksen nimenä oleva toteamus perustuu Knut Pippingin havaintoon. Pilke 2018, 13, 68.

2. Asemasodan monituiset mielialatekijät

2.1 Painotukset vaihtelivat yläportaiden ilmoituksissa loppuvuonna 1942

Marraskuun alussa 1942 pastori Reino Niininen ilmoitti armeijakunnassa vallitsevan hyvä mieliala, koska miehistö vaikutti hyväksyneen ajatuksen talven vietosta rintamalla, jolloin pohdinta kotiutuksesta oli loppunut. On tietenkin huomioitava, että armeijakunnan mittakaavassa kyseessä on karkeayleistys ja mahdollisesti tarkoituksellinen negatiivisen asenteen sivuuttaminen, mutta toisaalta sodan pitkittymisen oli miehistö kokenut jo vuosi aiemmin, joten uuden talven kohtaaminen rintamalla ei ehkä vaikuttanut enää yhtä haitallisesti. Lomamääräysten uudistumista pastori piti positiivisena mielialatekijänä, koska hänen mukaansa miehistö, alipäällystö ja päällystö oli siinä huomioitu tasapuolisesti. Myös hyvillä majoitusolosuhteilla oli Niinisen mukaan merkittävä vaikutus mielialaan. Ilmoituksessa mainitaan vain yksi epäkohta: Eräässä yksikössä oli havaittu epäasiallista käytöstä nuoren päällystön taholta, minkä Niininen koki uhaksi mielialalle. Hän ei kuitenkaan yksilöi kyseistä yksikköä tai kuvaa asiaa tarkemmin.¹⁰¹ Joulukuun alun ilmoituksessa oli hieman huolestuneempi sävy. Pastorin viransijaisen (vs.) Pentti Erkamon mukaan ”*suhteellisen hyvän*” mielialan ohessa oli ”*siellä täällä - - havaittavissa väsähtäneisyyttä*”. Loma-asiat olivat herättäneet eniten keskustelua, ja vaikka uusi järjestelmä on pastorin mukaan otettu myötämielisesti vastaan, liikkui myös huhuja, että Kannaksen joukot olisivat saaneet enemmän lomiamia. Pastori vaikuttaa kokeneen asian tärkeäksi, koska hän arvioi, että papistonkin olisi ollut syytä informoida miehiä siitä, ettei mikään rintamanosa ollut erityistapaus.¹⁰²

7.D:n joulukuisessa kuri- ja mielialailmoituksessa esikuntapäällikön vs. majuri A. Lindeqvistin arvioi divisioonan mielialan tyydyttäväksi. Huoltotilanteen osalta hän nosti esille jouluruokien ja tuntemattoman sotilaan lahjapakettien positiivisen vaikutuksen mielialalle. Jouluohjelmallisia viihdytystilaisuuksia oli pidetty kaikissa majapaikoissa. Lindeqvist arvioi, että lomajärjestelmää pidettiin *kankeana*, koska se ei joutanut loman ajankohdan suhteen. Kotiseudun edustajien useat vierailut olivat onnistuneet pitämään mielet rauhallisina kotiasioiden suhteen. Mielialalle haitallisena tekijänä oli ilmennyt Lindeqvistin mukaan tyytymättömyyttä palkkaukseen.¹⁰³

¹⁰¹ V AK:n pastorin Reino Niinisen tilanneilmoitus 7.11.1942 Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

¹⁰² V AK:n pastorin vs:n Pentti Erkamon tilanneilmoitus 3.12.1942. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4, KA.

¹⁰³ 7.D:n kuri- ja mielialailmoitus, majuri A. Lindeqvist 1.1.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

7.D:n pastori Ilmari Kettunen arvioi, että joulunvietolla oli ollut suuri vaikutus mielialaan hankalan syksyn jälkeen, jolloin hän oli huomannut ”jonkinverran henkistä ja hengellistä tylsistymistä”. Joulua 1942 Kettunen piti sotajouluista helpoimpana taistelutoiminnan osalta. Yksikään osasto ei jäänyt hänen mukaansa vaille pastorien jouluvierailua. Hengellisiä tilaisuuksia riitti ilmoituksen perusteella kaikille niitä kaipaaville, mutta luultavasti enemmän merkitystä laajemmalle joukolle oli ollut kotiseudun kirkkoherrojen vierailuilla. Jo toimensa puolesta pappi on kaivattu vieras uskoville miehille, mutta yhä useammalle on merkitystä hänen tiedoillaan ja uutisillaan kotiseudulta. Myös 11.D:n pastori Kari Porra kertoi, että jouluvalmisteluihin oli nähty vaivaa ja kaikille divisioonan alueen yksiköille pidettiin jumalanpalvelus tai hartaushetki. Miehistön mielialaa hän kuvasi hyväksi.¹⁰⁴

Kettunen luetteli ilmoituksessaan sotatuomarin ilmoittamia tuomittuja tapauksia, joita olivat näpistely, sotasaaliin anastus ja vartiorikokset. Vaikka viimeksi mainitun rikostyyppin yleisyyttä ei mainita, on syytä arvioida sitä toisia mainittuja merkittävämpänä ilmiönä mielialan kannalta, sillä kyseessä on rike, joka voi vaarantaa koko ryhmän. Sen suhteen on kuitenkin otettava huomioon rintamatilanne: Heikuran mukaan vartiorikokset lisääntyivät asemasodan aikana, koska vaaraa ei koettu yhtä suureksi kuin hyökkäysvaiheessa. V AK:n ilmoituksessa pastori A. I. Heikkala tarkentaa, että tuomitut olivat pääosin työpalveluvollisia, eli kansalaisluottamuksen menettäneitä rikollisia. Ilmoituksessa kuitenkin kerrotaan 11.D:ssa tapahtuneen valtion omaisuuden varastamistapaus, jossa oli ollut mukana noin 80 henkilöä, miehistön lisäksi alipäällystää ja upseerejakin.¹⁰⁵ Kun pohditaan, mitä tällainen käytös voi kertoa mielialasta, on huomioitava eräs epävirallinen normi, jonka Pipping havaitsi yksikössään. Hän toteaa, että miehistö kollektiivisesti salli valtion omaisuuden varastamisen, koska se nähtiin yhteisenä omaisuutena. Toiminta oli kuitenkin rajoitettua: Lukkojen takaa eikä oman ryhmän jäseniltä ollut soveliasta varastaa valtion omaisuutta. Yksityisomaisuuden varastamista puolestaan ei sallittu missään muodossa.¹⁰⁶ Myös John Hockey ja Roger Little ovat Harisen mukaan tehneet vastaavia empiirisiä havaintoja.¹⁰⁷ Tästä näkökulmasta tapaus ei välttämättä ilmennä huonoa mielialaa, mutta sen taustatekijät jäävät avoimiksi.

¹⁰⁴ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, kapteeni I. Kettunen 31.12.1942. 11.D, sot.pastori K. Porra. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁰⁵ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, kapteeni I. Kettunen 31.12.1942. V AK, sot.pastori A. I. Heikkala 4.1.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA; Heikura 1967, 145.

¹⁰⁶ Pipping 1978, 167–169.

¹⁰⁷ Little havainnoi vuosina 1952–1953 Korean sodan aikaan USA:n maavoimien kiväärikomppanian joukkuetta, Hockey vuosina 1979–1980 brittiläistä kiväärikomppaniaa Pohjois-Irlannin levottomuuksien aikaan. Harinen 2012, 7, 56, 81.

2.2 Lomajärjestelmää ja talvivaatetusta kritisoitiin

Tammikuussa 1943 JR 30 puolusti Baranin lohkoa Syvärin eteläpuolella. Vihollisen aktiivisuus tammikuussa painottui kenttälinnoittamisen häirintään ja partiointiin.¹⁰⁸ Kuun rauhallisuus välittyi myös lähdeaineistosta. Rykmentin komentaja everstiluutnantti (ev.luutn.) Eino Polón kuvasi miehistöä ahkeraksi, oma-aloitteiseksi ja sisäisesti motivoituneeksi. Hänen arvionsa joukkojen mielialasta alkukuussa oli ”hyvää hipova tyydyttävä”. Arvio oli Polónin juhlanan kuvauksen mukaan muodostettu, ”lahjomatonta kieltä” puhuvien ”todistusarvonsa omaavien arvosteluperusteiden” pohjalta. Vartio- ja työpalvelus piristi hänen mukaansa mielialaa, koska se esti tylsistymistä. Epäkohtana mielialalle hän mainitsi vartiomiesturkkien, kintaiden ja jalkineiden puutteen sekä puhtaan pyykin viivästymisen. Myönteisenä tekijänä hän mainitsi karbiidiannosten, eli valaisinten polttoaineen määrän, suurentamisen. Kotiseudun luottamusmiesten vierailujen merkitystä Polón piti *suuriarvoisena*. Mielipidettä lomajärjestelmästä hän kuvasi samoin kuin Lindeqvist edelliskuussa ja lomien jakautumisesta eri rintamilla kuten AK:n pastori marraskuun ilmoituksessa. Polón totesi miesten uskovan lomalaisten saanaan enemmän kuin ylemmän portaan ilmoituksiin. Hän myös valitteli, etteivät komentajat saaneet enää myöntää palkintolomia ja toivoi elokuvaesityksiä.¹⁰⁹

JR 9:n komentajan vs. ev.luutn. K. Castrén kuvasi rykmentin mielialaa *reippaaksi ja luottavaiseksi*. Hänen näkemyksensä vartiopalveluksen vaikutuksesta on huomattavan erilainen verrattuna Polóniin. Hän totesi, että yksittäinen mies saattoi joutua kolme kertaa yössä vartioon, joka sisälsi myös työpalvelusta. Turkkien, joilla miehet ”lomamatkoillaan näkevät taaemmissa portaissa rehvasteltavan”, puutteen lisäksi hän kertoi pukeutumisen muutenkin olevan olosuhteisiin sopimatonta. Hän ei kokenut, että tyytymättömyys lomiin olisi ollut dominoiva asenne, vaikkakin oli ilmennyt ”odotettua runsaammin soraääniä”. Castrénin mukaan lomalaisten välittämä uskomus, että Kannaksella oli parempi lomajärjestely, ilmeni joukoissa yleisesti. Castrén kertoi joidenkin miesten päässeen elokuvaan Ahmanlinnan elokuvateatteriin useimpien jäädessä kuitenkin paitsi. Voisi arvioida, että tällainen harvojen etuoikeus tuskin on ainakaan parantanut yleistä mielialaa, koska seurauksena on voinut syntyä kateutta ja kysymys siitä, miksi tietty joukko pääsee elokuvaan, ja muut eivät. Castrén pitikin hyvin tärkeänä, että divisioonan kaitafilmikone tulisi korjatuksi, jotta myös etulinjajoukot pääsisivät nauttimaan elokuvista. Rykmentin komentaja eversti A. Kuistio ilmoitti kuun lopussa, että itärintaman

¹⁰⁸ 16.1 Sotjärven luoteispuolen Peikko-tukikohtaan kohdistunut tiedusteluhyökkäys ei tuottanut tulosta. Rykmentti menetti kuussa 2 miestä kaatuneina. Kuosa 1967, 215, 219–220.

¹⁰⁹ JR 30:n kuri- ja mielialailmoitukset, everstiluutnantti E. Polón 11.1. ja 28.1.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistus-toimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

tilanteen vaikutus mielialaan oli vakavoittava, mutta ei lamauttava. Hän koki runsaan vartio- ja työpalveluksen toisaalta ylläpitävän reippautta mutta totesi, että sitä kohtaan oli esitetty valituksiakin III pataljoonasta. Hänen näkemyksensä vaatetilanteesta oli sama kuin Castrénilla.¹¹⁰ I/JR 51:n komentajan vs:n kapteeni V. Anttilan ja valistusupseerin vs:n vänrikki P. Fagerlundin ilmoituksen mukaan pataljoonassa vallitsi hyvä mieliala tammikuussa. Kenttävarustuksia ja korsuja rakennettiin ahkerasti, ja huoltotilanne oli *moitteeton* etenkin ruuan osalta. Majuri A. H. Virkkusen ja valistusupseerin vänrikki O. Paasion loppukuun ilmoitus lisää, että työpalveluksen ohessa miehistöllä oli aikaa korsujen sisustukseen, opiskeluun ja puhdetöihin, joista viimeksi mainittu oli päässyt ”*erittäin vireään käyntiin*”. Erona edellisiin rykmentteihin, ilmoituksen mukaan lomakysymys ei ollut aiheuttanut kritiikkiä, vaan järjestelmään oltiin tyytyväisiä ja lomilla oli miehistö nähnyt, että kotona pärjätään.¹¹¹

Mieliala mainitaan 7.D:n pastorin tammikuun ilmoituksessa ainoastaan lomakysymyksen yhteydessä. Kettusen mukaan lomamääräykset ”*joista ei tarvinne puhua*” vaikuttivat heikentävästi mielialaan. Ilmeisesti lomajärjestelmä ei ollutkaan niin mieleinen, kuin loppuvuonna V AK:n ilmoituksessa optimistisesti arvioitiin, koska kritiikki vaikuttaa olleen yleisempää kuin kehut. Kettunen arvioi, että ehtoollisella käynti vaikutti runsaammalta kuin rauhan aikana, mutta olisi kuitenkin kapeakatseista tehdä päätelmä, että hengellisiin tilaisuuksiin osallistuminen kertoo hyvästä mielialasta, koska tilanne saattaisi olla päinvastainen: Sotilas voi henkisesti huonosti, ja hakee siksi tukea kyseessä olevista tilaisuuksista. Se puolestaan on luultavaa, että osallistumisesta seuraisi ennemmin mielialan parantuminen kuin huononeminen entisestään. 11.D:n pastorin ilmoitus ei käsittele ollenkaan joukkojen mielialaa. V AK:n pastori Heikkala toteaa yhteenvedossaan kirjallisuuden ja opiskelun samoin kuin ajanvietepelien kasvattaneen suosiotaan. Ilmoituksen keskeisin lisä divisioonien huomioihin on jo edeltä tuttu havainto lomilta palanneiden välittämästä tiedosta, että niin pohjoisen kuin Kannaksen rintaman joukot saisivat lomaa kuukautta aiemmin kuin Aun.R:n miehistö. Tähän kysymykseen ei pastori Heikkala ilmoituksessa kuitenkaan ota kantaa. Samoin jää vaille käsittelyä kysymys, joka vaikuttaa hyvin olennaiselta mielialan kannalta, ja jonka hän mainitsee vain ohimennen, eli lomalaisissa ilmennyt huoli kotirintaman ”moraalin rappeutumisesta”.¹¹²

¹¹⁰ JR 9:n kuri- ja mielialailmoitukset, ev.luutn. K. Castrén 11.1.1943 ja eversti A. Kuistio 27.1.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹¹¹ I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, kapteeni V. Anttila 11.1.1943 ja majuri A. H. Virkkunen 29.1.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹¹² Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, kapteeni I. Kettunen 1.2.1943. 11.D, sot.pastori K. Porra 1.2.1943. V AK, sot.pastori A. I. Heikkala. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

2.3 Kuntoisuuslomista innostuttiin, idän sotatilannettakin pohdittiin

Helmikuussa I/JR 51 oli ollut suorittamassa talkootöitä metsätyömaille tilattujen kirvesvarsien ja sahanpääpuiden valmistuksen parissa, mutta tilaus oli peruutettu¹¹³ työn jo ollessa pitkällä. Virkkusen ja Paasion ilmoituksessa tämän ”huiputuksen” vaikutusta mielialalle kuvataan haitalliseksi. Ehkä vielä epäedullisempi vaikutus oli sillä, että pataljoona joutui jättämään vastavalmistuneet korsunsa siirtyessään Levinan lohkolle. Jääminen paitsi oman raskaan työn tuloksista ymmärrettävästi madaltaa mieliä, ellei jopa aiheuta katkeruutta. Pettymystä lievensi I/JR 51:ssä ehkä se, että uuden kohteen majoitusolot olivat ilmoituksen mukaan tyydyttävät. Edullisesti joukkojen mielialoihin vaikuttivat luottamusmiesten vierailut, elokuvaesitykset ja asemiesillat.¹¹⁴ Samankaltainen tapaus sattui myös Pippingin komppanialle, ja kokemus loi miehistölle asenteen, että hyöty menee kuitenkin toisille, joten vastahakoisuus varustelutöitä kohtaan oli yleinen asenne sotilaiden keskuudessa.¹¹⁵

Toive elokuvista ei JR 30:ssa ollut vielä toteutunut, mutta Polón mainitsi hiihtokilpamenestyksellä sekä kuntoisuuslomien¹¹⁶ myöntämisellä olleen positiivinen vaikutus mielialoihin. Kuntoisuuslomien positiivinen vaikutus huomattiin myös JR 9:ssa. Uskomus lomien epätasa-arvoisuudesta eli kuitenkin edelleen, ja samoin lomamatkahyvityksiä kohtaan oli esiintynyt tyytymättömyyttä. Puutteita Polón ilmoitti olevan edelleen vaatetuksessa. Hän kertoi myös perunavarastoiden olevan loppumassa ja toivoi yhä elokuvia. Eversti A. Kuistion mukaan ampuma- ja yhdyshautojen pitäminen vapaana lumesta ja jäästä vei työntekijöiltä kaikki voimat JR 9:ssa, mutta rykmentin varustustilanne oli kuitenkin parantunut, vaikka joitakin puutteita yhä oli.¹¹⁷ Viholliskontakteista ei ilmoituksissa ole mitään mainintaa. JR 9:n osalta helmikuu ilmeisesti olikin hyvin rauhallinen.¹¹⁸ Vihollispartiot yrittivät kolmesti siepata vankia JR 30:n tukikohdista, mutta tulivat joka kerta torjutuiksi. Viimeisellä kerralla vangin saivatkin puolustajat.¹¹⁹ Kuistio toimi myös divisioonan komentajan viransijaisena alkukuussa. Hän arvioi, että akselivaltojen tappioista oli muodostunut yleinen mielialaa laskeva tekijä. Ilmoituksen

¹¹³ Kyseessä oli suurin jatkosodan aikainen puhdetyöprojekti, joka epäonnistui, kun tilauksen tehnyt Työtehoseura totesi, että kirvesvarret ja sahanpääpuut oli tehty vastoin ohjeita liian ohuiksi. Pilke 2018, 137–138.

¹¹⁴ I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, majuri A. H. Virkkunen 11.2. ja 28.2.1943. 7. Divisioonana. Esikunnan valistus-toimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹¹⁵ Pipping 1947, 115.

¹¹⁶ Kuntoisuuslomia myönnettiin palveluksen, etenkin taistelupalveluksen, kiitettävästä suorituksesta. Vangin sieppaamisella saattoi JR 9:ssä ansaita kahden viikon loman. Hahtela et al. 1992, 204.

¹¹⁷ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. E. Polón 11.2. ja 27.2.1943. JR 9, eversti A. Kuistio 12.2 ja 28.2.1943. 7. Divisioonana. Esikunnan valistus-toimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹¹⁸ 4. komppanian partioretki sai kuun puolivälissä ikävän lopun, kun vihollinen huomasi poistuvat tähytäjät. Partionjohtaja kaatui ja kaksi miestä haavoittui tulituksessa. Hahtela et al. 1992, 194–195.

¹¹⁹ Kuosa 1968, 220, 222.

mukaan pohdiskelu akselivaltojen kohtalosta oli miehistön keskuudessa yleistä, ja Saksan tiedonantot oli alettu kyseenalaistaa. Kuistio kuitenkin lisäsi, että toisaalta myös uskottiin Saksan aloittavan vastaiskun kesällä. Loppukuussa divisioonan komentaja kenraalimajuri A. J. Svensson nosti esille huolensa Polónin ilmoittamasta huomiosta, miten sanomalehdistön pakinoiden rauhanhuhuista puhuvat kirjoitukset vaikuttavat miehiin, jotka eivät tunnista kannanottoja kirjoittajan henkilökohtaisiksi mielipiteiksi.¹²⁰

Pastori Kettunen teki helmikuun ilmoituksessaan saman päätelmän kuin Kuistio: Vaikka uutiset itärintamalta toivat ”vakavan ajattelemisen aihetta”, niin 7.D:ssa ei masennukseen vaivuttu. Mielialan suhteen positiivisena huomiona hän arvioi suurta suosiota saavuttaneen opiskelutoiminnan saaneen ”paljon hyvää aikaan”. Viittaus sotatuomarin ilmoitukseen on tyypillisesti sisällytetty ilmoitukseen. Näpistys- ja varkaustapauksia oli pastorin mukaan edelleen ilmennyt, ja lisäksi hän mainitsee ”suuren kavallusjutun” jota ei kuitenkaan kuvaa tarkemmin. Pastori ei vaikuta olevan juurikaan huolissaan näistä tapauksista, koska hän katsoo niitä sattuvan ”täällä niin kuin muuallakin”. Muilta osin huomiot koskevat pääasiassa osallistumista hengellisiin tilaisuuksiin. Mielialasta ei 11.D:n ilmoituksesta juurikaan mitään selviä, koska se keskittyy sotilaspapiston toiminnan kuvaukseen määrällisin huomioin. Toteamus itärintaman uutisten vaikutuksesta oli 7.D:n ilmoituksessa uskonnollinen tila -osiossa, mutta tähän osioon Porra on kirjoittanut ”ei mainittavaa”, joten jää arvailun varaan, merkitseekö tämä, ettei vaikutusta ole, vai onko asia vain sivuutettu. Porra kertoi armeijan kirkollisen johdon edustusryhmän tehneen vierailumatkan divisioonassa. Jalkaväkijoukoista pastorit vierailivat ainakin JR 8:n ja I/JR 29:n komppanioissa tervehtimässä miehiä. Kyseenomaiset vierailut eivät vaikuta olleen lainkaan yleisiä, joten ovat ne mahdollisesti olleet omiaan luomaan vaikutusalueensa miehistölle uskoa siitä, ettei heitä ole unohdettu. Mielialatekijänä on asia kuitenkin niin subjektiivinen, ettei ilmoituksen niukkojen tietojen varaan perustuva suoraviivainen päätelmä tämän tekijän vaikutuksesta laajoihin joukkoihin ole kovin perusteltu. V AK:n ilmoituksessa mainitaan itärintaman tilanteen aiheuttaneen huhuja ja jopa pelkoa kotirintamalla, mutta joukkojen mielialaa ja taisteluhenkkeä Heikkala piti hyvänä. Hän arvioi, että puhdetyöt, joiden parissa miehet viihtyivät, olivat olleet hyväksi mielialalle tuoden ”vaihtelua jokapäiväisen elämän harmauteen”.¹²¹

¹²⁰ 7.D:n kuri- ja mielialailmoitukset, eversti A. Kuistio 14.2.1943, kenr.maj. (kenraalimajuri) A. J. Svensson 1.3.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹²¹ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, kapteeni I. Kettunen 1.3.1943. 11.D sot.pastori K. Porra 1.3.1943. V AK, sot.pastori A. I. Heikkala 4.3.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

I/JR 51:n miehistön keskuudessa oli maaliskuun alussa havaittu rauhan ennustelua, mutta Virkkusen ja Fagerlundin kuri- ja mielialailmoituksen mukaan kyseessä oli yksittäistapauksia, eivätkä ne yleis- mielialaan vaikuttaneet. Loppukuun ilmoituksen on päällikön lisäksi allekirjoittanut vänrikki Paasio. Ilmoituksen mukaan *pahaa verta* synnytti miesten joukossa liikkuva tieto siitä, että pataljoonasta eräälle hiiltotyömaalle siirretyt miehet samoin kuin toisetkin taaempaan työpalveluksessa olevat ase- velvolliset saivat palkkaa. Pataljoonan 1. komppania oli puolestaan ollut alistettuna varustustöihin JR 9:lle, joka oli valittanut huonosta työtehosta ja kunniantekokurista. Ilmoituksessa arvioidaan, että jos teho oli heikkoa, se johtui sekä valvonnan puutteellisuudesta että miesten tyytymättömyydestä hu- ontuneisiin majoitusoloihin. Ilmoitukseen on lisätty hieman naljailevasti, ettei valituksen tehneellä joukolla ollut varaa puhua toisten kunniantekokurin tasosta.¹²² Heikuran mukaan upseerit harvoin asemasodan aikana valvoivat varustustöitä saatikka pyrkivät edistämään sisäistä motivaatiota työnte- koon.¹²³ Veli-Matti Syrjö kuvaa ilmiötä eri sävyssä JR 8:n historiikissa. Hän viittaa divisioonan ja rykmentin komentajien tarkastuskäynteihin kesällä 1942 arvioidessaan, minkä arvon johto asialle laski. Syrjön mukaan töiden ”*sujumista pyrittiin valvomaan mahdollisimman tarkasti*”. Tämä liittyi keskeisesti miehistön laiskaan asenteeseen varustelua kohtaan, jonka Syrjö pohtii johtuneen osittain näkemyksestä sodan nopeasta päättymisestä ja Saksan ylivoimaisuudesta. Rykmentin komentajan mukaan ”joutilaisuudessa vetelehtiminen” vaikutti suoraan mielialaan negatiivisesti.¹²⁴ Pipping to- teaa keskeisen syyn motivaation puutteeseen olleen kokemus työtehtävän merkityksettömyydestä. Silloin töistä laistaminen oli pienryhmän hyväksyntää nauttiva käytösmalli, epävirallinen normi.¹²⁵ Kun otetaan huomioon, miten pataljoonalle kävi edelliskuussa uusien korsujensa kanssa, ei ole yllät- tävää, ettei miehiä kiinnostanut paiskia töitä muiden iloksi.

2.4 Perheelliset iloitsivat lomista, maanviljelijät olivat levottomia

JR 30:n maaliskuisesta kuri- ja mielialailmoituksesta selviää, että eri rintamilla oli ollut toisistaan poikkeavia lomittamisjärjestyksiä, kuten miehistö on aiemmin puhunut, vaikka heille on ilmoitettu kaikkialla vallitsevan sama järjestelmä. Polónin mukaan asia ”*järkyttää uskoa johtoon*”. Mitä tulee positiivisiin huomioihin, alkukuussa hän ilmoitti, etteivät kotihuolet *yleensä* painaneet mieliä, ja eri pitäjien miehet olivat vierailuillaan tuoneet lahjoja miehistölle. Loppukuussa JR 30:n komentajan vs.

¹²² I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, majuri A. H. Virkkunen 11.3. ja 29.3.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistus- toimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹²³ Heikura 1967, 86.

¹²⁴ Jokipii (toim.) 1991, 244–246.

¹²⁵ Pipping 1978, 200.

majuri K. A. Puhakka lisäsi, että jokainen pataljoona oli vihdoin päässyt katsomaan elokuvia, perheelliset miehet olivat saaneet lomiam ja varsinkin kuntoisuuslomilla oli ollut edullinen vaikutus. Rykmentin mieliala sai ensi kertaa arvosanan hyvä, mikä toisaalta voi johtua kirjoittajan vaihtumisesta. Kodin ja rintaman läheistä vuorovaikutusta ilmentää Puhakan arvio, että rintaman mieliala voisi ”huonontua vain kotirintamalta käsin”, jos rauhanhuhut leviäisivät rintamalle.¹²⁶ Kusran taistelua, johon rykmentin 1. komppania osallistui alistettuna 11.D:lle, eivät ilmoitukset mainitse.¹²⁷

Kuistio kertoi JR 9:n mielialan olleen hyvä ja reipas, vaikka rykmentti joutui edelleen suorittamaan hänen näkemyksensä mukaan kohtuuttomasti työ- ja vartiopalvelusta. Hän kiitteli kotiseutulähetystöjen ja viihdytyskiertueen piristävää vaikutusta. Alkukuussa Kuistio arvioi, että lomajärjestelyyn olivat miehet tyytyväisiä. Tieto rintamasuuntien loma-aikojen eroista ei ilmeisesti ollut rykmenttiin ehtinyt, koska Kuistion mukaan kysymys Kannaksen joukkojen etuoikeuksista ilmeni vain huhuissa. Loppukuussa hän mainitsi, että uutiset Saksan ”menestyksistä” itärintamalla ovat synnyttäneet toiveikkuutta. Hänkin piti kunnostautumislomien vaikutusta innostavana ja kiitteli perheellisten uutta lomajärjestelyä: He saivat loman kolmen kuukauden välein.¹²⁸ The American Soldier -teoksen I osassa on esitetty, että perheellisillä oli huonompi mieliala kuin naimattomilla. Myös Heikura arvioi, että pelontunne vaikutti perheellisten miesten joukossa yleisemmin kuin naimattomien. Hänen päättelmäänsä tukee havainto siitä, että tutkimusjoukossa reserviläisten suhteellinen osuus taisteluista kieltäytyneissä oli yli kaksinkertainen varusmiehiin nähden.¹²⁹ Kyseessä voi siten olla varsin merkittävä tekijä tämän ryhmän mielialan kannalta. Svensson lisäsi divisioonan ilmoituksessa, että vanhemmat maanviljelijät odottivat kotiasioistaan huolestuneina maanviljelyslomien järjestelyä.¹³⁰

Pastori Kettusen ilmoituksen mukaan laadukkaat majoitusolot, työn säännöllisyys, opiskelu ja puhdetyöt ylläpitivät ”reipasta ja pirteää” mielialaa maaliskuussa. Moni asia toisaalta myös mietitytti miehiä: ”Lomakysymys on alituisesti miesten huulilla”. Huolet kohdistuivat kotiasioihin, ja ne olivat yleisiä etenkin maanviljelijöillä kodin työvoiman puutteen vuoksi. Nuoret puolestaan pohtivat sodanjälkeistä työllistymistään. Toivo lomille pääsystä ja huoli kodista kohdistuivat välittömään nykyhet-

¹²⁶ JR 30:n kuri- ja mielialailmoitukset, ev.luutn. E. Polón 4.3.1943 (päiväyksen pitäisi luultavasti olla 14.3, koska ilmoituskausi päättyi 10.3) ja majuri K. A. Puhakka 28.3.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹²⁷ Taistelussa suomalaiset valtasivat takaisin huhtikuussa 1942 menettämänsä alueen, joka oli muodostanut puolustuksellisesti haastavan mutkan rintamaan. Kuukauden aikana kaatui rykmentistä viisi miestä. Kuosa 1968, 222–227.

¹²⁸ JR 9:n kuri- ja mielialailmoitukset, eversti A. Kuistio 12.3. ja 29.3.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹²⁹ Stouffer et al. 1949, 109–112. Heikura 1967, 41.

¹³⁰ 7.D:n kuri- ja mielialailmoitus, kenr.maj. A. J. Svensson 31.3.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

keen ja vaikuttavat siksi merkittävämmältä mielialatekijältä kuin viimeksi mainittu. Kuten edelliskuussakin, olivat Saksan rintaman tapahtumat ja sodan pitkittyminen saaneet aikaan keskustelua. Kettunen viittasi III/JR 9:n todetessaan, että rintamalohkon vaikeudesta oli kuitenkin joskus seurannut ”tilapäistä masentumista tai apeutta”.¹³¹ Palveluksen rasitus välittyi myös JR 9:n kuri- ja mielialailmoituksesta. Varuskunnan elokuvateatteriesityksillä ei pastorin mielestä ollut vaikutusta mielialoihin suuntaan tai toiseen. Ehkä arvioon vaikutti hänen oma mielipiteensä elokuvien tasosta. V AK:n pastorin ilmoitus asettaa Kettusen huomion vähäisestä ehtoollisosallistumisesta huomionarvoiseen kontekstiin. Kuten todettu, vaikka osallistumisen ei sinänsä voi päätellä kertovan suoraan mielialasta, sen lasku ei välttämättä ole negatiivinen asia, vaan mahdollisesti päinvastoin, sillä V AK:n ilmoituksessa pastori Heikkala toteaa sen syynä olleen rauhallisesta tilanteesta johtuva kuolemanpelon puute.¹³²

11.D:n pastorin ilmoituksessa oli maaliskuussa ensi kertaa arvosana mielialalle ja taisteluhengelle: Hyvä. Mielialaa olivat kenties tukeneet ne hyvin tavallisilta tuntuvat, mutta varsin monituiset ajanviettokeinot, joita pastori luettelee: Radion kuuntelu, pelit, kirjallisuus, kirjeenvaihto ja hiihto. Porran näkemys miehiä askarruttaneista asioista oli pääosin sama kuin Kettusella, mutta nuorten miesten osalta hän mainitsi kirjeenvaihto- ja naisasiat, ei työhuolia. Divisioonassa tapahtuneet vartiorikokset liittyvät todennäköisesti edellä käsiteltyyn asemasodan ajalle tyypilliseen ilmiöön, vaaran tunteen vähenemiseen, jonka Heikkalakin ilmoituksessaan mainitsi. Mielialan suhteen V AK:n ilmoituksessa Heikkala arvioi, että sellaista *reipasta innostusta*, joka oli tyypillistä sodan alussa, ei ollut havaittavissa, mutta sotaan olivat joukot hänen mukaansa tottuneet ymmärtäen, että se saattoi jatkua vielä kauan.¹³³

Huhtikuussa JR 30:n, I/JR 51:n ja JR 9:n mielialat olivat kuri- ja mielialailmoitusten mukaan ennallaan. JR 9:ssä työ- ja vartiointipalvelus oli edelleen raskasta, mutta rykmentin komentajan vs:n majuri K. O. Riitesuon mukaan elokuvaesitykset olivat virkistäneet mieliä huomattavasti. Hän kertoi varustetilanteen kiristyneen ja kuvasi vuodenajalle välttämättömien kumisaappaiden puutetta ”huutavaksi”. Saappaita samoin kuin nahkakintaita, joita käytettiin muun muassa piikkilankaesteiden valmistuksessa, pyysi myös Castrén JR 30:een kuun lopussa. Hän perusteli sen parantavan sekä mielialaa

¹³¹ 7.D:n pastorin tilanneilmoitus, kapteeni I. Kettunen 29.3.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹³² Ibid. V AK:n pastorin tilanneilmoitus, sot.pastori A. I. Heikkala 6.4.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹³³ Pastorien tilanneilmoitukset: 11.D, sot.pastori K. Porra 30.3.1943. V AK, sot.pastori A. I. Heikkala 6.4.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

että työtehoa. Taistelutoiminnan osalta rykmentin alue kuitenkin oli rauhallinen, miehistötappiot olivat kolme kaatunutta¹³⁴. Mielialalle eduksi olivat olleet kotiseudun edustajien vierailut, viihdytyskiertueet ja elokuvaesitykset. I/JR 51:n miehistö oli päässyt elokuvien lisäksi katsomaan näytelmäkerhon teatteriesityksiä. Loma-asioiden suhteen kuun ensimmäisessä ilmoituksessa arvioidaan, että kesänaikainen lomalaisten laivakuljetus tulisi aiheuttamaan kritiikkiä, sillä miehet pääsivät jatkamaan Äänislinnasta junalla vasta ensimmäisen lomapäivän iltana, kun he ennen ehtivät junaan jo edellisenä iltana. Castrén puolestaan mainitsi, että sen jälkeen, kun perheelliset alkoivat saada lomaa kolmen kuukauden välein, olivat perheettömät toivoneet samaa oikeutta. Kuun ensimmäisessä divisioonan ilmoituksessa Svensson mainitsi jälleen maanviljelijöiden odottavan tietoa maatalouslomien myöntämisestä, koska heidän huolensa kotien työtaakasta oli jatkuvaa. I/JR 51:n loppukuun ilmoituksen mukaan jotkut kokivat tullessa syrjäytetyiksi, kun näitä lomaa alettiin myöntää tietyillä perusteilla. Ilmoituksen mukaan mielet olivat kuitenkin rauhoittuneet, kun järjestelyä oli miehille selvitetty asiaa käsittelevän Päämajan erikoistiedotuksen pohjalta. Kuun lopussa 7.D:n ilmoituksessa divisioonan komentajan vs. Kuistio mainitsi joukoissa ilmenneen hiljaista odotusta, että Saksa aloittaisi kesällä ratkaisevan hyökkäyksen, mutta merkittävästi se ei hänen mukaansa mielialaan vaikuttanut. Hän totesi maatalouslomien helpottaneen maanviljelijöiden lisääntyntä huolta kotitilojensa työtaakasta.¹³⁵

7.D:n pastorin vs. Harald W. Oksanen kertoi päivien pidentymisen piristäneen mielialaa ja pääsiäisen ajan nostaneen juhلاميeltä, vaikka ilmapommitukset olivatkin estäneet pitkäperjantain jumalanpalveluksen esikunnan majoitusalueella. Tiiviissä ilmoituksessaan pastori Porra kuvasi 11.D:n mielialaa ja taisteluhenkä hyväksi samaan tapaan kuin aiemminkin. Heikkalan mukaan AK:ssa odotettiin ”vaihtelua jokapäiväiseen yksitoikkoisuuteen ja nykytilanteen aiheuttamaan toimettomuuteen”. Asiaa oli auttanut säiden paraneminen, mikä oli myös herättänyt miehistössä yhä enemmän innostusta puhdetöitä kohtaan.¹³⁶

Toukokuun alkupuolta koskevassa I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoituksessa majuri Virkkunen kuvasi maanviljelijäin keskuudessa havaittua kotihuolta, joka myös JR 30:n ilmoituksessa mainittiin, tavanomaiseksi ”sesonkilevottomuudeksi”. 2. komppaniaan, joka oli jatkanut varustelutöitä III/JR 9:n loh-

¹³⁴ Kuosa 1968, 227.

¹³⁵ Kuri- ja mielialailmoitukset: I/JR 51, majuri A. H. Virkkunen 12.4.1943, kapteeni V. Anttila 28.4.1943. JR 30, ev.luutn. K. Castrén 11.4. ja 27.4.1943. JR 9, majuri K. O. Riitesuo 10.4. 1943, eversti A. Kuistio 27.4.1943. 7.D, kenr.maj. A. J. Svensson 14.4.1943, eversti A. Kuistio 30.4.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹³⁶ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, sot.pastori H. W. Oksanen 30.4.1943. 11.D, sot.pastori K. Porra 30.4.1943. V AK, sot.pastori A. I. Heikkala 5.5.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

kolla, oli hänen mukaansa tullut siirtojen myötä yksittäisiä ”hermoheikkoja”, joiden mieliala kuitenkin tasaantui kuun loppua kohden. Virkkunen koki myöhäisen sähkövalaistuksen järjestämisen piristäneen ainakin korsujen miehistöjen mieliä. JR 30:n alue pysyi toukokuussa suhteellisen rauhallisena, vaikka vihollisen lentotoiminta lisääntyi; kaatuneina se menetti kuussa 4 miestä¹³⁷. Castrén kuvasi rykmentin mielialaa samoin kuin ennen ja kertoi elokuvien ja urheilun piristäneen joukkoja. Hän piti viihdytyskiertueita mielialan kannalta tarpeellisina. Epäkohtana hän mainitsi kenttäsaaraalan kaukaisen sijainnin, sillä kolme haavoittunutta oli kuollut matkalla sairaalaan. Näillä tapauksilla on siten ollut merkittävä osansa rykmentin miehistötappioissa. Asia aiheutti Castrénin mukaan ”suurta tyytymättömyyttä”. Rauhallisen ajanjakson myötä ilmoitus sisältää hyvin arkisiakin mielialatekijöitä: Castrén toivoi mehua puuroaterialle, koska se pelkän maidon kanssa ”tympäisi” miehiä. Myös Virkkunen otti kantaa puurokysymykseen kuun lopussa: Hän piti mehua ”perusedellytyksenä” puuron tarjoamiselle. Riitesuo koki JR 9:n mielialan parantuneen päivän pidentymisen myötä. Positiivisina tekijöinä hän mainitsi myös urheilun ja puhdetyöt. Sen sijaan maatalouslomiin liittyen hänellä oli negatiivista kerrottavaa, koska miehistössä oli koettu, että kyseisille lomille oli päässyt sellaisia, jotka olivat jo kertaalleen näillä lomilla olleet tai joiden pääelinkeino ei maanviljelys edes ollut. Ilmeisesti asiaan oli puututtu kuun aikana, sillä loppukuun ilmoituksessa Kuistio ilmoitti, että lomien osalta oli miehistö ollut pääosin tyytyväinen.¹³⁸ Ei ole syytä epäillä, etteivätkö lomiin liittyneet epäkohdat vaikuttaneet masentavasti niin kaupunkilaisiin palkkatyöläisiin kuin maanviljelijöihin, mutta, kuten Heikura toteaa, maaseudulla elettiin omavaraisesti arkipäivän taloudenhoitoon liittyvien ongelmien parissa, joten tilan isännän loman viivästyminen oli aina työvoiman tarpeeseen keskeisesti vaikuttava tekijä.¹³⁹ Jalkaväkirykmenttien ilmoituksissa ei mainittu kenttäpostin hidastumisen vaikutusta, jonka Kuistio toi esille divisioonan ilmoituksessa toukokuun alussa. Hän myös totesi, että huhu toisten rintamanosien paremmista lomista eli yhä.¹⁴⁰

2.5 Pastorit kertoivat sotatottumuksesta ja lomakaipuusta

JR 50:n I ja II pataljoona olivat rintamavastuussa kevään 1943. Huhti- ja toukokuussa vihollinen painosti tukikohtia kiihtyvällä tulella hermostuttaakseen niiden miehistöä. Toukokuun lopussa III P

¹³⁷ Kuosa 1968, 227.

¹³⁸ Kuri- ja mielialailmoitukset: I/JR 51, majuri A. H. Virkkunen 11.5. ja 28.5.1943. JR 30, ev.luutn. K. Castrén 10.5. ja 28.5.1943. JR 9, majuri K. O. Riitesuo 11.5.1943, eversti A. Kuistio 28.5.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹³⁹ Heikura 1967, 88.

¹⁴⁰ 7.D:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti A. Kuistio 14.5.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

otti rintamavastuun I P:ltä. Kuun aikana partiotoiminta lisääntyi molemmin puolin. Kesäkuussa vihollisen aktiivisuus lisääntyi, mutta kaikki hyökkäykset tulivat torjutuiksi. Ajanjaksolla vihollisen kaiutinpropaganda oli runsasta, ja se yritti useaan otteeseen siepata vankia siinä onnistumatta.¹⁴¹ Neljännesvuosikertomuksessaan pastori E. Ervamaa piti I/JR 50:n mielialaa ja taisteluhenkeä ”erittäin hyvinä”, mutta hän ei tarkenna, mistä tämä johtui tai miten se ilmeni. Valistusupseerina toiminut pastori Martti Sinko piti II/JR 50:n mielialaa hyvänä. Hän uskoi miehistön iän vaikuttavan siihen, koska harvat nuoret miehet kantoivat huolta kotiasioistaan. Salminen on todennut tutkimuksessaan, että miehistön ikä määrittä keskeisesti rintamajoukkojen mielialaa, kun taas rintamasuunnan vaikutus siihen oli toisarvoinen tekijä. Puheissa nuorella miehistöllä oli pastorin mukaan lomat, sotatapahtumat ja naiset. Myös hyvän huoltotilanteen hän näki eduksi mielialalle. Taisteluhenkeä hän kuvasi erinomaiseksi, koska partioihin oli jopa enemmän halukkaita kuin tarve vaati. Runsa työpalvelus kuitenkin rajoitti entisestään etulinjajoukkojen vähäistä vapaa-aikaa. Kotiseudun luottamusmiesten vierailuilla pastori arvioi olleen enemmän merkitystä kotirintamalle kuin joukoille. III/JR 50:n pastorin J. L. Lajusen mielestä nämä vierailut olivat herättäneet tyydytystä joukoissa. Hän piti pataljoonan mielialaa ja taisteluhenkeä moitteettomana, ja lisäsi, ettei järjestysrikkomuksia ollut esiintynyt. Asemiesilloista olivat miehet nauttineet.¹⁴² Pastorien kuvaukset antavat JR 50:n osalta yksinomaan positiivisen kuvan lukuun ottamatta yksittäistä huomiota työpalveluksen määrästä. Vaikka onkin mahdollista, ettei ilmoittaja negatiivisia tekijöitä havaitse, on niiden puuttuminen yllättävää siltä osin, että ilmoituskautena vihollisen toiminta vaikuttaa olleen asemasodan kontekstissa tavanomaista aktiivisempaa rykmentin lohkokolla.

III/JR 8:n pastori Jaakko Hinkka arvioi pataljoonan mielialan olleen parempi kuin vuosi aiemmin. Sotimiseen ei hänen mukaansa innostanut enää niinkään isänmaallinen henki, vaan se otettiin työnä. Yleisin puheenaihe oli loma. Ilmoituksessa todetaan, että ”miehet elävät lomasta lomaan”.¹⁴³ Miehistö oli viihtynyt ulkoharrastusten, kuten urheilun ja kalastuksen parissa. Kotiseudun edustajien vierailujen Hinkka koki olleen tärkeitä miehille. Rykmentin ensimmäisen pataljoonan pastori T. Lemmetyinen totesi mielialan ja taisteluhengen olevan hänen käsityksensä mukaan hyvät. Loma-asiat oli-

¹⁴¹ Sorko 1988, 220–223.

¹⁴² Pastorien neljännesvuosikertomukset: I/JR 50, sot.pastori E. Ervamaa. II/JR 50, sot.pastori M. Sinko 26.6.1943. III/JR 50, sot.pastori J. L. Lajunen 18.6.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA; Salminen 1976, 108.

¹⁴³ III/JR 8:n pastorin neljännesvuosikertomus, sot.pastori J. Hinkka 26.6.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8. Samaa ilmaisua on käyttänyt myös Panssaridivisioonan pastori Suominen, joka raportoi sotilasappien keväisestä veljeskokouksesta. Hän kertoi joukkojen henkistä tilaa koskeneen keskustelun johtopäätöksen olleen, että ”joukon mieliala määräytyy lomien mukaan”. ”Pastorin pöydältä” N:o 51, 23.7.1943. Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4934/2, KA.

vat hänenkin pataljoonassaan puhuttaneet miehiä. Mielialan osalta näiden huomioiden informaatioarvo on melko vähäinen, koska pastorit eivät usein kuvaa tarkemmin, missä sävyssä puheenaiheet ilmenevät. Lemmetyinen mainitsi ampumahautojen kaivamisen olleen suosittua etulinjassa, koska siitä oli saanut lomapäivän. Kotiseudun vierailijoita ei ollut pataljoonassa käynyt, mutta pastori toivoi vierailuja. Myös Rj.P 4:n pastori Eero Kiviniemi kuvasi mielialaa ja taisteluhenkä lyhyesti hyväksi. Miehistön kokemus vaaran tunteen vähäisyydestä ilmeni jälleen, sillä työpalvelus oli Kiviniemen mukaan täytetty tunnollisesti, kun taas vartiopalveluksessa oli toivomisen varaa. Ehkä sama ilmiö selitti niin Kiviniemen kuin muidenkin pastorien havaintoa siitä, että tiedustelupartioihin ilmoitautui runsaasti vapaaehtoisia. Pastori kiitteli kuria ja järjestystä, mutta nuorempien miesten hän kertoi toivoneen yhtäläisiä lomaoikeuksia vanhempiin ikäluokkiin nähden. Tätä toivetta korosti pastorin mukaan se, että joskus perheelliset miehet vetosivat etulinjatehtävien suhteen nuorempiin miehiin sillä, että heillä oli vähemmän menetettävää viitaten omiin lapsiperheisiinsä. Pastori Porra tiivistä neljännesvuosikertomuksessaan, että 11.D:n mielialaa ja taisteluhenkä olivat edistäneet sotatottumus, parantunut lomajärjestely, kesän tulo ja ruuan laatu.¹⁴⁴

I/JR 51 oli ollut reservissä ilmoituskauden ajan, ja pataljoonan mielialan pastori S. Sariola koki hyväksi. Hänen mukaansa yleisenä huolenaiheena kuitenkin oli, kuinka maanviljelystyöt onnistuvat kotiseudulla, sillä työvoimasta ilmeni alati puutetta. 7.D koostuikin pääosin maanviljelijäväestöstä, kuten divisioonan pastori Ilmari Kettunen on huomionnut. Miehet olivat ansainneet rahaa puhdetöillään, mikä herätti yleistä innostusta tarttumaan tähän toimeen. Sotakuukausipalkka ei järin suuri ollut, joten lisätienestit olivat epäilemättä kaivattuja. Puhdetyöt yleistyivät myös JR 30:ssa, jonka kolmannen pataljoonan mielialaa pastori-valistusupseeri H. Merimaa piti hyvänä. Hänkin oli havainnut miehistön ilmoittautuvan partioihin vapaaehtoisesti. Yleisin puheenaihe III/JR 30:ssa oli ollut liittoutuneiden mahdollisuuksien ja Neuvostoliiton kestokyvyn pohtiminen. Hengellisiä kiertueita ja kotiseudun luottamusmiesten vierailuja Merimaa piti mielialalle merkityksellisinä samoin kuin II/JR 30:n pastori E. Kansanen, jonka mukaan mieliala ja taisteluhenkä olivat olleet *erittäin hyvät* hänen pataljoonassaan. Miehet olivat viihtyneet urheilun ja uinnin parissa. Hän arvioi yleisimpänä puheenaiheena olleen loma-asiat. Pastori P. Pyyin mielipide luottamusmiesten vierailujen merkityksestä oli sama kuin JR 30:n muilla pastoreilla. I/JR 30:n mielialaa hän kuvasi reippaaksi ja taisteluhenkä hyväksi.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Pastorien neljännesvuosikertomukset: III/JR 8, sot.pastori J. Hinkka 26.6.1943. I/JR 8, sot.pastori T. Lemmetyinen. Rj.P 4, E. Kiviniemi 27.6.1943. 11.D, sot.pastori K. Porra 30.6.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁴⁵ Pastorien neljännesvuosikertomukset: I/JR 51, sot.pastori S. Sariola 28.6.1943. 7.D, kapteeni I. Kettunen 1.7.1943. III/JR 30, sot.pastori H. Merimaa 28.6.1943. II/JR 30, luutnantti E. Kansanen 27.6.1943. I/JR 30, sot.pastori P. Pyy 30.6.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

Reipas-ilmaisua miehistön mielialasta käytti myös II/JR 9:n pastori-valistusupseeri Olli Kahra. Hän uskoi reippauden johtuneen miehistön nuoruudesta. III/JR 9:ssa oli pastori Tapani Pietilä huomannut ”*ajoittaista apeutta ja hermostuneisuutta*”. Se johtui yhtämittäisestä rintamavastuussa olost, joka pastorin mukaan ”*turruttaa henkisesti*”. Tästä huolimatta hän piti mielialaa kokonaisuudessaan hyvänä, ja kertoi, että ”*sodan epämääräiseen jatkuvuuteen on jotenkuten sopeuduttu*”. Miehillä oli myös opiskelu- sekä urheiluharrastusmahdollisuuksia. Puheenaiheena pataljoonassa olivat olleet loma- ja kotiasiat. Hengelliset kiertueet olivat ilmeisesti olleet hyvin suosittuja, koska ne olivat pastorin sanoin ”*koonneet jatkuvasti täyden tuvan*”. Hän korosti kotiseudulta saapuvien terveisten ja tuliaisten merkitystä. I/JR 9:n pastori Eino Häyrinen oli vähäsanainen kuvatessaan mielialaa. Sen hän arvioi hyväksi. Puheissa miehistöllä olivat lomat- ja kotiasiat, kuten pääasiassa muuallakin. Miehistö vietti aikaansa urheilun ja puhdetöiden parissa. Häyrinen kuitenkin kuvaili luottamusmiesten vierailujen merkitystä värikkäämmiin kuin edelliset pastorit. Ne vahvistivat hänen mielestään sekä kestämissä että maakuntahenkeä.¹⁴⁶

7.D:n neljännesvuosi-ilmoituksessa pastori Kettunen totesi kenttäpostintarkkailun paljastaneen mielialan olleen Itä-Syväriellä Aunuksen Kannaksen parhain.¹⁴⁷ Heikuran tutkimuksessa 7.D:n mielialapisteet olivat Itä-Karjalan etelä- ja keskiosan viidestä divisioonasta toiseksi parhaimmat. Tämän rintamasuunnan divisioonien mielialapisteiden keskiarvo (38.1) oli parempi kuin Itä-Karjalan pohjoisrintamalla (35.9) ja Karjalan kannaksella (32.7). Heikura uskoo tämän liittyneen siihen, että tällä rintamalla taistelu oli ollut raskainta ja asemasota alkanut myöhemmin kuin toisaalla: ”*Hiljainen asemasota-aika vaikutti sitä enemmän yksitoikkoisuudellaan taistelutahtoa alentavasti, mitä kauemmin se kesti*”. Hän arvioi, että juuri tästä syystä sotilaan varsinaista tehtävää ylläpitävällä toiminnallisuudella oli positiivinen vaikutus taistelutahdolle. Hän jatkaa, että sen lisäksi, että Kannaksella päästiin useammin lomille, kuten edellä on tullut esille, myös viihdytystoiminta oli siellä enemmän. Tässä piili Heikuran mukaan uhka mielialalle: ”*Viihdytystoimintaa liiallisesti tarjoamalla kiirehdittiin rintamamiesten ajatusmaailman suuntautumista siviilielämään ja siten kotiinpääsyn ja rauhan odotus vahvistui*”.¹⁴⁸ Rauhasta puhumista ei yksikään pataljoonan pastori maininnutkaan, ja sen Kettunenkin ilmoituksessaan huomioi hieman liioittelevasti: ”*Rauhasta ei enää puhuta, sitä tuskin muistetaan*”. Toisaalta toteamus voi kertoa omalta osaltaan myös siitä, kuinka kokonaisvaltainen vaikutus sodalla elämään oli. Pastorin arvio oli, että miehistö oli tottunut rintamaelämään ja koki vallitsevan

¹⁴⁶ Pastorien neljännesvuosikertomukset: II/JR 9, sot.pastori O. Kahra 22.6.1943. III/JR 9, sot.pastori T. Pietilä 26.6.1943. I/JR 9, luutnantti E. Häyrinen 25.6.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁴⁷ 7.D:n pastorin kapteeni I. Kettusen neljännesvuosikertomus 1.7.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁴⁸ Heikura 1967, 102–103.

tilanteen luonnolliseksi. Lomien merkitystä tuskin voi kuitenkaan ylikorostaa. Tyypillisesti lomalle päästiin kolmen tai neljän kuukauden välein. Kettunen toivoi lomavälien yhdenmukaistamista, koska mielialalle ei ollut hyväksi jatkuvasti esiintyvät puheet ja huhut paremmasta asemasta muualla.¹⁴⁹

---

¹⁴⁹ 7.D:n pastorin kapteeni I. Kettusen neljännesvuosikertomus 1.7.1943. V AKE. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

2.6 Hyviä uutisia kotoa ja lomakateutta

Puolustusvoimain lippujuhlan päivänä I/JR 51:n korsujen asukkaille tarjottiin rykmentin soittokunnan esitys ja pari päivää myöhemmin viihdytyskiertue. Ohjelma herätti majuri Virkkusen mukaan ”suurta mielenkiintoa”. Myös loppukuussa oli pataljoonassa erilaisia esityksiä. Kylvöломilta palanneet olivat hänen mukaansa tuoneet mieliä rauhoittavia uutisia toukotöiden menestyksestä – samoin oli JR 30:ssa. Varustelutöitä suorittaneelta komppanialta oli kerätty jostain syystä nahkarukkaset pois, minkä Virkkunen kertoi aiheuttaneen monituisia valituksia. Myös JR 30:ssa kiersi viihdytyskiertue, jonka lisäksi rykmentti sai vieraakseen kotiseudun edustajia, joiden terveisillä oli komentajan vs:n ev.lutn. K. Pakarisen mukaan ”edullinen” vaikutus mielialalle. Hän koki kunnostautumislomien vaikuttaneen edistävästi niin käytökseen kuin työsuoritukseen miehistössä. Myös yksikkökohtaiset illanvietot olivat virkistäneet miehistöä. Pakarisen mukaan miehistö piti sodan jatkumista luonnollisena, ei odottanut sen päättyvän pian ja oli levollinen kotiensa talouden suhteen. Muutaman epäkohdan ilmoitus kuitenkin sisältää. Lomavälin eri pituutta eri joukoissa kummasteltiin, lievää kateutta viihdytyskiertueiden osalta oli havaittavissa muita rintamanosia kohtaan (edellä havaittiin, että Kannaksella niitä oli enemmän) ja etulinjan miehiä ärsytti radioiden paristomaksut.¹⁵⁰ Taistelutoiminta oli vähäistä rykmentin lohkolle kesäkuussa 1943. Kuun lopussa partiot tuhosivat kaksi viholliskorsua. Historiikki ei mainitse yhtäkään kaatunutta miehistöstä.¹⁵¹

Kotiasiat eivät suurimpien kevättöiden valmistumisen jälkeen JR 9:n komentajan eversti B. Ikonen ilmoituksen mukaan vaikuttaneet mielialaan. Sen sijaan haitallinen vaikutus oli housujen heikolla kunnolla sekä korsujen lutikoilla¹⁵², joita vastaan olivat toimenpiteet alkaneet. Loppukuussa Ikonen ilmoitti vihollisen lisääntyneen aktiivisuuden aiheuttaneen lievää hermostumista III pataljoonassa. Myös etulinjan vartiopalvelus oli ”entisestään tiukentunut”. Rykmentissä urheiluinnotusta olisi ollut paljon, mutta välineitä oli puutteellisesti. Nyrpeyttä aiheutti lisäksi tuttu sitkeä uskomus, että muilla rintamanosilla saataisiin useammin lomaa. Eversti ilmeisesti näki asian varsin tärkeäksi mielialan kannalta, sillä hän pyysi ilmoituksessa divisioonan komentajaa ottamaan asiasta selvää, jotta

¹⁵⁰ Kuri- ja mielialailmoitukset: I/JR 51, majuri A. H. Virkkunen 12.6. ja 28.6.1943. JR 30, ev.lutn. K. Pakarinen 11.6. ja 28.6.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁵¹ Kuosa 1968, 229.

¹⁵² Asemasodan olosuhteissa lutikoilla oli edulliset mahdollisuudet levitä. JR 9:ssä useimmilla oli täitä jo asemasotavaiheen alussa. Hahtela et al. 1992, 204.

hän voisi miehistölle kertoa asian oikean laidan. Vaikka eversti toisaalta vaikuttaa pitävän asiaa perättömänä, ilmoituksen viimeiset sanat kertovat epävarmuudesta: Hän tahtoi ”*oikaista miehistön väärän käsityksen asiassa, jos se sellaiseksi ilmenee*”.¹⁵³

Mielialan suhteen I/JR 51:n heinäkuun alun ilmoituksesta selviää ainoastaan, että pataljoonassa pide-
tyt viihdytystilaisuudet olivat hyvin suosittuja. Ehkä ilmoituksen on pääasiassa laatinut valistusup-
seeri Paasio. Loppukuun ilmoitus on huomattavasti pidempi, allekirjoittajat ovat kuitenkin samat,
Virkkunen ja Paasio. Virkkunen totesi miehistön kokeneen epäreiluksi, että naapurijoukoissa jaettiin
kiintiöviinat kerralla. Tämä johtui siitä, että jalkaväessä (jv) oli korkeampi taisteluvalmius kuin jois-
sakin toisissa aselajissa, minkä vuoksi jv-joukkojen komentajat eivät välttämättä antaneet jakaa kiin-
tiötä kerralla. Virkkunen toivoi, että korkeamman taisteluvalmiuden joukot voisivat hakea kiin-
tiömäärän useissa erissä, kun ilmoituksen ajankohtana kiintiö oli haettava kerralla yksikköön. Epä-
kohta ilmeni myös maanviljelyslomissa, sillä puolet lomalaisista oli tois- tai kolmaskertalaisia. Tämä
johtui Virkkusen mukaan siitä, että työvoimaviranomaiset lomauttivat suurviljelijöitä, jonka seurauk-
sena oli ”*pieneläjien*” katkeroituminen.¹⁵⁴

JR 30:n osalta heinäkuu sisälsi vaihtelevaa toimintaa¹⁵⁵, mutta ilmoitusten huomiot eivät viholliskon-
takeihin liity. Monista vaatekappaleista oli pulaa sekä JR 30:ssa että JR 9:ssa, minkä Pakarinen näki
vaikuttavan ”*jossain määrin masentavasti mielialaan*” JR 30:ssä. Loppukuussa rykmentti sai housu-
täydennyksen, mutta samaan aikaan jalkinetilanne huononi. Positiivisena tekijänä mainittiin jälleen
illanvietot, ja mielialan kannalta erityisen tärkeäksi arvioitiin usko siihen, että kotona selvittään maa-
taloustöistä. Pakarisen mukaan viihdytyskiertueita kaivattiin. Näin oli myös JR 9:ssa, sillä Ikosen
mukaan merkitystä oli pienimmälläkin tilaisuudella olosuhteissa, joissa työ- ja vartiopalvelus oli ras-
kasta. Täydennysmiehet helpottivat vartiopalvelusta, mutta sen sijaan lomatilanne kuormittui, sillä
nämä uudet miehet olivat olleet vailla lomaa jopa puoli vuotta. Kotiseutuvierailijoita rykmentissä
kuitenkin vieraili. Myös edelliskuussa mainitun lutikkaongelman sai ”lutikantappokomennuskunta”
hoidettua lisäten etulinjan korsujen viihtyisyyttä. Viihdytystilanne parani JR 30:ssa kuun lopussa ”hu-
vipunkkerin” valmistumisen myötä. Myös lomatilanteeseen oli miehistö ilmoituksen mukaan tyyty-
väinen. Pakarinen kuitenkin toivoi, että miehillä olisi kahdesti viikossa mahdollisuus syödä puuron

¹⁵³ JR 9:n kuri- ja mielialailmoitukset, eversti B. Ikonen 11.6. ja 28.6.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁵⁴ I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, majuri A. H. Virkkunen 12.7. ja 29.7.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistus-
toimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁵⁵ Selustassa jahdattiin partisaaneja, Keskasjärvellä tuhottiin viholliskorsu, vihollinen yritti vallata Peikko-tukikohdan ja
ampui sinne satoja kranaatteja. Miehistöstä neljä kaatui kuun aikana. Kuosa 1968, 229.

tilalla muuta. Myös voin laatu oli ollut kritiikin kohteena niin JR 30:ssä kuin muuallakin divisioonassa. Svensson arvioi divisioonan ilmoituksissa Saksan itärintaman saavutusten¹⁵⁶ nostaneen mielialaa, mutta hän totesi maanviljelijöiden murehtivan edelleen kotitöitään. Svensson kuitenkin koki huolen olleen vähäisempää kuin edellisenä kesänä ja pohti, että luottamus kotirintamaa kohtaan saattoi olla kasvussa.¹⁵⁷

Pastori Porra totesi 11.D:n ilmoituksessa, ettei ”suurpolitiikka” ollut vaikuttanut miesten mieliin, joita kesäaika ja urheilu piristivät. 7.D:n pastorin ilmoitus on hyvin yhtenevä kuri- ja mielialailmoituksiin. Kettunen ilmoitti, että luottamusmiesten vierailut, lomien lisääntyminen sekä tieto kotiseudun töiden sujumisesta olivat olleet hyväksi mielialalle. Sotilaallista kuria ja käytöstä hän kehui. Kuten divisioonan komentaja, Kettunenkin ilmoitti luottamuksen kotirintamaan lujittuneen. Ikosen tavoin Kettunen mainitsi voitokkaan taistelun lutikoita vastaan parantaneen viihtyisyyttä. Kesän ja urheilun vaikutusta hän kuvasi samoin kuin Porra. AK:n ilmoituksessa pastori Heikkala täsmensi, että *erittäin hyvä* mieliala ja taisteluhenki koskivat juuri etulinjan miehistöä.¹⁵⁸ Edellinen on ymmärrettävä karkeana yleistyksenä. Esimerkiksi edellä käsitelty JR 9:n ilmoitus kertoi asian toisesta puolesta.

2.7 Paineita etulinjassa, parannusta lomajärjestelmässä ja keskustelua suursodasta

JR 30:n partiot tuhosivat elokuussa useita viholliskorsuja ilman tappioita.¹⁵⁹ Voitokkaat iskut eivät kuitenkaan ilmoituksiin heijastu. Pakarisen mukaan hänen aikaisemmin havaitsemaansa purnausta maatalouslomien myöntämisestä väärille miehille ei enää ollut havaittavissa JR 30:ssa, jossa housuja ja jalkinetilannekin parani. Hän myös koki miesten luottaneen siihen, että kotirintama jaksoi kantaa lisääntyneen työmäärän. Negatiivisena tekijänä Pakarinen mainitsi miesten kokemuksen siitä, että heidän saamiaan vankeja pääsi jatkuvasti karkuun etulinjan takaisista vankileireistä. Loppukuussa Polón kuvasi mielialaa ”*aika hyväksi*”. Rykmentissä oli ilmeisesti edelleen kenkäongelma, koska hän alleviivasi korjausvälineiden tarvetta. Loppukuun ilmoitus oli huomattavasti lyhyempi. Myös I/JR 51:n elokuun ilmoitukset ovat hyvin lyhyitä. Sen lisäksi, että mielialan todettiin olevan ennallaan,

¹⁵⁶ Viittaus menestykseen koskee ilmeisesti Kurskin taistelun varhaista vaihetta heinäkuun alussa, jolloin aloite oli Saksalla. Töppel 2018, 81–113. Elokuuhun tultaessa tilanne itärintamalla yksinomaan tappiollinen Saksalle. Esim. Salminen 1976, 114; Jutikkala 1997, 238.

¹⁵⁷ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 10.7. ja 28.7.1943. JR 9, eversti B. Ikonen 11.7. ja 27.7.1943. 7.D, kenr.maj. A. J. Svensson 14.7. ja 31.7.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁵⁸ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, kapteeni I. Kettunen 1.8.1943. 11.D, sot.pastori K. Porra 31.7.1943. V AK, sot.pastori A. I. Heikkala 7.8.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁵⁹ Kuosa 1968, 230.

niissä on kuvattu ainoastaan valistus- ja viihdytystoimintaa, eli ehkä ne ovat pääasiassa valistusupseeri Paasion laatimia. Loppukuun ilmoituksessa mainitaan viihdytystilaisuuksien virkistäneen joukkojen mielialoja.¹⁶⁰

Elokuun lopussa vihollinen hyökkäsi III/JR 9:n 10. komppanian Louhi-tukikohtaan, josta se sai yhden vangin. Komppanian miehistöstä kolme haavoittui ja yksi kaatui, vihollisia 25. Myös Äänisen rannalla rykmentin lohkolle oli taistelutoimintaa.¹⁶¹ Mieliala JR 9:ssa oli Ikosen mukaan hyvä, mutta hän välitti III P:n komentajan ilmoituksen siitä, että etulinjavastuu vihollisen jatkuvan tulen alla oli lamauttanut ja masentanut mieliä tukikohdissa merkittävien tappioiden ja sieppausvaaran vuoksi. Rykmentin housu- ja jalkinetilannetta Ikonen piti yhtä huonona kuin ennen. Myös nahkakintaista sekä sadetakeista oli pula. Ilmoituksissa mainitaan kuitenkin useita positiivisia tekijöitä. Kotiseutuvierailijoiden sekä viihdytyskiertueiden merkitys mielialalle oli Ikosen mukaan ollut merkittävä. Tyytyväisyyttä olivat herättäneet myös maanviljelyslomat sekä lomamääräykset, joissa naimattomat miehet huomioitiin entistä paremmin. Divisioonan loppukuun kuri- ja mielialailmoituksessa eversti W. Häkli arvioi, että vaikka suursodan tilanne askarrutti mieliä, ei se kuitenkaan heikentänyt niitä.¹⁶² Pastori Kettusen ilmoitus on mielialatekijöiden suhteen hyvin yhtenevä kahteen edelliseen ilmoitukseen nähden. Kun perheettömät oli huomioitu lomajärjestelmässä, oli se pastorin mukaan ensimmäinen kerta, kun lomamääräykset herättivät iloa. ”*Lievähhköä väsymystä*” hän ilmoitti olevan siellä, mihin kohdistui alati taistelupaine. Missä näin oli, ei pastori tarkenna, mutta edellisten ilmoitusten perusteella kyse on ilmeisesti JR 9:stä. Maailmansodan tilanteen vaikutusta mielialaan Kettunen kuvaili samaan tapaan kuin Häkli: Suursodan tapahtumista puhuttiin, muttei niin paljon, kuin pastorin arvion mukaan olisi voinut olettaa. Myös 11.D:n pastori huomioi lomavuorojen uudistuneen järjestelyn positiivisen vaikutuksen. Mielialaan vaikuttivat edullisesti ilmoituksen mukaan myös kesäiset urheilu- ynnä muut harrastukset sekä optimistinen usko tulevaan satoon.¹⁶³

JR 50:n lohkoilla vihollisen aktiivisuus oli heinä-elokuussa varsin vähäistä, oma toiminta puolestaan tuloksekasta. Syyskuussa rykmentin tukikohdat Vadrusjärvellä torjuivat noin komppanian vahvuisen

¹⁶⁰ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 10.8.1943, ev.luutn. E. Polón 28.8.1943. I/JR 51, kapteeni V. Anttila 11.8. ja 28.8.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁶¹ Vihollinen ampui voimakkaan kranaattikeskityksen Äänisen kanavan tukikohtiin ja hyökkäsi tykkiveneellä, joka laski maihin jalkaväkiosaston. Hyökkääjät etenivät tykkiveneiden tukemina, ja pääsivät tunkeutumaan tukikohtiin. Puolustajat suorittivat vastahyökkäyksen, ja vihollinen perääntyi nopean taistelun jälkeen menettäen saman verran miehiä, kuin Louhessa. Omalla puolella ei kaatuneita ollut, mutta yksi puolustaja jäi vangiksi. Hahtela et al. 1992, 188.

¹⁶² Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 9, eversti B. Ikonen 10.8. ja 28.8.1943. 7.D, eversti W. Häkli 31.8.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁶³ Pastorien tilanneilmoitukset 1.9.1943: 7.D, kapteeni I. Kettunen. 11.D, sot.pastori K. Porra. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

vihollisen hyökkäyksen.¹⁶⁴ Heinä-syyskuun ilmoituksessa pastori Ervamaa kuvasi I/JR 50:n mielialaa monipuolisemmin kuin ennen. Hän arvioi mielialan hyväksi, vaikka suursodan tapahtumat olivatkin antaneet aihetta pohdintaan. Pelkoa tai väsymystä tästä ei pastorin mukaan kuitenkaan seurannut, vaan joukoissa havaittua rauhanodotusta hän piti luonnollisen tyyppisenä. Pastori Lajunen ilmoitti III/JR 50:n mielialan pysyneen ennallaan. Hän korosti, miten paljon lomia odotetaan ja suunnitellaan. Lajunen totesi, että lomilla miehet kuulivat paljon rauhanhuhuja, mutta hänen mukaansa niitä ei vakavasti otettu. Hän jatkaa, että vaikka rauhaa toivottiin, ymmärsi miehistö ”*vallitsevan pakkotilanteen vakavuuden ja sen sanelemat velvollisuudet - -*”.¹⁶⁵ Erona edelliseen ilmoitukseen, maailman yleispoliittinen tilanne sen sijaan oli ollut Lajusen mukaan pohdinnan kohteena ”ihmeteltävän vähän”. Myös pastori Sinko koki, ettei mieliala ollut muuttunut, ja hänen kuvauksensa on pitkälti sama kuin edellisessä ilmoituksessa. Entiset puheenaiheet olivat miehistön keskuudessa säilyneet, mutta arvailu rauhasta on uusi huomio ilmoituksessa. Etulinjapalvelus ei vaikuttanut uuvuttaneen miehistöä kokonaan, sillä pastori kertoo joidenkin miesten hankkineen ylimääräisen lomapäivän työtehtäviä suorittamalla. Erona edelliseen ilmoitukseensa Sinko totesi kotiseudun edustajien vierailujen olleen yksinomaan onnistuneita.¹⁶⁶

III/JR 30:n mielialan pastori Merimaa arvioi ”*aika reippaaksi*” ja etenkin nuorten taisteluhengen hyväksi, koska he ilmoittautuivat vapaaehtoisesti partioihin kuten edellisenä kertomuskautenakin. Reipas-ilmaisua käyttivät myös I/JR 30:n pastori Pyy, joka laati ilmoituksen heinä- ja elokuulta, sekä III/JR 8:n pastori (ei nimeä ilmoituksessa, mutta edelliseen ilmoitukseen yhtenevien sanavalintojen perusteella sot.pastori H. Merimaa), jonka mukaan ”*purnaajia*” ja ”*pinnareita*” oli vain vähän. Hyökkäysiskuun¹⁶⁷, johon II/JR 9:n miehistöä osallistui elokuun alussa, ei pataljoonan pastori Kahra ilmoituksessaan viittaa, mutta mielialaa ja taisteluhenkeä hän piti hyvinä. III/JR 9:n ilmoituksessa ei ole ohjeistettua rakennetta, eikä se käsittele mielialaa. I/JR 9:n ilmoitusta ei aineistossa ole. II/JR 30:n mielialaa pataljoonan uusi pastori P. H. Hämäläinen kuvasi ”*erittäin hyväksi*” kuten Kansanen edel-

¹⁶⁴ Heinä-elokuussa tykkituli samoin kuin propagandalähetykset vähenivät. JR 50:n partiot sen sijaan suorittivat useita onnistuneita tuhoamisiskuja vihollisen korsuihin ja tarkka-ampujat tuottivat sille noin 40 miehen tappiot (kevättalvella 1943 jokainen JR 50:n pataljoona sai vähintään 3 tarkka-ampujaryhmää). Vihollinen pyrki heinäkuun alussa sieppaamaan vangin, mutta yritys kääntyi pääläelleen, kun partion ylikersantti jäi taistelun jälkeen suomalaisten käsiin. Syyskuun puolivälissä vihollinen ampui voimakkaan tykistökeskityksen rykmentin kolmeen tukikohtaan Vadrusjärven ympäristössä. Tulivalmistelun myötä viisi joukkuetta hyökkäsi aseisiin, kaksi niistä pääsi läpi ja sai vangin, mutta lopulta nekin pakotettiin perääntymään. Propagandalähetykset alkoivat lisääntyä syyskuussa. Sorko 1988, 223–227.

¹⁶⁵ Pastorien neljännesvuosikertomukset: I/JR 50, sot.pastori E. Ervamaa 28.9.1943. III/JR 50, sot.pastori J. L. Lajunen 27.9.1943. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁶⁶ II/JR 50 pastorin neljännesvuosikertomus, sot.pastori M. Sinko 15.9.1943. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁶⁷ Iskuosasto, johon kuului johtajien lisäksi 33 miestä, joista 18 oli II pataljoonasta, onnistui tuhoamaan Koromyslovan tienhaaran tukikohdan Syvärillä. Yksi aliupseeri kaatui taistelussa, vihollisia noin 50. Hahtela et al. 1992, 186–188.

lisessä ilmoituksessa. Hämmäläinen lisäsi mielialan olleen myös ”toiveikas”. Kenties tämä viittaa toiveeseen sodan loppumisesta. ”Erittäin hyvä” -ilmaisua käyttivät myös II/JR 8:n pastori Hirvonen sekä Rj.P 4:n pastori E. Torniainen. Torniainen kehuu palvelustehtävien reipasta suorittamista.¹⁶⁸

I/JR 51:n, II/JR 9:n ja III/JR 30:n pastorit olivat havainneet miesten pohtineen rauhan mahdollisuutta. Merimaa tosin käytti ilmaisua rauhan huhuista puhuminen. Hänen mukaansa miehistö keskusteli myös vihollisen etenemisestä itärintamalla sekä Italian tapahtumista, mikä viittaa liittoutuneiden maihinnouluun Sisiliaan. Pastori Pyyin käsitys puheenaiheista I/JR 30:ssä oli yhtenevä. Suurpolitiikka oli puheissa myös II/JR 9:ssä. II/JR 30:n puheenaiheina ei mainita rauhaa tai politiikkaa, vaan loma ja naiset. Tämä liittyy ilmeisesti miehistön nuoruuteen. 7.D:n uusi pastori Paavo Malmivaara kommentoi yhteenvedossaan rauhasta puhumista. Hän kertoi kuulleensa usein vitsejä sodan kestosta, ja uskoi sen merkitsevän, ettei sodan odotettu todellisuudessa loppuvan lähiaikoina.¹⁶⁹ Lomiin liittyvät asiat olivat yleisin puheenaihe III/JR 8:ssa ja Rj.P 4:ssa. Torniainen mukaan niihin oltiin tyytyväisiä. Hirvosen toteamus puheenaiheiden osalta II/JR 8:n ilmoituksessa eroaa muista: ”Ei erikoista”. Rykmentin ensimmäisen pataljoonan ilmoitusta ei aineistossa ole. 11.D:n pastori tuli alaportaiden ilmoitusten perusteella tulokseen, etteivät suursodan tapahtumat vaikuttaneet mielialaan, mikä ei ole ihme, koska ainoastaan edellä käsitellyt JR 50:n ilmoitukset kommentoivat asiaa rauhoitteluun sävyyn. AK:n pastorin vs. Untamo Aitio arvioi, että ilmoitusten huomiot kertovat sotaan tottumisesta. Hän totesi miehistön ymmärtävän rauhanhuhut propagandaksi. Lisäksi hän mainitsi positiivisena mielialatekijänä hyvät uutiset sadosta ja maataloustöistä.¹⁷⁰

Pastori L. E. Huovisen mukaan I/JR 51:n mieliala oli ”sangen hyvä”, vaikka hän koki, että tieto etulinjaan siirtymisestä aiheutti alakuloisuutta ja painetta. Toisaalta Huovinen arvioi, että taistelutehtävissä toimivien joukkojen keskuudessa oli ollut havaittavissa ”velvollisuudentuntoa”.¹⁷¹ Pataljoonan komentajan näkemys etulinjaan siirtymisen vaikutuksesta oli toinen. Virkkunen arvioi, ettei ennak-

¹⁶⁸ Pastorien neljännesvuosikertomukset: III/JR 30, sot.pastori H. Merimaa 30.9.1943. II/JR 30, vänrikki P. H. Hämmäläinen 28.9.1943. I/JR 30, sot.pastori P. Pyy 28.8.1943. III/JR 9, sot.pastori O. Krogerus 29.9.1943. II/JR 9, luutn. O. Kahra 1.10.1943. III/JR 8, allekirjoittamaton ja päiväämätön. II/JR 8, sot.pastori K. Hirvonen 25.9.1943. Rj.P 4, sot.pastori E. Torniainen (päiväämätön). V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁶⁹ Pastorien neljännesvuosikertomukset: I/JR 51, sot.pastori L. E. Huovinen 30.9.1943. II/JR 9, luutn. O. Kahra 1.10.1943. III/JR 30, sot.pastori H. Merimaa 30.9.1943. II/JR 30, vänrikki P. H. Hämmäläinen 28.9.1943. I/JR 30, sot.pastori K. V. L. Jalkanen 29.9.1943. 7.D, luutnantti P. Malmivaara 4.19.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁷⁰ Pastorien neljännesvuosikertomukset: III/JR 8, allekirjoittamaton ja päiväämätön. II/JR 8, sot.pastori K. Hirvonen 25.9.1943. Rj.P 4, sot.pastori E. Torniainen (päiväämätön). 11.D, sot.pastori K. Porra 5.10.1943. V AK, sot.pastori U. Aitio 10.10.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

¹⁷¹ I/JR 51:n pastorin neljännesvuosikertomus, sot.pastori L. E. Huovinen 30.9.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisiasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

kotieto etulinjaan siirtymisestä pitkän reservijakson jälkeen varsinaisesti vaikuttanut mielialaan pataljoonassa. 16. syyskuuta kuitenkin sattui kieltäytymistapaus III/JR 9:n lohkolle määrättyjen joukkojen keskuudessa. Virkkunen piti tapahtunutta yksittäisten ”*heikompa aineesta*” edustaneiden miesten tekona, ja kertoi tilanteen päättyneen ennen alkuaan. Tapauksesta ei anneta muita tietoja. Lohkon kriittisyys tuli esille jo esille aiemmissa JR 9:n ilmoituksissa. Virkkunen kuitenkin tiedosti, miten hankalasta lohkosta oli kyse. Hän kertoi vanginsieppaustorjuntakoulutuksen aiheuttaneen miehistössä ”*yliherkkyttä*”, mikä oli johtanut tarpeettomaan kranaatinheittelyyn ja ammuskeluun vartiossa ja jopa vuoronvaihtajan puukottamiseen.¹⁷² Ottaen huomioon, että vartiopalveluksen raskaus kasvaa syksyllä valoisan ajan vähenemisen vuoksi, korostuu tämä seikka mielialatekijänä. Arvioidessaan tutkiemiensa divisioonien mielialapisteiden eroa touko-kesäkuussa (ka. 36) ja syys-lokakuussa (ka. 30) Heikura toteaa osan laskusta selittyvän fyysisesti raskaammalla vartiopalveluksella. 7.D:n mielialapisteet saivat arvon 36.1, joka kuitenkin oli tippunut 13,4 prosenttiyksikköä edellisestä mittauskaudesta.¹⁷³ Mielialaa heikentävänä seikkana Virkkunen mainitsi myös vaihtovarusteiden huonon kunnon, joka oli herättänyt katkeruutta, koska miehet oli komennettu paikkaamaan edelliset varusteensa keväällä ennen niiden palautusta.¹⁷⁴

2.8 Syksyllä eloa ja oloa häiritsivät luteet, sateet ja vaatehuollon vaikeudet

Syyskuun loppupuolella oli JR 30:n lohkolle useita viholliskontakteja, joista keskeisimmät tapahtuivat ilmoituskauden viimeisinä päivinä tai sen jälkeen.¹⁷⁵ Rykmentin mielialaa Polón piti ”*tyydyttävää parempana*”. Hän toivoi parannusta joukkojen vaateustilanteeseen housujen ja saappaiden osalta. Ilmoituksesta ei selviä, oliko kyse huonosta laadusta vai varusteiden vaihdon pitkittymisestä. Muu huolto oli ilmoituksen mukaan kunnossa, perunoiden jako sai erityismaininnan. Pakarisen huomiot loppukuulta ovat pääosin yhteneviä: Ruoka oli laadukasta, mutta vaatteet saapuivat huonokuntoisina. Hän koki kotiseudun edustajien ja viihdytyskiertueiden vierailuja olleen riittävästi mutta huomautti ludeongelmasta korsuissa. Mieliala ei myöskään JR 9:ssä saanut alkukuussa kuin ”*kohtalaisen tyydyttävän*” arvosanan Castrénilta, joka kertoi vihollisen sieppaustoiminnan lisääntyneen. Mielialaa

¹⁷² I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, majuri A. H. Virkkunen 11.9. ja 29.9.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁷³ Heikura 1967, 101.

¹⁷⁴ I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitus, majuri A. H. Virkkunen 11.9.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁷⁵ 18.9.1943 vihollinen pääsi linjojen läpi Keskasjärven itäpuolella, mutta tykistön tukema vastahyökkäys pakotti sen perääntymään. 27.9 tapahtui samanlainen tunkeutuminen Sotjärvellä, ja lopputulos oli yhtäläinen. Seuraavana päivänä tapahtui jälleen hyökkäys Keskasjärvellä, nyt sen lounaispuolella. Tässä hyökkäyksessä kaatunut tykkimies oli ainoa syyskuun aikana miehistöstä kaatunut. Kuosa 1968, 231–232.

olivat puolestaan parantaneet viihdytyskiertueet. Myös huoltotilanne oli samankaltainen JR 30:n nähdessä. Loppukuussa Ikonen arvioi mielialan kohtuullisen hyväksi, koska 11. komppania oli siirretty lepoon, ja se herätti toiveikkuutta muissakin yksiköissä. Miehet olivat olleet pääosin tyytyväisiä lomiin hänen mukaansa, mutta maatalouslomilla tauotta töitä tehneet kokivat lomien välin liian pitkäksi.¹⁷⁶ Divisioonan ilmoituksessa Häkli kertoi Saksan vetäytymisen aiheuttaneen keskustelua, mutta hänen mielestään asia ei varsinaisesti vaikuttanut mielialoihin.¹⁷⁷ Tämä näkemys tuskin vastasi todellisuutta. Salminen viittaa PM:n valvontaosaston lokakuun katsaukseen arvioidessaan, että itärintaman tilanne aiheutti ”*melkoista taistelutehon laskua*” syksyllä 1943.¹⁷⁸

Lokakuussa vihollinen yritti useasti suurella voimalla saada vankeja JR 30:stä siinä kuitenkaan onnistumatta ja miehistötappioita tuottamatta.¹⁷⁹ Kuri- ja mielialailmoituksissa ei tyypilliseen tapaan ole taistelutehtäviin liittyviä huomioita. Syksyn pimeys ja sateisuus vaikuttivat Polónin mukaan JR 30:n mielialaan enemmän kuin runsaat palvelustehtävät. Korsujen ikkunalaseista oli puutetta, jalkineista jopa puolet oli rikki, eikä ludeongelmaa, jota hän kuvaa sietämättömäksi, saatu poistettua. Hän kertoi, että miehet eivät pystyneet luteiden takia nukkumaan vartiovuorojen välillä, jolloin mielialan lisäksi kärsi myös työkyky. Ainoana positiivisena tekijänä Polón mainitsi elokuvien ja näytelmien herättäneen tyytyväisyyttä.¹⁸⁰ Ilmoituksen havainnot mielialaa uhkaavista tekijöistä antavat huomattavan erilaisen kuvan, kuin tiedotusosaston syksyinen raportti¹⁸¹. Lutikkaongelma oli ”*huolestuttava*” myös JR 9:ssä, jossa mielialaa heikensi lisäksi pula kumisaappaista ja -takeista sekä liharuuan pilaantuneisuus. III pataljoonan miesten mieliä virkisti Ikosen mukaan tieto tulevasta levosta. Kuun puolivälissä iskuosasto JR 9:n I pataljoonasta suoritti tuhoamistehtävän vihollisen hallitsemaan Uusi- maaksi nimettyyn, bunkkerista ja taisteluhautapätkästä koostuvaan tukikohtaan. Tässä iskussa kaatui miehistöstä kuusi taistelijaa, kahdeksan haavoittui. Se oli suurin tappio yksittäisessä hyökkäyksessä pitkään aikaan, mutta ilmoituksen ainoa viittaus etulinjaan koskee miehistön toivetta elokuvista.¹⁸²

¹⁷⁶ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. E. Polón 11.9.1943, ev.luutn. K. Pakarinen 28.9.1943. JR 9, ev.luutn. K. Castrén 11.9.1943, B. Ikonen 27.9.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁷⁷ 7.D:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti W. Häkli 1.10.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁷⁸ Salminen 1976, 114.

¹⁷⁹ 15. ja 16.10 kohdistui Tsolmasjärven ja Keskäsjärven kannakselle kahden komppanian vahvuisen vihollisosaston tiedusteluhyökkäykset, jotka puolustajan epäsuora tuli torjui. Jälleen 29.10 vihollinen moukaro i pst-tykeillä ja kranaatinheittimillä alueen etulinjaa, ja yritti saada vangin Kani-tukikohdasta. Konekivääri pysäytti hyökkääjät, ja puolustajan epäsuoran tulen myötä pst-tykillä ja konekiväärillä varustautunut takamaaston tukiosasto hiljeni. Kuosa 233–234.

¹⁸⁰ JR 30:n kuri- ja mielialailmoitukset, ev.luutn E. Polón 11.10. ja 27.10.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁸¹ Tiedotusosaston raportissa (28.9.), johon Pilke teoksessaan viittaa, todetaan, ettei syksy masentanut joukkojen mielialaa parantuneiden majoitusolojen vuoksi. Pilke 2018, 154.

¹⁸² JR 9:n kuri- ja mielialailmoitukset, eversti B. Ikonen 10.10. ja 28.10.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA. Hahtela et al. 1992, 189.

I/JR 51:n etulinjassa palvelevan miehistön ”yliherkkyys” oli Virkkusen mukaan ”tasaantunut”. Lop-pukuussa komentajan vs. Pakarinen kertoi alijohtajien ilmoittaneen heidän karaistuneen jo etulinja-veteraanien veroisiksi taistelijoiksi. Asemiesillat viihdytysnumeroineen vaikuttavat olleen miehis-tölle mieleen, koska osallistumisen kerrotaan olleen 100-prosenttista. Liioittelulta kuulostava arvio voi tietenkin viitata ohjelmien kapasiteettiin eikä koko pataljoonaan. Uudet paistiuunit olivat paran-taneet ruokatilannetta, syksyn vetisyys puolestaan huonontanut majoitusoloja niin teltoissa kuin kor-suissa. Ilmeisesti suursodan tapahtumat ja niihin kytkeytyvät rauhanennusteet olivat puhuttaneet mie-histöä yhä enemmän, sillä Virkkunen kertoi pitäneensä puheen kyseisiin asioihin suhtautumisesta Äänislinnan valtauksen toisen juhluvuoden tilaisuudessa, koska päälliköitä oli ohjeistettu ottamaan esille sensuuriviranomaisten havaitsemia aiheita.¹⁸³ Lisääntyneiden rauhanpuheiden taustalla vaikutti 33:n adressi.¹⁸⁴ Heikura toteaa viitaten PM:n valvontaosaston kirjeeseen, että rintamalla koettiin ky-seisen vetoimuksen julkaisemisen aiheuttaneen enimmäkseen haittaa rauhanasialle. Hän kuitenkin arvioi, ettei tapaus voinut olla vaikuttamatta mielialoihin, vaan se luultavasti lisäsi rauhanodotusta.¹⁸⁵ Divisioonan ilmoituksessa mainittiin jälleen itärintaman tapahtumien askarruttaneen mieliä, mutta 7.D:n komentajan vs:n Ikosen mukaan niiden vaikutusta Suomen asemaan ei varsinaisesti pohdittu.¹⁸⁶

Pastori Porra kuvasi 11.D:n mielialaa ja taisteluhenkkeä tyypilliseen tapaan hyväksi. Muuten ilmoitus ei käsittele mielialaa. Yhtä lyhyesti sitä kuvasi 7.D:n pastori Malmivaara, mutta hän nosti esille mie-histön harmin siitä, että vuorolomat olivat vasta kuuden kuukauden jälkeen työlomasta. Ne koostuivat pastorin mukaan lähinnä raskaasta työstä, jolloin aikaa lepoon ei juurikaan jäänyt. Kyseessä ei kui-tenkaan hänen mielestään ollut mielialaa yleisesti laskeva seikka, vaan se ilmeni yksittäisten miesten apeutena. Heikkalan mukaan suursodan tilanne ei edelliseen ilmoituskauteen verrattuna ollut herät-tänyt samanlaista mielenkiintoa V AK:n joukoissa. Rauhanhuhut ja uutiset puna-armeijan etenemi-sestä, joita miehistö piti propagandan värittäminä, olleet hänen mukaansa aiheuttaneet hermostu-mista.¹⁸⁷

Marraskuussa Pakarinen ilmoitti voionnoksen suurenemisen olleen JR 30:ssa mieluisa parannus, mutta perunan laatu puolestaan oli heikentynyt. Vaatetilannekin pysyi kuun alussa huonona, ja puute

¹⁸³ Kuri- ja mielialailmoitukset: I/JR 51, majuri A. H. Virkkunen 12.10.1943, ev.luutn. K. Pakarinen 29.10.1943. 7. Di-visioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁸⁴ 33 rauhanoppositioon kuulunutta poliitikkoa allekirjoitti kirjelmän, jossa hallitusta pyydettiin aloittamaan rauhantun-nustelut. Pilke 2018, 154.

¹⁸⁵ Heikura 1967, 105.

¹⁸⁶ 7.D:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti B. Ikonen 31.10.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁸⁷ Pastorien tilanneilmoitukset: 11.D, sot.pastori K. Porra 2.11.1943. 7.D, luutn. P. Malmivaara 5.11.1943. V AK, sot.pas-tori A. I. Heikkala 8.11.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilö-kohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

ikkunalaseista kasvoi. Mielialoille positiivisia tekijöitä olivat olleet kotiseutulähetystön vierailu ja viihdytyskiertueen esitykset. Pakarinen kuitenkin piti valitettavana, että etulinjaan¹⁸⁸, jossa suurinta taakkaa kannettiin ja eniten viihdytystä kaivattiin, eivät kiertueet usein menneet rajallisen ajan tai huonojen kulkuyhteyksien vuoksi. Kuun lopussa saapui talvivarustetäydennys, mutta se ei korjannut jalkinetilannetta. Haitallisten mielialatekijöiden suhteen uusi huomio oli rintamalle kiirinyt huhu työvelvollisuuden laiminlyönnistä kotirintamalla. Huhuttiin, että työvelvollisuuttaan rikkoneita ei ollut rangaistu, mikä johti siihen, että jotkut työnsä suorittavat uhkasivat menetellä samoin, ellei rikkureita rangaista. Asialla¹⁸⁹ oli Pakarisen mukaan ”erittäin masentava” vaikutus mielialaan. ”Jatkuvaa tyytymättömyyttä” aiheuttanut ludeongelma oli puolestaan johtanut vartiomiehen nukahtamiseen, koska tauolla eivät miehet pystyneet luteiden takia nukkumaan. Luteiden vaikutusta mielialaan Pakarisen kuvasi ”erittäin epäedulliseksi”. Ludeongelman pahenemisen katkeroittavasta vaikutuksesta raportoivat myös Castrén ja Ikonen JR 9:stä, jossa myös kumikenkien puute aiheutti edelleen harmia. 10. komppania oli päässyt reserviin, mikä Ikonen mukaan ”kohotti huomattavasti” sen mielialaa. I/JR 51:n 2. komppania puolestaan oli siirtynyt JR 9:n lohkolle. Anttila arvioi miehistön sopeutuneen etulinjapalvelukseen hyvin. Viihdytystilaisuuksien suhteen edelliskuusta tuttu 100-prosenttisen osallistumisen huomio toistui. Kuun lopussa Puhakka ilmoitti mielialan pysyneen etulinjassa ”täysin tyydyttävänä” alijohtajien ilmoitusten perusteella. Varushuoltoa oli tarkastettu ja puutteet korjattu mahdollisuuksien mukaan. Miesten mieliä oli rauhoittanut myös havainto lomilla kotiseudun syystöiden sujumisesta. Divisioonan ilmoituksessa on nostettu esille sen lisäksi, mitä Pakarinen totesi viihdytyskiertueista, että kotiseutulähetystöille oli varattu liian lyhyt aika tervehtiä kaikkia kuntalaisiaan.¹⁹⁰

Pastori Malmivaara piti 7.D:n mielialaa ja taisteluhenkeä ”eräin kohdin erikoisen hyvinä”. Hän arvioi sotaolosuhteisiin tottuneen miehistön ymmärtävän rauhan mahdottomuuden toistaiseksi mutta piti toivetta rauhasta luonnollisena. Pastori kertoi sanomalehdissä liikkuneiden, ehdottomasta rauhasta pelottelevien huhujen oikeastaan nostaneen taistelutahtoa. Yksilötasolla asia tuskin on voinut olla herättämättä erilaisia ajatuksia, koska ei ole perustetta väittää, että jokainen rintamamies olisi lukenut uutisia yhtä kriittisesti. Pastori Porrin kuvaus mielialasta ei eronnut edelliskuusta.¹⁹¹

¹⁸⁸ Hyökkäyksiä ei JR 30:n lohkolle kohdistunut. Partiot tuhosivat kuun aikana kolme viholliskorsua. Kuosa 1968, 235.

¹⁸⁹ Päämajan pyynnöstä kotijoukkojen esikunnan työvoimaosasto, kulkulaitokset ja yleisten töiden ministeriö tekivät asiasta selvityksen, jonka raportissa huhut todistettiin perättömiksi. ”Väitetyt epäkohdat työvelvollisuuden toimeenpanossa Kuopiossa” 5.2.1944 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

¹⁹⁰ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 10.11. ja 26.11.1943. JR 9, ev.luutn. K. Castrén 11.11.1943, eversti B. Ikonen 27.11.1943. I/JR 51, kapteeni V. Anttila 11.11.1943, ev.luutn. K. A. Puhakka 27.11.1943. 7.D, eversti W. Häkli 13.11.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁹¹ 7.D, luutn. P. Malmivaara 30.11.1943. 11.D, sot.pastori K. Porra 3.12.1943. V AK. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8, KA.

Vaikka joinakin joulukuisina päivinä vihollinen ampui tavallista enemmän epäsuoraa tulta, oli kuu-kausi JR 30:n alueella muuten rauhallinen.¹⁹² Pakarinen ilmoitti, että rykmentin jalkinetilanne oli parantunut, mutta housujen laatu pysyi heikkona. Valtion housumallista puuttui vyön lenkit, minkä vuoksi miehet joutuivat itse askartelemaan omatekoisia henkseleitä. Rykmentti oli saanut elokuvakoneen, ja sen vaikutus mielialalle oli Pakarisen mukaan ”huomattavan positiivinen” virkistävyysdes-sään. ”Virkistävä” vaikutus oli myös jouluruuilla sekä pikkujouluilla, joita jotkut yksiköt pääsivät viettämään. Kotiseutukiertueita vieraili runsaasti, ja kotiasioista eivät miehet kantaneet huolta muuten, kuin joidenkin seutujen vaikean polttopuutilanteen vuoksi. Kuntoisuuslomajärjestelmä oli ollut miehistölle mieluinen. Ludeongelman merkitystä mielialalle Pakarinen kuitenkin alkukuussa korosti. Samoin teki Ikonen JR 9:n molemmissa joulukuun ilmoituksissaan. Loppukuussa hän ilmoitti sekä jalkine- että housutilanteen kohentuneen. Jokainen korsu sai joulujuhlansa, ja kotiseutukiertueet oli-vat tuoneet paljon tuliaisia. Lomalaiset pääsivät myös nyt nopeasti autokyydillä Äänislinnaan.¹⁹³ JR 9:n lyhyehköissä ilmoituksissa ei ole viitettä useista joulukuisista tiedusteluhyökkäyksistä, jotka II ja III pataljoona joka kerta torjuivat.¹⁹⁴ I/JR 51:n komentaja ev.luutn. Puhakka kertoi alijohtajien ilmoit-taneen maisemanvaihdoksen uusine tehtävineen piristäneen I/JR 51:n etulinjajoukkojen mieliä. Myös muun pataljoonan mieliala on hänen mukaansa hyvä, ja jokainen yksikkö oli päässyt viettämään pik-kujoulua kanttiinissa. Sama toistui jouluna, kun yksiköt pääsivät pataljoonan majoitusalueelle. Ai-noana negatiivisena seikkana joulukuussa pataljoonasta ilmoitettiin, että tupakkamiehiä oli harmis-tuttanut pillitupakan suhteen lisääminen jo ennestään vaatimattomassa tupakka-annoksessa.¹⁹⁵

7. divisioonan pastorien arvosanat yksiköidensä mielialalle ja taisteluhengelle olivat hyvin vaihtelevia vuoden 1943 viimeisissä neljännesvuosiraporteissa. Pastori Pyyn mielestä I/JR 30:n mieliala oli reipas ja taisteluhenki moitteeton. Tyydyttäväksi mieliala ilmoitettiin I/JR 51:ssä ja II/JR 30:ssä, mutta viimeksi mainitun pastori Hämäläinen ymmärsi taisteluhengen ilmeisesti aivan erilliseksi alu-eeeksi, sillä sitä hän piti sitä erinomaisena. Pastori Kahra piti II/JR 9:n mielialaa hyvänä. III/JR 9:n mielialaa pastori O. Krogerus kuvasi samoin. Hän kertoi taistelutilanteen olleen ”*suhteellisen helppo*”. Pastori Häyrisen voi olettaa olleen I/JR 9:n mielialasta samaa mieltä: ”*Pienintäkään aihetta huolestumiseen ei ole*”. Pastori Merimaan mukaan III/JR 30:n mieliala oli ”*harvinaisen hyvä*”, minkä hän arvioi johtuneen rauhallisesta rintamatilanteesta, lomien säännöllisyydestä ja kuntoisuuslomista.

¹⁹² Kuosa 1968, 235.

¹⁹³ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 13.12. ja 27.12.1943. JR 9, eversti B. Ikonen 13.12. ja 27.12.1943. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

¹⁹⁴ JR 9:n miehistötappiot kaatuneina olivat 57 vuoden 1943 aikana. Hahtela et al. 1992, 189, 202.

¹⁹⁵ I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, ev.luutn. K. A. Puhakka 11.12.1943, kapteeni V. Anttila 28.12.1943. 7. Divisi-oonaa. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8, KA.

Krogerus kuvasi lomien toimivan ”*virkistäväenä vastapainona*” pitkittyvän sodan aiheuttamalle ”*henkiselle lamaannukselle*”. Ainoa ilmoitus, jossa puheenaiheiden joukossa ei mainittu lomiam, oli II/JR 9:n (III/JR 9:n ilmoituksessa ei mainita puheenaiheita ollenkaan). Kahra arvioi, että oman lohkon tapahtumista puhetta riitti, mutta yleisestä sotatilanteesta sen sijaan ei. Merimaan arvio siitä, että Euroopan länsirintaman uutiset jäivät lomapuheiden varjoon, kertoo, miten hallitseva aihe loma miesten mielissä oli. 7.D:sta ainoastaan I/JR 51:n ilmoituksessa mainitaan rauhan mahdollisuudesta keskusteleminen. Lukuun ottamatta I/JR 9:n ilmoitusta, jokaisessa raportissa mainittiin kotiseudun kiertueiden tai luottamusmiesten vierailujen piristäneen mielialaa. I/JR 51:n pastori L. Ahva kuvasi tällaisten tilaisuuksien luovan yhteyden kodin ja rintaman välille.¹⁹⁶

11. divisioonan arvosanjakauma oli tasaisempi. ”*Erittäin hyvä*” -arvosanan niin mielialasta kuin taisteluhengestäkin saivat Rj.P 4 ja II/JR 8. Pastori Kauko Hirvosen mukaan lähes kaikki aika II/JR 8:n miehistöllä kului kenttälainnoittamiseen ja vartiopalvelukseen. Hirvosen arvio mielialasta poikkeaa huomattavasti rykmentin historiikin antamasta kuvasta, sillä sen mukaan syksyllä 1943 mieliala oli alimmillaan. Toisaalta historiikissa todetaan mielialan alkaneen parantua loppuvuodesta. Tässä kontekstissa ilmoituskausi kattaa koko aikavälin pohjatasosta vähittäiseen parantumiseen, joten vertaaminen on varsin keinotekoisia. Huomionarvoista on myös se, että pastori käytti täysin samaa ilmaisuja edellisenä ilmoituskautena. Perusteita kyseiselle mieliala-arviolle ei ilmoituksessa kuvata, mikä vaikuttaa olevan yleinen heikkous mielialaa koskevan informaatioarvon suhteen pastorien ilmoituksissa. III/JR 8:n pastori Veikko Mattila ilmoitti, ettei yleisiä kielteisiä ilmiöitä mielialan ja taisteluhengen suhteen ilmennyt, mutta hänen mukaansa lomilla lisääntynyt juopottelu ja sukupuoli-siveettömyys olivat pitkittyneen sodan ”*välttämätön kielteinen seurausilmiö*”. Vaikka arvio on mielialan kuvauksen yhteydessä, ja kyseenomainen käyttäytyminen on epäilemättä armeijan virallisten normien vastainen, niin erillisenä ilmiönä sitä ei voi suoraan pitää ilmauksena huonosta mielialasta tietämättä kontekstia. 11.D:ssa ainoastaan II/JR 8:ssa vieraili kotiseudun luottamusmiehiä, ja Hirvonen kuvasi tilaisuuden herättäneen ”*vilkasta mielenkiintoa*”.¹⁹⁷

Loka-marraskuussa vihollinen tulitti raskailla aseilla JR 50:n tukikohtia tavallista enemmän. Propagandaa se sen sijaan oli toimittanut vain muutamia lähetyksiä ja vanginsieppausyrityksessä se epäonnistui. Joulukuussa tykkituli laantui.¹⁹⁸ Kaikki JR 50:n pataljoonat ovat saaneet mielialasta arvosanan

¹⁹⁶ Pastorien neljännesvuosikertomukset 27.12.1943: I/JR 51, sot.pastori L. Ahva. III/JR 30, sot.pastori H. Merimaa. II/JR 30, sot.pastori P. H. Hämäläinen. I/JR 30, sot.pastori P. Pyy. III/JR 9, sot.pastori O. Krogerus. II/JR 9, sot.pastori O. Kahra. I/JR 9, luutn. E. Häyrinen. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

¹⁹⁷ Pastorien neljännesvuosikertomukset: Rj.P 4, sot.pastori E. Torniainen (päiväämätön). III/JR 8, V. Mattila (päiväämätön). II/JR 8, sot.pastori K. Hirvonen 26.12.1943. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA. Jokipii (toim.) 1991, 277.

¹⁹⁸ Vuonna 1943 propagandalähetyksiä oli kuitenkin 10-kertaisesti vuoteen 1942 nähden. Sorko 1988, 228–231.

hyvä pastorien ilmoituksissa, mutta tähän voi vaikuttaa se, että I ja II pataljoonan ilmoitukset on laatinut sama pastori, Martti Sinko. Hän kertoi pataljoonien miehistön pohtineen rauhan mahdollisuutta. II pataljoonan osalta hyvään mielialaan vaikutti reserviin siirtyminen marraskuun puolivälissä kymmenen etulinjakuukauden jälkeen. JR 50:n jokaisessa ilmoituksessa mainittiin lomat keskeiseksi puheenaiheeksi – tarkentamatta, missä mielessä niistä puhuttiin. Pastori Lajunen totesi, ettei hän ollut havainnut III/JR 50:n miehistön juurikaan pohtineen yleismaailmallista poliittista tilannetta.¹⁹⁹

3. Toiveiden, epävarmuuden ja järkytyksen vuosi 1944

3.1 Keväällä mielialat olivat rauhallisia, vaikka uutiset antoivat ajattelemisen aihetta

Tammikuussa ei JR 30:n lohkolle kohdistunut hyökkäyksiä.²⁰⁰ Pakarinen ilmoitti, että huoltotilanne oli rykmentissä parantunut, mutta housutilanne kaipasi yhä kohennusta, ja miehistölle jaetut käsiineet eivät pitäneet lämpöä. Hän toivoi yhä ”lutikkasodan” jatkamista. Huolta kotiasioista esiintyi hänen mukaansa vain vanhoissa ikäluokissa, ja lomatilanne ei ollut herättänyt kritiikkiä. Kotiseutulähetystöt ja viihdytystilaisuudet puolestaan olivat piristäneet mielialaa, ja rauhoittavaa vaikutusta ilmeisesti oli myös Pohjois-Savon asevelipiirin edustajien vierailulla. Miehistö sai tietoa rintamamiesten maansaantikysymyksestä ja avustustoiminnasta.²⁰¹ JR 9:n alkukuun ilmoituksessa huomiot kotiseudun vierailijoista, lomatilanteesta ja kotihuolten vaikutuksesta olivat yhteneviä. Vaatetuksen suhteen ainoa puute Riitesuon mukaan koski vartiomiesten turkkeja. Miehistössä oli ilmennyt urheilunnostusta runsaiden lumien suomien mahdollisuuksien vuoksi, ja kuntoisuuslomat puolestaan olivat lisänneet toimeliaisuutta. Sotatilannekatsauksia oli Riitesuon mukaan toivottu elokuvien oheen. Ehkä miehistö koki olevansa tiedotuksen suhteen pimennossa. Loppukuun ilmoituksessa Ikonen lisäsi toiveisiin Työmies-tupakan suhteellisen määrän nostoa sekä tehokkaampaa luteiden torjuntaa.²⁰²

Anttila totesi alkukuussa tilanteen I/JR 51:ssä pysyneen kaikin puolin ennallaan. Uudenvuodenpäivänä pataljoonan komentaja, valistusupseeri ja pastori vierailivat korsuissa tervehtimässä miehiä. Sittemmin yksiköt olivat olleet erinäisillä työmailla. Loppukuussa Puhakka kuvasi tyydyttäväksi sekä

¹⁹⁹ Pastorien neljännesvuosikertomukset 27.12.1943: III/JR 50, sot.pastori J. L. Lajunen. I ja II/JR 50, sot.pastori Martti Sinko. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

²⁰⁰ Omia partioita liikkui tammikuussa tavallista enemmän laajan propagandaoperaation vuoksi. Propagandaohjelmia lähetettiin 125, lentolehtisiä levitettiin noin 30 000 kappaletta. Vaikutus jäi vähäiseksi. Kuosa 1968, 237–238.

²⁰¹ JR 30:n kuri- ja mielialailmoitukset, ev.luutn. K. Pakarinen 12.1. ja 27.1.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁰² JR 9:n kuri- ja mielialailmoitukset, majuri K. O. Riitesuo 11.1.1944, eversti B. Ikonen 28.1.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

työmaiden että varsinaisen majoitusalueen miehistön mielialaa samoin kuin huoltotilannetta, vaikka hän toistikin tupakkamiesten harmittelevan pillitupakkaa. Viihdytystilaisuuksia ei miehistölle voitu tarjota, koska pataljoona oli hajallaan ja viihdytyshuoneisto oli varattu kurseja varten. Puhakka kuitenkin arvioi panssarintorjuntakursseilla olleen positiivinen vaikutus osallistujien mielialalle.²⁰³ Tämä yksittäinen huomio saattaa olla merkittäväkin mielialatekijä. Moisalan tutkimuksessa (ks. luku 1.3.3) ”uusien aseiden vaikutus” oli neljänneksi eniten valittu tekijä 61 % vastaajamäärällä sekä neljänneksi parhaimman keskiarvon saanut tekijä tärkeysjärjestyksen osalta.²⁰⁴

Tammikuuta koskevissa ilmoituksissa divisioonien pastorit pitivät joukkojen mielialaa ja taisteluhenkkeä hyvänä. Vaikka Saksan itärintaman tapahtumia seurattiin, ei niillä ollut 7.D:n pastoriksi siirtyneen Eino Ojajärven mielestä ”vielä” vaikutusta mielialaan. Hänen mukaansa ”*luottavainen odotus - - Saksan sotatoimiin*” oli yleistä. Arvio on äärimmäisen optimistinen ottaen huomioon, että NL oli murtanut Leningradin saarron tammikuun lopussa (ks. luku 1.1). Ojajärvi piti oman rintaman rauhallista tilannetta keskeisimpänä mielialatekijänä. Tyypillisen lomista keskustelun lisäksi hän ilmoitti myös rauhan esiintyneen puheenaiheissa. Huomio jää vaille tarkennusta. Porra ei käsittele edellä mainittuja asioita ilmoituksessaan. Hän kertoi vieneensä rintamalle kotiseudun terveisiä Sisä-Suomen suojeluskuntapiirin alueen kirkkojuhlista.²⁰⁵

Helmikuussa yleinen mieliala JR 9:ssä oli Ikosen mukaan hyvä. Tähän vaikutti muun muassa runsas viihdytystoiminta sekä tyytyväisyys varuste- ja muonatilanteeseen. Ilmoituksessa on mainittu muutama huomio myös toiseen suuntaan. Näitä olivat jatkuva henkselipuute, huoli kotiseudun vaatehuollosta ja tieto venäläisten etenemisestä Viron rajalle. Ikonen arvioi, ettei sotatilannetta pohdittu ”*liiaksi*”, mutta itärintaman osalta uutisia kuunneltiin yhä tarkemmin. Loppukuun ilmoitusta ei poikkeuksellisesti ole allekirjoittanut yksikön komentaja tai hänen viransijaisensa, vaan esikuntapäällikkö majuri L. Paloheimo sekä valistusupseeri luutnantti A. Gröndahl. Tämän ilmoituksen mukaan miehistö suhtautui ”*leikiten*” huhuihin erillisrauhasta. Mieliala on arvioitu tyydyttäväksi, vaikka mistään merkittävästä mielialatekijästä ilmoitus ei kerro. Henkselipuute tuskin sellainen on, ja Helsingin pommituksillakaan ei ilmoituksen mukaan ollut vaikutusta mielialaan, koska vain harva oli kotoisin pommitetuilta alueilta.²⁰⁶ I/JR 51:n loppukuun ilmoitus on tältä osin yhtenevä, miesten kerrotaan myös

²⁰³ I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoitukset, kapteeni V. Anttila 12.1.1944, ev.luutn. K. A. Puhakka 28.1.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁰⁴ Moisala 1988, 180, 191.

²⁰⁵ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, luutn. E. Ojajärvi 7.2.1944. 11.D, sot.pastori K. Porra 5.2.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

²⁰⁶ JR 9:n kuri- ja mielialailmoitukset, eversti B. Ikonen 12.2.1944 ja majuri L. Paloheimo 26.2.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

osanneen odottaa terroripommituksia. Hakulisen ja Paasion ilmoituksissa ei ilmene juuri mitään negatiivista mielialan kannalta. Molemmissa ilmoituksissa kuitenkin mainitaan maanviljelijöiden ajatusten alkaneen suuntautua tuleviin kevättöihin kotiseudulla. Talveksi määrätty massahiihto oli puolestaan piristänyt sekä herättänyt tervettä kilpailuhenkeä. Myös Pakarinen koki massahiihdolla olleen ”hyvin edullinen vaikutus” mielialaan JR 30:ssä, jonka lohkolla vallitsi pääosin tyypillinen asemasodan tilanne²⁰⁷. Myös elokuvat olivat virkistäneet mieliä. Ilmoitukset sisältävät kuitenkin enemmän epäkohtia verrattuna edellisiin. Joissakin yksiköissä negatiivisesti mielialaan vaikutti lomavälien pidentyminen, joka oli seurausta lomaprocentin noudattamisesta. Ludeongelma ei ollut ratkennut, ja se oli Pakarisen mukaan ”huomattavasti mielialaa huonontava tekijä”. Myös elintarvikkeissa oli rykmentissä ongelmia, sillä keinoliha oli aiheuttanut lieviä ruokamyrkytyksiä ja heinän huono laatu uhkasi hevosten kuntoa Pakarisen mielestä. Hänen mukaansa kenttäoikeus oli joissakin tapauksissa sivuuttanut esimiesten lausunnot toistuvasti kuria rikkoneista miehistä, ja tämän Pakarinen koki johtaneen kenttäoikeuden tuomiovallan väheksymiseen miehistön keskuudessa. Pakarinen kertoi Helsingin pommitusten aiheuttaneen reserviläisten keskuudessa aluksi suurta levottomuutta, mutta huolet väistyivät heidän saatuaan tietää omaistensa olevan kunnossa. Pommituksiin oli Pakarisen mielestä suhtauduttu yleisesti tyynesti, sillä miehet olivat varautuneet tapahtunutta pahempiin tuhoihin.²⁰⁸

7. ja 11.D:n pastoritkaan eivät kokeneet pommituksilla olleen vaikutusta mielialaan. Muilta osin ilmoituksissa painottuvat eri asiat. Ojajärvi kertoi miesten ihmetelleen, miksi lehdistö sai lietsoa rauhanhuhuja siinä määrin, että se vaikutti suorastaan vihollispropagandalta. Vaikka Jutikkalan näkemys, että mielipiteen ilmaisua ”missään sotaikäyvässä maassa ei ole sallittu niin paljon kuin meillä”²⁰⁹ vaikuttaakin varsin vahvalta kärjistykseltä, on ilmoituksen perusteella lehdistösensuuri ollut ainakin hetkittäin sen verran löysää, että rauhanoffensiivin aikaan on kirjoituksilla ollut jossain määrin vaikutusta mielialaan rintamalla. 11.D:n pastorin vs:n Tauno Tuunasan mukaan miehet keskustelivat rauhasta ”jonkin verran”, mutta eivät uskoneet sen olevan vallitsevissa oloissa mahdollinen. Lisäksi hän ilmoitti, että saksalaisten vetäytymisen pysähtyminen Narva-joella rauhoitti mieliä, koska Saksan itärintaman pohjoisosan tapahtumia oli tarkkailtu.²¹⁰

JR 30:n ilmoituksessa toistui maaliskuun alussa näkemys kenttäoikeuteen kohdistuvasta väheksymisestä. Pakarisen mielestä käytetyt rangaistukset olivat tulleet naurun alaisiksi, minkä vuoksi hän toi-

²⁰⁷ 11.2 III P:n komppania sai siepattua 2 vankia. 2 miestä kaatui kuun aikana. Kuosa 1968, 239.

²⁰⁸ Kuri- ja mielialailmoitukset: I/JR 51, kapteeni N. Hakulinen 10.2. ja 28.2.1944. JR 30, ev.lutn. K. Pakarinen 12.2. ja 28.2.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁰⁹ Jutikkala 1997, 57.

²¹⁰ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, lutn. E. Ojajärvi 28.2.1944. 11.D, sot.pastori Tauno Tuunanen 2.3.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

voi, että loman peruuttaminen olisi luvallinen rangaistuskeino. Ilmiön laajuudesta ei ilmoitus kuitenkaan anna viitettä. Miehistövajaus, joka johtui alistuksista ja työmaille irrotuksista, oli joissakin yksiköissä lisännyt räsitystä yövartioon, jossa oltiin kolmessa vuorossa. Voi vain arvailla johtiko tämä räsitys siihen, että vihollinen sai maaliskuun 24. päivän iltana vangin Saarijärven Salpa-tukikohdasta²¹¹. Myös henkseli- ja ludeongelma oli ja pysyi. Kotiseutulähetystöt tuliaisineen ja terveisineen sekä runsaat viihdytystilaisuudet puolestaan vaikuttivat Pakarisen mukaan ”*erittäin edullisesti*” mielialaan, jonka hän arvioi tyydyttävää paremmaksi molemmissa ilmoituksissa. JR 9:n mielialaa eversti Ikonen kuvasi hyväksi. Uutiset rauhantunnusteluista olivat herättäneet toiveikkautta miehistössä, minkä vuoksi ehtojen selviämisenä oli ollut jossain määrin lamauttava vaikutus. Asennoituminen sodan jatkumiseen tapahtui nopeasti, koska neuvottelujen päättyminen vahvisti jo vakiintunutta käsitystä pitkästä sodasta. Luteiden lisäksi negatiivisina tekijöinä ilmoituksessa mainitaan housujen heikko laatu, kumisaapaspuute ja vanhempien miesten huoli kotiasioistaan. Pohjois-Karjalan rintamamiesyhdistyksen edustajien vierailu sekä näytelmät ja elokuvat olivat ylläpitäneet mielialaa. Kapteeni Hakulinen piti I/JR 51:n mielialaa tyydyttävänä. Terroripommituksilla ei hänen mukaansa ollut varsinaista vaikutusta mielialaan, vaikka pataljoonassa olikin joitakin miehiä, joiden kodit olivat vaurioita kärsineet. Mielialaa oli parantanut viihdytystoimintatilojen palautuminen miehistön käyttöön divisioonan taistelukurssin päättyttyä. Lomatilanteeseen ei Hakulisen mukaan kritiikkiä kohdistunut, mutta maanviljelijät olivat toivoneen lomaa kriittisimmille kevättöille, koska huoli työvoiman riittävyydestä oli jälleen tullut ajankohtaiseksi. Vaikka niin Suomea kuin ulkomaisia rintamia koskevat uutiset olivat askarruttaneet, niin komentajan vs. kapteeni Lakio arvioi, että miehistö näki tulevaisuuden valoisana ja luotti täysin maan johtoon. Loppukuussa hän kuvasi yleismielialaa pirteäksi.²¹²

Vuoden 1944 ensimmäisissä neljännesvuosiraporteissa 7. ja 11.D:n jalkaväkirykmenttien pataljoonien pastorien arviot mielialasta ja taisteluhengestä olivat paljon yhteneväisempiä, kuin edellisenä ilmoituskautena. Arviot olivat yksinomaan positiivisia. Mielialaa kuvattiin I/JR 30:ssa ”*reippaaksi*”, ja II/JR 30:ssa ”*sangen tyydyttäväksi*”. III pataljoonan pastori E. Kivekäs piti taisteluhenkä hyvänä. Mielenkiintoinen on hänen mainintansa siitä, että tarvetta sielunhoidollisiin keskusteluihin oli ilmennyt enemmän, kuin sitä oli tarjottavissa. Pastorin mukaan kaatuneita oli ilmoituskaudella vain kaksi, mikä on absoluuttisesti hyvin pieni määrä, ja antaa siten olettaa, ettei lisääntynyt tarve sielunhoitoon liity taistelutappioihin. Ehkä asia liittyi Helsingin pommituksiin, mutta syytä voi vain arvailla. Arvo-

²¹¹ Sieppausta se yritti jo kuun alussa Tsoimas- ja Keskäsjärvien kannaksella. Vihollisen käyttäytymistä kuun aikana leimasi poikkeuksellinen tulenavauserkkyys. Omat miehistötappiot olivat 2. Kuosa 1968, 240.

²¹² Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 12.3. ja 27.3.1944. JR 9, eversti B. Ikonen 11.3. ja 26.3.1944. I/JR 51, kapteeni N. Hakulinen 10.3.1944, kapteeni L. A. Lakio 28.3.1944 7. Divisioona. Esikunnan valistus-toimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

sanan hyvä sai taisteluhengestä myös I/JR 30. Toisessa pataljoonassa se puolestaan oli pastori Hämäläisen mukaan ”horjumaton”. JR 9:n II ja III pataljoonan pastorit Kahra ja Krogerus arvioivat mielialan ja taisteluhengen hyväksi. I/JR 9:n ilmoitusta ei aineistossa ole, koska se oli liitetty II/JR 9:n. Krogeruksen mukaan rauhanneuvottelujen katkeaminen ei vaikuttanut mielialaan ja taistelutahtoon, ja Kahra arvioi tämän jopa vahvistaneen niitä. Sotatilanne herätti hänen mukaansa ”jonkin verran” keskustelua. Hämäläisen mukaan rauha oli yleisin puheenaihe II/JR 30:ssä, mutta siihen ei liittynyt liiallista toiveajattelua. Lomat olivat jälleen eniten ilmoitettu puheenaihe. JR 9:n pastorit pitivät kotiseudun edustajien vierailuja onnistuneina ja suosittuina, Krogeruksen sanoin ”pieninä juhlina”. JR 30:ssa ei kotiseudun edustajia vierailut.²¹³

11.D:ssa mielialaa ja taisteluhenkeä kuvattiin arvosanalla hyvä I/JR 8:ssa ja I/JR 50:ssa. Rj.P 4:n pastori piti niitä ”korkeatasoisena”, mikä ilmeni muun muassa siinä, että runsaat palvelustehtävät oli suoritettu Torniaisen sanoin ”tunnustusta ansaitsevalla reippaudella”. Pastori Sinko piti reservissä olevan II/JR 50:n mielialaa ”reippaana ja luottavaisena” ja taisteluhenkeä ”murtumattomana”. Pastori Mattila arvioi, ettei vihollisen propagandahyökkäys ollut vaikuttanut mielialaan III/JR 8:ssa, vaan miehistö oli pysynyt rauhallisena. Tämä propagandahyökkäys kytkeytyi rauhanneuvotteluihin, joiden vaikutusta kuvailtiin kaikissa paitsi I/JR 8:n ilmoituksessa. Erilainen sävy ilmoituksessa saattaa johtua siitä, että pataljoonaan oli määrätty pastorin työlomana ajaksi väliaikainen pastori kotiseurakunnasta. Pastori Mäki totesi suuripiirteisesti, että ”maailman yleistilannetta” arvioitiin. Selviää, että I/JR 8:n pastorin arkisto paloi joukkosidontapaikan mukana 15.1.1944, mikä selittää edellisten ilmoitusten puutteen. II/JR 8:n ilmoitusta ei aineistossa ollut. Torniaisen mukaan keskustelu mahdollisesta sodasta irtaantumisesta oli ollut ”kylmän rauhallista”, ja miesten mielipide oli ollut, että jos kunniallisia ehtoja ei saataisi, niin sotaa tuli jatkaa. Sinko kuvasi asiaa kaksipuoliseksi: Vaikka kysymys erillisrauhasta loi toivoa, niin samalla se myös herätti pelon mahdollisen rauhan sisällöstä. Neuvottelujen katkeaminen rauhoitti mielet, koska ehtojen hylkäys koettiin oikeaksi ratkaisuksi.²¹⁴

²¹³ Pastorien neljännesvuosikertomukset: III/JR 30, sot.pastori E. Kivekäs 27.2.1944. II/JR 30, sot.pastori P. H. Hämäläinen 27.3.1944. I/JR 30, sot.pastori P. Pyy 20.3.1944. III/JR 9 sot.pastori O. Krogerus (päiväämätön), vahv.II/JR 9, sot.pastori O. Kahra 29.3.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

²¹⁴ Pastorien neljännesvuosikertomukset: Rj.P 4, sot.pastori E. Torniaisen (päiväämätön). II/JR 50, sot.pastori M. Sinko 28.3.1944. I/JR 50, sot.pastori M. Jaskari 28.3.1944. I/JR 8, sot.pastori Y. Mäki 27.3.1944. III/JR 8, sot.pastori V. Mattila 31.3.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

Sama yleinen mielipide oli etulinjaan siirtyneessä I/JR 50:ssä, jossa sotaväsymystä ei pataljoonan pastorina aloittanut M. Jaskari havainnut. Alkuvuosi oli rykmentin lohkolla varsin vaihteleva vihollisen aktiivisuuden kannalta²¹⁵. III P:n ilmoitusta ei aineistossa ollut. Vain II/JR 50:n ilmoituksessa mainitaan Saksan epäonni, mutta siihen ei Sinkon mukaan miesten huomio kohdistunut. Ehkä tämä liittyy siihen, että omaa rintamaa koskevat neuvottelut veivät kaiken huomion. Toisaalta ilmoituksista on useasti saanut kuvan, että usko Saksaan oli hyvin optimistista. Viimeksi mainittu ilmoitus oli myös ainoa, jossa kerrottiin lomien olleen puheenaiheena. Loma-diskurssin vähäisyys saattaa yhtä lailla selittyä rauhanneuvottelujen ajallisella kontekstilla, mutta siihen saattoi myös vaikuttaa lomamääräysten muuttuminen edullisemmiksi, koska toipumisaika sairaalassa alettiin laskea palvelusajaksi. Vaikutusta saattoi olla myös lomien säännöllisyydellä, mikä kuitenkin mainittiin vain I/JR 50:n ilmoituksessa. Säännöllisyyden vuoksi kotiseudun kiertueilla oli Jaskarin mielestä enemmän merkitystä vierailijoille ja kotiseudulle. Torniainen, Mäki ja Mattila puolestaan korostivat niiden merkitystä mielialalle.²¹⁶

Huhtikuun alussa tilanne Er.P 17:a (entinen I/JR 51) oli kapteeni Hakulisen ja vänrikki Paasion mukaan kaikin puolin ennallaan. Maanviljelijät odottelivat vielä tietoa kevätlomista. Pataljoona oli hyvin hajallaan, minkä vuoksi viihdytystoiminnan tarjoaminen oli ollut hankalaa, mutta sen ei kuitenkaan kerrota vaikuttaneen haitallisesti mielialaan. Myöskään JR 30:ssä tilanne ei ollut edelliskuusta muuttunut, ja rintama pysyi rauhallisena. Suhtautumista kotiasioihin leimasi Polónin mukaan rauhallisuus ja luottamus, vaikka maanviljelijöiden mielet suuntautuivat tuleviin kylvötoihin yhä enemmän. Kenttäoikeus-kysymyksen suhteen selviää, että ilmoitus oli alun perin tullut II P:n komentajalta. Polón oli asiasta samaa mieltä. Toivomus henkseleistä ja tehokkaammasta ludemyrkytyksestä toistui yhä. Edellisestä ilmoituksesta tutut puutteet pysyivät myös JR 9:ssä. Paloheimon mukaan runsas työpalvelus vaikutti jossain määrin negatiivisesti mielialaan, mutta toisaalta hän kertoi ilmenneen vapaaehtoista ilmoittautumista muun muassa partioehtäviin. Sotilaskotien illanvietot ja kotiseutulähetystöt olivat Paloheimon mukaan herättäneet tyytyväisyyttä. Loppukuussa suurin osa entisestä I/JR 51:stä siirrettiin divisioonan kahteen muuhun rykmenttiin. Kapteeni Hakulisen ja valistusupseerin vs:n kornetti Pekka Ponkamoin ilmoituksen mukaan jotkut JR 9:n toiseen ja kolmanteen pataljoonaan siirretyt oli-

²¹⁵ Tammikuu oli rykmentin lohkolla rauhallinen lukuun ottamatta runsasta jv.aseiden tulitusta uudenvuoden päivänä. Helmikuussa raskaat aseet olivat pääosin epäaktiivisia, mutta vihollinen yritti useaan otteeseen saada vankia, ja onnistuikin siinä kuun lopussa. Maaliskuussa vihollisen raskaat aseet aktivoituivat. JR 50:n partio toiminta oli kuun aikana hyvin tehokasta. Myös vihollinen käytti useita osastoja, ja yritti kahdesti saada vangin. Sorko 1988, 242–244.

²¹⁶ Pastorien neljännesvuosikertomukset: Rj.P 4, sot.pastori E. Torniainen (päiväämätön). II/JR 50, sot.pastori M. Sinko 28.3.1944. I/JR 50, sot.pastori M. Jaskari 28.3.1944. I/JR 8, sot.pastori Y. Mäki 27.3.1944. III/JR 8, sot.pastori V. Mattila 31.3.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

vat olleet alakuloisia, mikä ei ole yllättävää ottaen huomioon vuoden 1943 lopussa pataljoonien alueelle kohdistuneet lukuisat tiedusteluhyökkäykset²¹⁷. Vaikka miehistö oli pääosin ollut tyytyväinen lomiiin, ilmoituksessa mainitaan esiintyneen myös mielipiteitä, että jokaisen maanviljelijän pitäisi päästä lomalle yhtä usein huolimatta tilan koosta ja sen työvoimasta. JR 30:stä puolestaan ilmoitettiin pelkkää positiivista miesten suhtautumisesta maanviljelyslomiin, sillä niitä myönnettiin yhä useammalle, ne olivat pidempiä ja sijoittuivat kylvöaikaan. Tähän pyrittiin myös JR 9:ssä, jossa oli havaittu maanviljelijöiden keskuudessa tuttua huolta työvoiman riittävydestä kevättöihin.²¹⁸

Divisioonien pastorien ilmoitukset olivat vähäsanaisia ja optimistisia mielialan suhteen. Ojajärvi ilmoitti mielialan ja taisteluhengen pysyneen hyvinä 7.D:ssa. Porrakin mukaan ne olivat 11.D:ssa ennallaan, mutta hän lisäsi mielialan olleen ”ihmeellisen hyvä” pitkään etulinjassa palvelleissa joukoissa. Ojajärvi puolestaan arvioi, että miehistö vaikutti ymmärtävän sodan välttämättömyyden.²¹⁹ Edellinen toteamus puhuu yhtä kieltä Porrann huomion kanssa, mutta molemmat mielipiteet ovat niin optimistisia, että niihin on suhtauduttava varauksella. Ehkä puolustustahdon lujittumiseen oli kuitenkin vaikuttanut rauhanehtojen julkitulo ja niiden hylkäys. Divisioonien pastorien ilmoituksille ja monille kuri- ja mielialailmoituksille on yhteistä, että niissä arvioidaan mielialojen pysyneen ennallaan, mutta pastorien ilmoitusten informaatioarvo mielialatekijöiden osalta on jälleen kovin heikko.

Toukokuussa Er.P 17:a oli meneillään koulutusvaihe, jonka vuoksi etulinjan miehistö pääsi nauttimaan taakse hyvästä majoituksesta, sähkövalosta ja rauhallisista öistä. Hakulisen mukaan koulutus herätti jopa innostusta. Loppukuussa Lakio ilmoitti tämän vaihtelun virkistykseen herättäneen reippautta myös pataljoonan uuden nuoren miehistön keskuudessa.²²⁰ JR 30:n ilmoituksesta selviää, että merkittävä partiomatka on epäonnistunut, sillä Polón oli antanut käskyn selvittää jokaisessa portaassa syyt epäonnistumiseen. Kyseessä ilmeisesti oli vanginsiappausritys Orhijärvellä 4. toukokuuta. Viuhollisen tykistö oli ampunut omille korsuilleen, kun JR 30:n partio oli sinne tunkeutunut, ja seurauksena 1 aliupseeri ja 4 miestä kaatui, 10 haavoittui ja 2 jäi vangiksi²²¹. Tapaus ei kuitenkaan ollut Polónin mielestä vaikutusta mielialaan. Ilmoituksessa on pääosin positiivisia huomioita. Asemiesillat olivat olleet kiitettyjä, kotiasioista eivät herättäneet huolta ja valoisan ajan myötä yövartio oli helpot-

²¹⁷ Iskuosasto sai vangin Keskasjärven eteläpuolelta 19.4. Kuun aikana kaatui 4 miestä. Kuosa 1968, 241.

²¹⁸ Kuri- ja mielialailmoitukset: Er.P 17, kapteeni N. Hakulinen 11.4. ja 28.4.1944. JR 30, ev.luutn. E. Polón 13.4. ja 27.4.1944. JR 9, majuri L. Paloheimo 12.4. ja 26.4.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²¹⁹ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, luutn. E. Ojajärvi 28.4.1944. 11.D, sot.pastori K. Porra 1.5.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

²²⁰ Er.P 17:n kuri- ja mielialailmoitukset, kapteeni N. Hakulinen 10.5.1944, kapteeni L. A. Lakio 27.5.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²²¹ Kuosa 1968, 241.

tunut. Henkselien jakaminen olisi Polónin mukaan vaikuttanut kohottavasti mielialaan, mutta ilmoitukseen on kirjoitettu punakynällä sivun laitaan ”ei voida”. Tästä Polón lausui loppukuussa pettymyksensä, ja otti yhä kärkkäämmin esille ludeongelman, joka hänen mukaansa herätti ”oikeutettua tyytymättömyyttä”: ”Eivätkö ylemmät portaat kykene poistamaan tätä epäkohtaa”.²²² JR 9:n kumisaapastoive sai myös punaisen merkinnän: ”ei ole autettavissa”. Rykmentti oli saanut uuden valistustalon, jonka monenlaiset viihdytystilaisuudet olivat Paloheimon mukaan saavuttaneet paljon suosiota. Loppukuun ilmoituksessa Ikonen kuvasi mielialaa ”toivehikkaaksi” ja ”luottavaiseksi”. Kumisaappaiden lisäksi puutelistalle olivat tulleet housut ja lomavarusteet. Lomaa vaille jääneet maanviljelijät olivat olleet huolissaan kotiseutujensa työvoimasta, mutta Ikosen mukaan lomien järjestämiseen oli kiinnitetty huomiota. Vihollisen rintamapropagandaa hän piti tehottomana.²²³ Megafonit ja kovaääniset lähettivät myös JR 30:n lohkolle runsaasti propagandaa, mutta sitä ei ilmoituksissa mainittu.²²⁴ JR 9:n ilmoituksessa ei ole mitään viitettä Kumpu-tukikohdan taistelusta 16.5.1944, joka oli yksi asemasodan raskain taistelu III/JR 9:n lohkolle 11. komppanian asemassa.²²⁵

Divisioonien pastorien mukaan mielialat olivat entisellään. Molemmissa ilmoituksissa käsitellään ai-noastaan säätä mielialatekijänä. Ojajärven mukaan kesän tulo virkisti mieliä ja kylvöaika oli ajankoh-tainen keskustelunaihe. Porra puolestaan totesi tämän keskustelun liittyneen myöhäiseen ja kylmään kevääseen, mikä ei kuitenkaan hänen mukaansa aiheuttanut varsinaista levottomuutta.²²⁶

3.2 Sotatilanteen totaalinen muutos koetteli mielialoja

Kesän ensimmäisten kuri- ja mielialailmoitusten ilmoituskausi päättyi kesäkuun kymmenenteen. Edellisenä päivänä käynnistyneen suurhyökkäyksen vakavuus ei ilmeisesti ollut ilmoittajille vielä paljastunut. Ilmoittajien mukaan mieliala oli Er.P 17:a tyydyttävä, JR 9:ssa ja JR 30:ssa hyvä. Kan-naksen tapahtumat heijastuvat ilmoituksissa lähinnä lomatilanneosioon. Vuorolomien pysähtymisen

²²² JR 30:n kuri- ja mielialailmoitukset, ev.luutn. E. Polón 13.5. ja 27.5.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²²³ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 9, majuri L. Paloheimo 12.5.1944, eversti B. Ikonen 27.5.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²²⁴ Kuosa 1968, 241.

²²⁵ Vihollinen tuhosi tukikohdan etumaaston esteet ja miinoitteet 2 tonnin räjähdyspanoksella, ja komppanian vahvuinen hyökkääjä eteni tukikohtaan vallaten joitakin pesäkkeitä. Vihollinen pyrki lähettämään Kumpuun toisenkin aallon, ja yritti harhauttaa tykistöä esittämällä hyökkäysvalmisteluja toisella suunnalla. Se oli kuitenkin liian hidas, ja hyökkäysosasto tuhoutui epäsuorassa tulussa. Kumpuun tunkeutunutta osastoa vastaan suoritettiin krh:n tukema vastahyökkäys, joka pakotti vihollisen perääntymään. Kuusi JR 9:n taistelijaa kaatui, 21 haavoittui ja yksi katosi. Hahtela et al. 1992, 189–194.

²²⁶ Pastorien tilanneilmoitukset: 7.D, luutn. E. Ojajärvi 1.6.1944. 11.D, sot.pastori K. Porra 2.6.1944. V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2, KA.

oli Er.P 17:n miehistö Hakulisen mukaan ymmärtänyt. Polón kuvasi JR 30:n miehistön on pysyneen vahvana, vaikka se ymmärsi joutuvansa hautaamaan toiveet reserviin pääsystä. Siirron valmistelu oli jo aloitettu, ja se olisi ollut ensimmäinen kerta, kun rykmentti olisi päässyt lepoon. Ikonen puolestaan kertoi loma- ja kirjekiellon saaneen aikaan paljon keskustelua JR 9:ssä. Hän ei kuvannut asiaa tarkemmin. Kukaan ilmoittaja ei maininnut kotiasioiden huolestuttaneen miehistöä. Ainoastaan Hakulinen mainitsi ilmoituksessaan Saksan rintaman, jota koskevia uutisia etenkin vanhemmat miehet seurasivat. Epäkohtia mielialalle hän ei mainitse yhtäkään. JR 30:ssä ne olivat samat kuin ennen. Polónin mukaan ”mitä suurinta hämmästyttä ja mielihahaa” aiheutti se, ettei rikkiä, jota luvattiin korsujen puhdistukseen rajattomasti, jaettu lähellekään tarpeeksi.²²⁷ Ikosen toteamus lomavarusteiden kuntoon kohdistuneista valituksista kertoo omalta osaltaan siitä, miten pieniä harmit toistaiseksi olivat. Polón ja Ikonen arvioivat, ettei vihollispropagandalla ollut joukkoihin vaikutusta. Divisioonan ilmoituksessa todetaan joukkojen huomion kohdistuneen Normandian maihinnousuun ja etenkin vihollisen hyökkäykseen Kannaksella. Kuvaus siitä, miten vahvasti Kannaksen puolustuslaitteisiin ja sinne sijoitettujen joukkojen määrään ja aseistukseen luotettiin, on jälkikäteen arvioiden varsin traaginen. ”Sotilaallinen yleistilanne ei kokonaisuudessaan ole horjuttanut luottamusta tulevaisuuteen”.²²⁸

Sotilaallisen tilanteen muututtua divisioonissa tapahtui kuun puolivälissä uudelleenjärjestelyjä ja siirtoja. 16. kesäkuuta ylipäällikkö määräsi Aun.R:n aloittamaan vetäytymisen. V AK:n tuli siirtyä seuraavana iltana Syvärin tasalle. AK:n komentajan ja esikunnan siirtyessä Kannakselle 7.D:n oli otettava vastuu AK:n alueesta ja vetäydyttävä Äänislinnaa kohti. Syvärin aseman puolustukseen muodostettiin 7.D:sta Ryhmä Ikonen (JR 9, Er.P 17, Raskas patteristo 28, Kenttätykistörykmentti 2:n I ja III P). 11.D, jolle JR 30 alistettiin, sai käskyn siirtyä Kannakselle osana Itä-Karjalasta siirrettäviä joukkoja. Osasta sen yksikköjä muodostettiin 7.D:n käyttöön Ryhmä Tikka (JR 8, Rj.P 4, I/KTR 4, II/KTR 2), jonka tuli puolustaa Syvärin linjaa Ryhmä Ikosen kanssa.²²⁹ Ryhmät nimettiin komentajiansa Yrjö Tikan (JR 8) ja Bertel Ikosen (JR 9) mukaan.²³⁰ JR 9 vetäytyi Syvärin pohjoispuolelle aamuun 19.6 mennessä. Vihollinen ei havainnut irtautumista, ja jatkoi entisten asemien tulittamista. 21.6. Puna-armeija aloitti suurhyökkäyksen Syvärillä. Rykmentin pataljoonien taival kulki Topasjärvelle, mihin kaksi vihollisrykmenttiä hyökkäsi illalla kuun viimeisenä päivänä.²³¹ Myös Ryhmä Tikka

²²⁷ Kuri- ja mielialailmoitukset: Er.P 17, kapteeni N. Hakulinen 11.6.1944. JR 9, eversti B. Ikonen 12.6.1944. JR 30, ev.lutn. E. Polón 13.6.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²²⁸ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 9, eversti B. Ikonen 12.6.1944. JR 30, ev.lutn. E. Polón 13.6.1944. 7.D, kenr.maj. S. Isakson 15.6.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²²⁹ Hahtela et al. 1992, 214–217.

²³⁰ Jokipii (toim.) 1991, 296.

²³¹ 22.6 JR 9:n III P siirtyi viivytysasemaan Lehmiöelle, II P Äänislinnaan ja I P Kallion kylään, jonne viimeisenä rintamavastuussa ollut III P aloitti siirtymisen 24.6. Seuraavaksi I P siirrettiin Nirikkaan varmistamaan Aunuksesta Äänislinnaan kulkevaa tietä. II P jätti Äänislinnan kesäkuun 27. ja 28. päivän vaihteessa. Iltapäivällä vihollinen hyökkäsi I P:n

pääsi siirtymään rauhassa Syvärin pohjoispuolelle aamuun 19.6 mennessä. JR 8 ja Rj.P 4 siirtyivät portaittain Tarsepolin kautta Simanistoon. I P jatkoi sieltä matkaansa Vieljärvelle Aun.R:n komentajan käyttöön, Rj.P 4 siirrettiin Kotkatjärvelle, II ja III P Pyhäjärvelle. Ryhmä Tikan osalta taistelut koskettivat ennen kuin viimeistä päivää lähinnä Rj.P 4:ää Tokkarinjärvellä. Topasjärvelle eivät III P:sta määrättyt vahvistukset ehtineet. 30.6. pataljoona viivytti vihollista Kukoilammella.²³²

Kuun viimeisenä päivänä laadituissa Ryhmä Tikan ja Ikosen ilmoituksissa kerrotaan vetäytymismarskien olleen raskaita, mutta kieltäytymisilmiöitä ei niiden mukaan tapahtunut. Heikuran tutkimuksessa 7.D:lla oli edullisimmat kadonneiden pisteet ja taistelutappiopisteet niistä viidestä divisioonasta, joissa vallitsi kesäkuussa taistelutilanteen osalta suurin sosiaalinen paine. Heikuran mukaan kesäkuussa Aunuksen joukkojen mielialoja laski mahdollisesti tieto pakokauhusta Karjalankannaksella sekä taistelemisen maan rajojen ulkopuolella. Edellistä tekijää ei Ryhmä Tikan ja Ikosen ilmoituksissa suoraan mainita, mutta on perusteltua olettaa myös sillä olleen vaikutusta siinä missä myönteisemmällä uutisilla, koska Ikonen arvioi kuun lopussa, että tiedot torjuntavoitoista paransivat mielialaa, joka oli laskenut ”huomattavasti” taistelurasituksen uuvuttamassa miehistössä. Heikura arvioi, että taistelutahto 7.D:ssa kohosi, kun heinäkuun alussa saapui tieto hyökkäyksen pysäyttämistä Kannaksella, mutta ilmoitusten valossa jo lopullista pysäyttämistä edeltäneillä yksittäisillä voitoilla on ollut edullinen vaikutus mielialaan. Evakuoitujen paikkakuntien miehistön mielialaa Ikonen kuitenkin kuvasi huolestuneeksi. Vetäytyessään joukot joutuivat myös hävittämään viljavarastonsa, ja se oli miehistön mielestä tapahtunut liian aikaisin. Mitä tulee Heikuran mainitsemaan jälkimmäiseen tekijään, ilmoituksista saa oikeastaan toisen kuvan. Eversti Ikonen korosti linjojen jättämisen haitallista vaikutusta mielialaan, ja eversti Tikan mukaan vallattujen alueiden jättäminen oli masentanut joukkoja.²³³ Rykmenttien historiikeista saa saman kuvan.²³⁴ Tikka kuitenkin piti osaston mielialaa

---

asemiin, ja se joutui seuraavana päivänä vetäytymään Topasjärvelle, jonne hyökkäyspaineen havaittiin kohdistuvan, joten III P siirrettiin I P:n avuksi, myöhemmin myös II P. Vetäytymisvaihe oli erityisen raskas vahv. 2./JR 9:lle, joka Vjassaa-resta päin puolusti Ryhmän Ikosen oikeaa sivustaa. Se torjui vihollisen hyökkäykset, ja vetäytyi Ryhmän johdossa pohjoiseen Muurmannin rataa kohti pitkin tietöntä soista erämaata. Hahtela et al. 1992, 222–229.

²³² 19.6 I/JR 8 sai käskyn marssia 50 km päähän Tarsepoliin, josta matka jatkui seuraavan 30 tunnin ajan Simanistoon. Kesäkuun 23. myös rykmentin pääosat aloittivat siirtymisen Tarsepoliin. Sieltä III P jatkoi matkaansa Kaskanen kautta Simanistoon. Rj.P 4 torjui Tokkarinjärvellä 24.6 vihollispataljoonan hyökkäyksen ja seuraavana päivänä vetäytyi Tarsepolin suuntaan II P:n suojatessa. Illalla Rj.P 4 jatkoi Simaniston kautta Kotkatjärvelle. 27.6 III P ja II P siirtyivät portaittain Pyhäjärvelle. Topasjärven taistelun aikaan III P:sta käskettiin vahvistusryhmä Matjärven pohjoispuolelle, jonne I/JR 9 oli vetäytynyt, mutta vahvistukset eivät ehtineet paikalle ennen kuin pataljoona joutui jättämään asemansa. Aamuyöllä 30.6 III P torjui vihollisen Kukoilammen länsipuolella, mutta itäpuolelta vihollisen onnistui kulkea huomautta läpi. Iltapäivällä vihollinen murtautui asemiin, ja III P aloitti viivytystaistelun. Illalla Ryhmä Tikka sai käskyn irtautumisjärjestelyjen aloittamisesta. Samaan aikaan I P oli ryhmittynyt puolustamaan Ruokokoskea vetäytyvien joukkojen suojana. Jokipii (toim. 1991), 298–306, 312–317, 321.

²³³ Ryhmä Ikosen ja Ryhmä Tikan kuri- ja mielialailmoitukset 30.6.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA; Heikura 1967, 124–125.

²³⁴ Sorkon siteeraamassa 11.D:n taistelukertomuksessa todetaan, että joukot olivat kiintyneet alueeseensa, jonne oli onnistuttu luomaan tyydyttävät elinolosuhteet, ja olisivat olleet halukkaita puolustamaan itse varustamiaan asemia. Sorko

kokonaisuudessaan ”*verrattain reippaana*”. Hänen ilmoituksensa päättyy optimistisiin sanoihin: ”*Mielipiteeni on, että ryhmässäni nyt jälleen vallitsee oikea, sotilaallisiin suorituksiin valmis henki*”.²³⁵ Loppukuussa Er.P 17 oli varmistanut Äänislinnasta Vieljärvelle johtavaa tietä, ja taistelujen tauottua se vetäytyi länteen.²³⁶ 29.6. laadittu ilmoitus on hyvin lyhyt eikä se puolestaan sisällä mitään negatiivista. Hakulinen kuvasi mielialaa ”*reippaaksi ja luottavaiseksi*”. Hänen näkemyksensä perustui siihen, ettei vetäytymisvaiheen aikana tapahtunut huomioitavia kurittomuusrikkeitä, tehtävät oli suoritettu tunnollisesti ja lomakielto ymmärretty täysin.²³⁷

Taistelu JR 8:n loholla Tulemajoen pohjoispuolen sillan hallinnasta alkoi 4.7. Jo ennen sitä I/JR 8 oli taistellut vihollista vastaan ensin Ruokokoskella ja sitten Poltsilassa tultuaan yllätetyksi. Tulemajoella I ja II P:n asemat murtuivat 5.7, ja rannan asemat onnistuttiin miehittämään uudelleen vain hetkellisesti. Seuraavana päivänä III/JR 8 ja Er.P 17 joutuivat perääntymään omista asemistaan, ja JR 8 joutui vetäytymään kohti Loimolaa U-asemaan²³⁸. Loimolassa 10.–15.7. JR 8:n joukot torjuivat vihollisen hyökkäykset.²³⁹ JR 8:n 15.7. laaditun mielialailmoituksen mukaan taistelujen siirtyminen omien rajojen sisälle oli luonut ”*sisua ja päättäväisyyttä*”, koska hyökkäyksen pysäyttämisen merkitys tiedostettiin nyt yhä konkreettisemmin. Havainto on samansuuntainen, kuin Heikuran arvio, johon edellä viitattiin, vaikka ilmoituksessa ei suoranaisesti todeta, että rajojen ulkopuolisten asemien puo-

---

1988, 342. JR 9:n historiikki kertoo asiasta yhtenevästi: Asemien saavutus oli vaatinut raskaan uhrin, niitä oli puolustettu sitkeästi, niihin luotettiin ja elämään niissä oli mukauduttu. Hahtela et al. 1992, 217.

²³⁵ Ryhmä Tikan kuri- ja mielialailmoitus 30.6.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²³⁶ Hahtela et al. 1992, 227.

²³⁷ Er.P 17:n kuri- ja mielialailmoitus, kapteeni N. Hakulinen 29.6.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²³⁸ Viimeinen linnoitettu puolustusasema Laatokan rantatiellä Pitkärannan ja Loimolan välissä. Hahtela et al. 1992, 241, 247.

²³⁹ JR 8:n pääosat aloittivat siirtymisen Tulemajärven länsipuolelle illalla 1.7. Samaan aikaan vihollinen hyökkäsi Ruokokoskelle. I P puolusti aluetta Er.P 18:n kanssa heinäkuun 2. päivän iltaan saakka, kunnes se vetäytyi Poltsilaan seuraavaan aamuun mennessä ja sai käskyn toimia reservinä. Samana päivänä se joutui vihollisen yllättämäksi, mutta vastahyökkäys käänsi tilanteen voitolliseksi. Taistelun jälkeen pataljoona käskettiin siirtymään Tulemajärvelle, jossa rykmentin tehtäväksi tuli Tulemajoen pohjoisosan sillan puolustaminen. Taistelu alkoi aamulla 4.7, ja puolustus kesti vuorokauden, kunnes vihollinen pääsi läpimurtoon I ja II P:n loholla, ja joukot alkoivat irtautua täydellisessä epäjärjestyksessä. Illalla I P käskettiin ottamaan pohjoisranta takaisin, ja aamuvarhain rannan asemat oli miehitetty. Sekavissa olosuhteissa pataljoona kuitenkin irtautui rannalta uudelleen. Iltapäivällä myös III P joutui vetäytymään Er.P 17:n ohessa, ja divisioonan puolustus romahti. Vetäytymistie oli vihollisen hallussa, ja sitä yrittivät II ja III P vuoron perään avata onnistumatta. Rykmentti lähti kulkemaan kiertotien kautta vanhaa Suomea kohti tavoitteenaan Saarijärven pohjoispuoli. Seuraava puolustuslohko oli Loimolassa, jonne II ja III P siirtyivät aamuyöllä 9.7. I P puolestaan oli määrätty varmistamaan Saarijärven – Polvijärven kannasta. Se ei ehtinyt siirtyä suunnitelmallisesti Loimolaan, koska vihollinen hyökkäsi sen asemiin, ja panssarien päästyä läpi pataljoona vetäytyi saavuttaen Loimolan linjan seuraavana yönä. 10.7 vihollinen hyökkäsi Käsänälän suunnasta, ja sai kapean murren etulinjaan. 5./JR 8 hyökkäsi murtautunutta vihollisjoukkoa vastaan ja motitti sen. Seuraavina päivinä Er.P 2 yritti tykistön tuella purkaa mottia. Illalla 15.7 alkoi maantiellä harhautushyökkäys, jolloin motitetut pyrkivät irtautumaan, jolloin 5.K aloitti motin purkamisen. Samalla aikavälillä III P otti vastaan useita hyökkäyksiä torjuen niistä jokaisen. Myös I P torjui lohkoltaan kaikki hyökkäykset, ja Rj.P 4 esti vihollista kiertämästä I P:n asemat pohjoisesta. Jokipii (toim.) 1991, 316, 323–325, 336–343, 346–358.

lustaminen olisi ollut negatiivinen mielialatekijä. Rykmentin komentaja ev.luutn. K. O. Riitesuo arvioi asenteeseen vaikuttaneen myös karkureihin kohdistetut ”*radikaaliset toimenpiteet*”. Karkurien määrää hän ei ilmoita. Vetäytymisvaiheen päätyminen ja puolustukseen ryhmittäminen merkitsi, että miehet saivat vihdoinkin hetken aikaa levätä. Mielialaa ja fyysistä jaksamista edistäneenä tekijänä Riitesuo korosti etenkin ruokahuollon kohentumista.²⁴⁰

Ennen kuun vaihtumista JR 9 oli yhdessä Er.P 17:n kanssa pysäyttänyt vihollisen Topasjärven metsissä. Aamuyöllä JR 9 oli aloittanut vetäytymisen kohti Vieljärven ja Nälämjärven kannasta, jota 7.D:n tuli puolustaa. Vieljärveltä JR 9:n taisteluiden täyteinen taival jatkui Tulemajärven kautta U-asemaan, jossa torjuntataistelut alkoivat illalla 9.7. Seuraavana päivänä rykmentin pääosat suorittivat vastahyökkäyksen Loimolaan pyrkintää vihollista vastaan joutuen lopulta väistymään jatkuvasti kasvaneen paineen alta. Aamulla 11.7. rykmentti siirtyi takaisin U-asemaan.²⁴¹ JR 9:n ilmoituksen kuvaus mielialan kehityssuunnasta on hyvin yhtenevä JR 8:n ilmoituksen kanssa. Mieliala oli rykmentin komentajan vs:n ev.luutn. L. Laakson mukaan vetäytymisvaiheen lopussa ollut ”*hyvin matalalla*” etenkin niillä, joiden perheet joutuivat evakuoituiksi. Karkurien määrä ei ilmoituksesta selviä. Laakson mukaan heitä oli ”*joitakin*”. Hän arvioi, että pääsy lepoon uusiin aseisiin oli parantanut mielialaa ja taistelukuntoa huomattavasti. Paluuta ”Kanta-Suomen” rajalle Laakso piti käännekohtana puolustustahdon suhteen, koska miehistö ei hänen mukaansa ollut ollenkaan omaksunut ajatusta Suur-Suomesta. Mielialaa hän piti kokonaisuudessaan tyydyttävänä. Divisioonan ilmoituksessa Isakson korosti Kannaksen ja Laatokan koillispuolen torjuntavoittojen merkitystä mielialalle. Ilmeisesti hän siteeraa Laaksoa arvioidessaan, ettei Syvärin jättäminen masentanut mieltä siinä mielessä, että miehistö ei

²⁴⁰ JR 8:n kuri- ja mielialailmoitus, ev.luutn. K. O. Riitesuo 15.7.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA. 11.7 pikaoikeus suoritti tutkinnan viidestä karkurista. Yksi tuomittiin kuolemaan 13.7. Jokipii (toim.) 1991, 356.

²⁴¹ Vieljärvellä III/JR 9:n tehtävä oli viivyttää vihollista, jotta Ryhmä Ikonen ehtisi ryhmittä puolustukseen. Illalla 1.7. vihollisen onnistui edetä aseisiin, ja III P aloitti vetäytymisen. Lopulta 3.7. sen oli irrottauduttava, jolloin vihollinen pääsi parilla komppaniolla tunnustelemaan pääpuolustuslinjaa. 7.D sai nyt käskyn siirtyä uuteen puolustusasemaan Tulemajärvelle. JR 9 puolusti Vieljärven ja Käsnäselän välistä tietä. Vihollinen yritti motittaa puolustajat, mutta se kohtasi rykmentin reservijoukon, Kevyt osasto Keinosen (3 jääkärijoukkuetta, kk-joukkue ja krh-joukkue). Osasto viivytti vihollista 5.7. asti ja irtautui viime hetkellä. Illalla III P määrättiin puolustamaan Kolatselän aluetta Tulemajärven luoteispuolelle. I ja II P siirtyivät 7.D:n reserviksi. Aamulla vihollisen hyökkäys Tulemajärvelle oli murskaava, ja puolustajat vetäytyivät. Vihollinen eteni Keskimäjärvelle, jossa I P oli reservinä. Taistelu siellä kesti koko päivän. I P:n vetäytyttyä II P otti rintamavastuun, mutta aamulla se joutui vetäytymään Kivijoelle. Heinäkuun 7. JR 9:n tehtävänä oli suojata 7.D:n vetäytymistä kohti Loimolaa. Puolustusta ei ehditty saada valmiiksi, vaan vihollinen pujahti siirtymässä olleiden joukkojen välistä Hiisjärven ja Loimolan väliselle tielle. Puolustajat ryhmittäytyivät Hiisjärven eteläpuolelle, jonne vihollinen vyöryi, mutta kaikki hyökkäykset torjuttiin. Illalla 8. heinäkuuta 7.D käskettiin U-asemaan ja JR 9:n tuli siirtyä puolustukseen Uuksujärvelle. I ja II P saapuivat seuraavana päivänä lohkolle, ja III P jäi reserviksi Korpijärvelle, jossa se joutui viivyttämään vihollista ennen siirtymistään muun rykmentin luokse. I ja II P taistelivat koko heinäkuun 10. Saarijärven – Polvijärven kannaksella tieyhteyden hallinnasta. Kun toinen vihollisrykmentti alkoi lähestyä asemia, JR 9 vedettiin takaisin U-asemaan. Hahtela et al. 1992, 229–244, 249.

kokenut aluetta osaksi Suomea.²⁴² Näihin ilmoituksiin pätee sama, mitä JR 8:n ilmoituksesta edellisessä kappaleessa todettiin. Samalla ne kertovat siitä, että Suomen ja Itä-Karjalan välistä yhteyttä korostanut propaganda, jota sodan alkupuolella harjoitettiin, ei onnistunut luomaan joukoille tunnesidettä alueeseen. Salminen toteaa samoin viitaten 7.D:n esikunnan kirjelmään.²⁴³

Sävy Er.P 17:n heinäkuun ensimmäisessä ilmoituksessa muuttui kesäkuusta täysin. Hakulinen ilmoitti, että kiivaiden taistelujen aikana tapahtui piiloutumista sekä poistumista taistelualueelta. Äkillisesti muuttunut rintamatilanne oli hänen mukaansa lamauttanut mielialan. Erityisesti Hakulinen piti ongelmana pataljoonaan siirrettyä ”*taistelumoraaliltaan heikkoa ainesta*”, jolta hän koki puuttuvan sotilashenki ja uhrautuva taistelumieli. Vaikka Hakulinen arvioi vaikeimman kriisikohdan olevan ohi, on ilmoituksessa varsin huolestunut sävy. Hän ehdotti ”*perusteellista karsintaa*” kyseisen joukon keskuudessa, tarkoittaen ilmeisesti muihin tehtäviin siirtämistä, jos taisteluhenki ei tulevissa taisteluissa osoittaisi parantumisen merkkejä.²⁴⁴ Mielialan romahdusta selittää vihollisen läpimurto Tulemajärvellä 6. heinäkuuta, joka kohdistui erityisesti pataljoonaan ja sen viereen ryhmittyneeseen JR 8:n.²⁴⁵ Pataljoona pääsi lepoon viivytystaistelujen ja vetäytymismarssien jälkeen, kun puolustuslinjat olivat vakiintuneet. Mieliala oli Hakulisen mukaan piristynyt ja kurittomuustapaukset olivat jääneet yksittäisiksi. Uutisilla hyökkäyksen torjumisesta joka rintamasuunnalla oli hänen mukaansa erityisen edullinen vaikutus mielialaan. Kotinsa menettäneiden miesten huoli oli kuitenkin kasvava, eikä heidän ollut mahdollista saada lomaa kuin harvoissa poikkeustapauksissa.²⁴⁶

Heinäkuun 25. Loimolaan siirretty II/JR 9 hyökkäsi vihollista vastaan Loimolan – Suojärven tiellä, mutta joutui perääntymään. Samana päivänä muu JR 9 karkotti Elolammella linjojen läpi murtautuneen vihollisen ja saartoi yhden vihollispataljoonan mottiin, joka kuitenkin onnistui seuraavana päivänä murtautumaan apujoukkojensa tukemana ulos. 27.7 taisteltiin Tavaskaisenjärven eteläpuolisen kukkulan omistuksesta, mutta hyökkääjä piti pintansa. Rykmentin historiikin mukaan taistelutoiminta rajoittui JR 9:n lohkolla tästä eteenpäin partiointiin ja pieniin tiedusteluiskuihin.²⁴⁷ Loppukuussa Ikonen ilmoitti JR 9:n joukkojen mielialan painuneen raskaiden tappioiden vuoksi. Rykmenttiä vaivasi myös teltojen ja kamiinoiden puute, mikä kylmien öiden myötä aiheutti sairastumisia. Ilmoituksen

²⁴² Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 9, ev.luutn. L. Laakso 15.7.1944. 7.D, kenr.maj. S. Isakson 17.7.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁴³ Salminen 1976, 162–163, 220.

²⁴⁴ Er.P 17:n kuri- ja mielialailmoitus, kapteeni N. Hakulinen 15.7.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁴⁵ 7. heinäkuuta Er.P 17 yhdessä I ja II/JR 9:n kanssa siirtyi suojaamaan Käsänjärven pohjoispuolen tienhaaraa, jonne vihollinen jatkoi hyökkäystään. 11.7 asti Er.P 17 viivytti vihollisen etenemistä. Hahtela 1992, 237–241, 248.

²⁴⁶ Er.P 17:n kuri- ja mielialailmoitus, majuri N. Hakulinen 29.7.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁴⁷ Hahtela et al. 1992, 251–255.

mukaan miehistön oli havaittu heittävän osan tuliannoksestaan pois pitkillä taipaleilla ja viivytelleen paluumatkalla vietyään haavoittuneita taakse. Ikonen kuitenkin kertoi rintaman vakiintumisen luoneen turvallisuuden tunnetta. Kotinsa menettäneet miehet olivat kuulleet, että muissa joukko-osastoissa olisi annettu lomia kotiasioiden järjestämiseksi ja siksi niitä toivoivat.²⁴⁸

Rintamatilanne oli kuun puolivälissä vakiintunut JR 8:n II ja III P:n alueella, mutta pohjoisessa vihollinen aloitti uuden hyökkäyksen, johon suomalaiset vastasivat. Myöhään 18.7 oli I P:n vuoro toteuttaa vastaisku, mutta hyvin alkanut hyökkäys tyrehtyi. Heinäkuun 22. ja 23. välisenä yönä I P:n vahvistettu 1. komppania tuki Rj.P 3:n hyökkäystä Vegarusjärvelle. Komppania vetäytyi viimeisenä saavutetulta linjalta. Loimolassa I P sekä 11. komppania valtasivat 26.7 takaisin asemat, jotka vihollinen oli ottanut II/JR 56:lta. Seuraavana päivänä vihollinen yritti kuudesti vallata asemat tullen joka kerta pysäytetyksi. Vielä kuun viimeisinä päivinä se uusi hyökkäyksensä tuloksetta.²⁴⁹ Rykmentin komentajan vs. V. Laakso arvioi vetäytymisvaihetta leimanneen hermostuneisuuden ja arkuuden korvautuneen itseluottamuksella ja rohkeudella. Tämä ilmeni palvelustehtävien tunnollisessa täyttämässä. Tavanomaiset mielialaan suuntautuvat epäkohdat vaikuttivat palanneen päiväjärjestykseen. Vaikka posti oli nopeutunut, rykmentille tilattuja sanoma- ja aikakauslehtiä eivät joukot olleet saaneet, mikä aiheutti ”*paljon keskustelua ja mielipahaa*”. Asian merkitys korostui, koska monet radiot oli miehistö joutunut jättämään vetäytymisvaiheessa. Laakso ilmoitti huoltotilanteen kaipaavan parannusta etenkin jalkineiden ja housujen osalta.²⁵⁰ 7.D:n tappiot olivat Heikuran mukaan kesä-heinäkuussa 3021 miestä, mikä on noin 20 prosenttia sen keskimääräisestä vahvuudesta (15 191).²⁵¹

Varhain aamulla 17. kesäkuuta 11.D:n rykmentit olivat saaneet käskyn vetäytyä Syväriltä. JR 50 irtautui asemistaan seuraavana päivänä vihollisen huomaamatta. 24.6. rykmentti oli siirretty kokonaisuudessaan Viipurin läheiselle Vainikkalan asemalle, josta se marssi Timperilän kylään.²⁵² JR 50:n joukot joutuivat uuvuttavan siirtymistäipaleen jälkeen entisistä rauhallisista oloista suoraan taisteluihin²⁵³, minkä rykmentin komentajan vs. eversti E. I. Järvinen uskoi vaikuttaneen Kärstilänjärven tais-

²⁴⁸ JR 9:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti B. Ikonen 30.7.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁴⁹ Jokipii (toim.) 1991, 353, 359, 363–370.

²⁵⁰ JR 8:n kuri- ja mielialailmoitus, ev.luutn. V. Laakso 31.7.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁵¹ Heikura 1967, 110–111, 125.

²⁵² Sorko 1988, 340–342.

²⁵³ 28.6 II ja III P puolustivat Kärstilänjärven pohjoisosaa, II P vasemmalla, III P oikealla. II P:n vasemmalla siivellä vihollisen onnistui edetä, samoin III P:n oikealla siivellä. Vihollinen tavoitteli puolustusasemin takana sijainnutta Portinhoikan tienhaaraa. Taistelu jatkui pataljoonien lohkona läpi yön. I P hyökkäsi Leitimojärven pohjoispuolella tavoitteenaan ottaa haltuun Kalliopellon ja Talinmyllyn kukkulat sekä Aniskalan tienristeyksen. Tehtävä ei kuitenkaan onnistunut, vaan joukot vedettiin alkuperäisiin asemiin, jonne vihollinen hyökkäsi ja onnistui tunkeutumaan puolustajien takamaastoon.

teluiden aikana 27.–29.6. tapahtuneisiin karkaamisiin. Ilmiön kommentointi on kuri- ja mielialailmoituksille tyypillistä: Järvinen arvioi kyseessä olleen yksittäistapauksia. Ruuanpuute, valvominen ja suuret tappiot olivat johtaneet masentuneeseen mielialaan, mutta lepovaiheen myötä joukkojen mieliala palautui Järvisen mukaan tyydyttävälle tasolle. Positiivisina tekijöinä Järvinen mainitsi laadukkaan majoitusalueen ja uuden koulutuksen. Myös huolto toimi ja posti kulki. Vaikka miehistö pohti sotatilannetta, Järvinen koki, että asenteet omaa rintamaa kohtaan olivat myönteiset.²⁵⁴

JR 30 kuljetettiin Vahvialaan Viipurin länsipuolelle 21.–24.6. Sieltä se marssi Hovinmaan kautta Juustilaan, josta matka jatkui Ihantalaan kohti. Illalla 27.6 rykmentti sai käskyn siirtyä Leitimojärven pohjoispuolelle. I P määrättiin JR 50:n reserviksi Torikkaan. II P ja III P saapuivat Murokallioon varhain aamulla 28.6. Linnoittamattomissa asemissa joukot joutuivat välittömästi vihollisen tykistön ja 130 pommitus- ja maataistelukoneen kohteeksi. Kivikkoisen maaston sirpalevaikutus oli tuhoisa. Rintamavastuu kohdistui etenkin I P:n, joka kärsi huomattavia tappioita. Heinäkuun 6.–9. rykmentti siirtyi Ruokojärvelle, ja 12.7 mennessä se tiedusteli uudet puolustusasemat ja aloitti niiden linnoittamisen.²⁵⁵ Rykmentin komentajan ev.lutn. K. Pakarisen ja valistusupseeri Teuvo Pulkkinen ilmoituksessa kerrotaan Leitimojärven pommitusten herättäneen ”*hiljaiseen korpisotaan*” tottuneessa JR 30:n miehistössä ”*kranaattikauhua*”, joka ilmeni ”*osittaisena karkuruutena*”. Pakarisen mielipide siitä, että pakoiluun vaikutti merkittävästi toisten joukko-osastojen miesten esimerkki, ei vaikuta kovin objektiiviselta ilman taustatietoja. Hän kuitenkin arvioi, että taistelutahdon puutteella oli jotain vaikutusta ilmiöön. Vaikka mieliala oli palautunut tyydyttäväksi, niin miehistössä oli ollut Pakarisen mukaan ”*pommituspelkoa vieläkin havaittavissa*”. Huolto oli vaikeutunut kuormastomenetyksen myötä, mutta sen miehistö ymmärsi, ja Lottien kenttäkauppa paikkasi tavarapulaa. Sen sijaan loma-kielto masensi etenkin maanviljelijöitä, jotka olivat huolissaan sadonkorjuusta. Karjalaiset puolestaan kantoivat huolta evakuoituista perheistään. Divisioonan ilmoituksessa arvioidaan, etteivät karkaa-

---

Apuun hälytetty osasto kuitenkin karkotti vihollisen. I P puolusti asemiaan aamun 29.6, kunnes se sai käskyn vetäytyä Murokallion maastoon. Siellä se joutui tykistökeskityksen kohteeksi ennen vetäytymisen jatkamista Vakkilaan. II P:n Uskinpellon ja Sorjospellon metsäkannasta puolustaneet komppaniat joutuivat irtautumaan aamulla 29.6. Myös III P menetti asemansa Syökkäänladen itäpuolella. Illalla vihollispanssarit valtasivat Portinhoikan risteuksen. III P vetäytyi nyt Kilpeenjoen viereisen Kalliorinteen alueelle. Seuraavan aamun pikkutunteina II P miehitti Karhumäen – Ylähovin – Kilpeenjoen linjan, josta se aamulla vetäytyi Karhumäen eteläpuolelle. Keskipäivällä se sai käskyn siirtyä Korven kylään. Koko matkan se joutui käymään viivytystaisteluja. JR 50 menetti Talin – Ihantalan taistelussa miehistöstään kaatuneina ja kadonneina 178 miestä. Sorko 1988, 350–361.

²⁵⁴ JR 50:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti E. I. Järvinen 11.7.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA.

²⁵⁵ Iltapäivällä 28.6 I/JR 30 sai tehtäväkseen hyökätä JR 50:n lohkolle tunkeutunutta vihollista vastaan, mutta alkumenes-tyksen jälkeen vihollinen pysäytti etenemisen. Rykmentti joutui vihollisen jahtaamana vetäytymään Korven kylään kuun loppuun mennessä. Kuun vaihteessa rintamavastuussa oli taas I P:lle. Heinäkuun 6. II ja III P käskettiin Ruokojärvelle. I P saapui alueelle varhain 9.7 irtauduttuaan taisteluista Pyöräkankaalla. JR 30:n linnoittama puolustuslinja kulki tasalla Rättijärvi – Valkjärvi – Mustajärvi – Ruutilampi. Kuosa 1968, 242–245, 255–258, 262–263, 266–267.

mistapaukset johtuneet varsinaisesta kurittomuudesta, koska joukoissa oli paljon kokeneita taistelijoita, mutta taistelutilanteen äärimmäisen raju muutos yhdessä vihollisen ilma-aseen, etenkin maataistelukoneiden aggressiivisuuden kanssa aiheutti ”hermojärkytyksen”. Mielialan suhteen ilmoituksessa tehdään ero nuorempien ja vanhempien miesten välillä: Nuoremmilla se oli säilynyt reippaana ja luottavaisena, mutta vanhempien karkureiden kuulustelut kertoivat väsymyksestä ja välinpitämättömyydestä. Divisioonan komentajan kenraalimajuri K. A. Heiskasen mukaan Kannaksen joukkoja parjaaviin huhuihin olivat miehet suhtautuneet hyvin kriittisesti: ”Kyllä maalla viisaita ollaan kun merellä vahinko sattuu”. Heiskasen mielestä postinkulku oli yksi tärkein mielialatekijä, minkä vuoksi hän toivoi sen toimintaan kiinnitettävän huomiota.²⁵⁶

Heinäkuun loppuun mennessä JR 50 oli ollut reservissä neljä viikkoa. Tuona aikana rykmentti oli saanut monentyyppistä koulutusta, jolla Järvisen mukaan oli edullinen vaikutus mielialaan. Positiivisena tekijänä koulutuksen osalta hän korosti saksalaisiin pst-aseisiin tutustumista. Uusien aseiden merkitystä taistelutahtoon käsiteltiin I/JR 51:n tammikuun ilmoituksen yhteydessä. Huomiolla on kevyt yhtymäkohta Moisalan tutkimustuloksiin: 11.D:n vastauksissa asetekijät arvoettiin hieman tutkimusjoukon keskiarvoa korkeammalle.²⁵⁷ Yksittäisen vastaavuuden perusteella voi kuitenkin tehdä ainoastaan päätelmän, ettei JR 50:n aineisto vaikuta olevan ristiriidassa tutkimuksen kanssa. Mielialalle positiivisina tekijöinä Järvinen mainitsi myös majoituksen ja ruuan parantumisen. JR 30:ssä puolestaan toivottiin Pakarisen ja valistusupseeri P. Nuutisen mukaan vaihtelevampaa ruokaa sekä villapaitoja ja kamiinoita kylmien öiden vuoksi. Täiöngelmakin häiritsi elinolosuhteita – jopa puhdas pyykki sisälsi täitä. Asemat olivat vakiintuneet, joten ei ole ihme, että molemmissa ilmoituksissa mainitaan lomatoiveiden herääminen. Järvinen piti lomien vähäistäkin myöntämistä mielialalle tärkeänä. Divisioonan ilmoituksesta selviää, että jotkut miehet olivat olleet jopa puoli vuotta yhtäjaksoisesti rintamalla, minkä valossa lomakaipuun merkitys korostuu entisestään. Heiskanen piti lomakieron palauttamista ”ensiluokkaisena tärkeänä”. Molemmissa rykmenteissä vieraili viihdytyskiertue, joka Nuutisen mukaan virkisti mieliä. Negatiivisina tekijöinä JR 50:n ilmoituksessa mainitaan postin hitaus ja ripuliepidemian leviäminen joukkoihin. JR 30:ssä puolestaan postinkulku oli parantunut, mikä auttoi miesten tuntemaan kotihuoleen, jota ilmoituksen mukaan oli ollut yhä havaittavissa yleisesti. Myös Järvinen arvioi kaikkien tunteneen huolta kodistaan, mutta usko asioiden järjestymiseen oli hänen mukaansa ”ilmeinen”. Vanhemmat täydennysmiehet olivat Järvisen mukaan sopeutuneet sujuvasti nuoren miehistön joukkoon, ja heille hän antoi erityismaininnan työpalvelun suorittamisesta

²⁵⁶ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 10.7.1944. 11.D, kenr.maj. K. A. Heiskanen 13.7.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA.

²⁵⁷ JR 50:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti E. I. Järvinen 27.7.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA; Moisala & Alanen 1988, 210.

”erikoisella ahkeruudella”. Myös Pakarinen arvioi täydennysmiesten saaneen itsevarmuutta työpalveluksesta, jonka hän arvioi yleisesti olleen hyväksi mielialalle, jota hän luonnehti tyydyttäväksi.²⁵⁸ JR 30 siirrettiin heinäkuun lopussa Juustilan lohkolle.²⁵⁹ 11.D:n tappiot kesä-heinäkuussa olivat 1651 miestä, eli 15 prosenttia sen keskimääräisestä vahvuudesta (11 005).²⁶⁰

3.3 Toive rauhasta heräsi, lomien jatkuminen helpotti kasvanutta kotihuolta

Hallituksen ja presidentin vaihdos²⁶¹ mainittiin Er.P 17:n, JR 9:n ja JR 8:n elokuun ensimmäisissä kuri- ja mielialailmoituksissa. Asialla kuvattiin olleen pääosin vain positiivinen vaikutus mielialaan. Hakulinen koki presidentin vaihdoksen kasvattaneen luottamusta, koska ”*kaikki tuntevat miehen, joka on tarttunut peräsimeen*”, ja odottivat tapahtuvan ”*jotain yllättävää*”. Laakso kuvasi samaan tapaan tapahtuneen herättäneen JR 8:ssa odotuksen ”*jostain suuresta*”. Tämä ”jokin suuri ja yllättävä” todennäköisesti viittasi rauhaan, jota kovasti odotettiin. Rauhantoiveesta kerrottiin suoraan JR 9:n ilmoituksessa. Komentajan vs. Riitesuo totesi keskustelun olleen maltillista. Hän uskoi, että vihollisen radiopropagandan välittämällä rauhanhuhuilla, jotka levisivät etulinjaankin, tulisi mahdollisesti olemaan negatiivinen vaikutus mielialaan. Myös Er.P 17:a oli havaittu mielenkiintoa Englannin ja Yhdysvaltojen radiouutisia kohtaan. Hakulinen uskoi sillä tulevan olemaan häiritsevä vaikutus niihin, jotka eivät ymmärtäneet suhtautua lähetyksiin kriittisesti. Laakson mukaan joukkojen keskuudessa liikkui ”*mitä moninaisimpia huhuja*”, mutta hän piti mielialaa ”*rauhallisena ja vakaana*”. Toisen jokaisessa ilmoituksessa mainittu asia oli lomakysymys. Se oli Riitesuon mukaan keskeisin mielialatekijä. Rintaman vakiintumisen myötä miehistö oli alkanut kuumeisesti odottaa edes lyhyiden vuorolomien jatkumista. Ilomantsin torjuntavoittojen mielialaa piristävä vaikutus mainittiin Er.P 17:n ja JR 9:n ilmoituksissa. Suurin vaikutus sillä oli Hakulisen mukaan rajaseutujen miehiin, jotka eniten kantoivat huolta kodeistaan. Miehistön huoli evakoista mainittiin jokaisessa ilmoituksessa. Laakso kertoi, että oli havaittu valituksia evakkojen ”*kylmästä vastaanotosta*”²⁶². Riitesuo puolestaan kertoi

²⁵⁸ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 50, eversti E. I. Järvinen 27.7.1944. JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 27.7.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA.

²⁵⁹ III/JR 30 otti rintamavastuun 29.7 vihollisen epäsuoran tulen pyyhkiessä etulinjaa. II P ryhmittyi sen taemmalle linjalle linnoitustöihin ja I P Saimaan kanavalle. Kuosa 1968, 267–268.

²⁶⁰ Heikura 1967, 111.

²⁶¹ Jotta Suomi pystyi irtautumaan sodasta, oli mitätöitävä presidentti Rytin ja Saksan ulkoministerin välinen sopimus, jossa Ryti lupasi, ettei hän tai hallitus tee ilman Saksan lupaa rauhaa NL:n kanssa. Ryti luopui virastaan 1.8, ja kolme päivää myöhemmin eduskunta hyväksyi lakiehdotuksen Mannerheimin nimittämiseksi presidentiksi. Uusi Hackzellin hallitus nimitettiin 8.8.1944. Kuosa 1968, 272.

²⁶² 7.D:n esikunnan komento-osasto ohjeisti valistushenkilöstöä ryhtymään toimenpiteisiin tapauksien ilmetessä, jotta joukko-osasto pyytäisi ko. paikkakunnan aseveliyhdistykseltä tai -piiriltä selvitystä asiasta. ”evakuoitujen perheiden huoltajien mielialan hoito.”, 7.DE komento-osasto 19.8.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

partisaani-iskujen kasvattaneen kotihuolta entisestään. Huollon suhteen negatiivisena tekijänä JR 8:ssä ja JR 9:ssä vaikutti puute eri vaatteista ja puhtaasta pyykistä. Myös kyllästyminen hernekeittoon mainittiin molemmissa ilmoituksissa. Ainoastaan JR 9:n ilmoituksessa kommentoitiin suursodan tapahtumia mielialan kannalta. Riitesuon mukaan tilanteen kehitykseen suhtauduttiin ”*odottavan pidättyvästi*”. Ainoastaan Laakso ilmoitti yhdestä karkaamisesta. Aiempia karkureita oli palannut tai palautettu rintamalle. Heidän käytöksensä oli Laakson mielestä moitteetonta. Riitesuo puolestaan koki uudelleen palvelukseen kutsuttujen ja taemmista portaista siirrettyjen käytöksessä olleen toivomisen varaa.²⁶³

Elokuun aikana lomamääräykset muuttuivat edullisempaan suuntaan, ja tämä heijastui mielialaan Er.P 17:a, JR 9:ssä ja JR 8:ssa. Laakson mukaan tämä oli helpotus erityisesti siirtoväelle. Lomia myönnettiin myös vanginsieppauksesta, minkä vuoksi Hakulinen arvioi vapaaehtoisia riittäneen tähän toimintaan. Riitesuon mukaan tyytyväisyyttä loi se, ettei kuntoisuus- ja hautajaislomaa ei otettu tilapäislomaprozentista. Torjuntavoitto Ilomantsissa oli Hakulisen mukaan rauhoittanut pohjoiskarjalaisia, mutta kotihuolet koskettivat yhä vanhempaa miehistöä. Laakso arvioi, että huoli kotiasioista koski lähinnä siirtoväkeä, mutta maanviljelijöille kuitenkin aiheutui paineita sadonkorjuun lähestymisestä. Huolestumista suursodan tapahtumien suhteen ei JR 9:n ja JR 8:n ilmoitusten mukaan joukoissa ilmennyt. Riitesuo totesi, että lähinnä uutiset Baltiasta herättivät kiinnostusta. Laakson mukaan sotatilannetta seurattiin yhä tarkemmin, mutta hän pohti, että liittoutuneiden etenemiseen lännessä suhtauduttiin rauhallisesti. Huolettomasta keskusteluilmapiiiristä kertoi hänen mukaansa se, että kotimaan urheilu-uutiset puhuttivat miehistöä enemmän. Hakulinen ei muita rintamia maininnut. Pyykiongelman raportoitiin jokaisesta yksiköstä, ja puute eri vaatteista oli jatkuvaa. JR 8:ssa ruokatilanne oli parantunut, mutta Er.P 17:a ja JR 9:ssä leipäannosta pidettiin riittämättömänä. ”*Suhteellisen rauhallinen*” taisteluvaihe mahdollisti Laakson mukaan levon ja virkistäytymisen. Hän kertoi JR 8:n miehistön kilpailleen tukikohtien rakentamisessa. Vauhtiin tosin vaikutti myös vihollisen raskaiden aseiden tuli.²⁶⁴

Elokuussa 11.D oli etulinjassa. Molempien osapuolten partiotoiminta oli aktiivista. JR 50 rajoitti vihollisen toimintaa väijytysiskuilla. Vihollisen tykkituli hiljeni, ja propagandatoiminta oli vähäistä, mutta kranaattien ampumista se jatkoi ja käytti jv.aseita öisin runsaasti.²⁶⁵ JR 30:n historiikin mukaan

²⁶³ Kuri- ja mielialailmoitukset: Er.P 17, majuri N. Hakulinen 13.8.1944. JR 8, ev.luutn. V. Laakso 14.8.1944. JR 9, ev.luutn. K. O. Riitesuo 15.8.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁶⁴ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 8, ev.luutn. V. Laakso 30.8.1944. Er.P 17, majuri N. Hakulinen 30.8.1944. JR 9, ev.luutn. K. O. Riitesuo 31.8.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁶⁵ Sorko 1988, 374.

rykmentin lohkolle tuli puolisen tuhatta kranaattia päivittäin erityisesti tukikohtien alueelle, ja 27.8. Kallio-tukikohtaan kohdistui komppanian vahvuinen hyökkäys 900 kranaatin tulivalmistelun jälkeen. Vihollinen kuitenkin pysäytettiin kaukana asemista. Myös tarkka-ampujien toiminta oli tehokasta. Partiot yrittivät molemmin puolin saada vankia. Vihollinen ei siinä onnistunut, JR 30:n partiokin vain kerran.²⁶⁶ Rykmentin kuri- ja mielialailmoituksessa kerrotaan Ilomantsin torjuntavoittojen vaikuttaneen piristävästi miehistöön. JR 50:n ilmoituksessa ei Ilomantsia mainita, mutta sen sijaan siinä kuvataan hallituksen ja presidentin vaihtumisen aiheuttamaa reaktiota, mitä JR 30:n ilmoituksessa ei huomioitu. Järvisen mukaan tapahtunut aiheutti ”*tutkiskelua ja mielipiteiden vaihtoa*”, ja herätti toivon ratkaisun ajasta. Hänen mielestään mieliala oli parantunut jatkuvasti, ja etulinjaan siirtymisenkin hän näki mielialalle myönteisenä siltä osin, että keskittyminen etulinjatehtäviin ehkäisi kotiasioista ja maailman tapahtumista murehtimista. Pakarinen puolestaan arvioi JR 30:n ilmoituksessa, että etulinjaan siirretyillä vanhemmilla miehillä oli sopeutumisvaikeuksia, koska he olivat hakeutuneet lääkärille toissijaisten vaivojen vuoksi. Työpalvelus sen sijaan oli piristänyt reservijoukkojen arkea hänen mukaansa. Rykmentin mielialaa Pakarinen kuvasi tyydyttäväksi kuten edellisessä ilmoituksessakin. Lomakysymys oli ollut voimakkaasti esillä joukkojen puheissa ja toiveissa molemmissa rykmenteissä. JR 30:n miehistö oli pääosin ollut tyytyväinen huoltoon, mutta toivelistalla olivat valaistusvälineet ja monipuolisempi ruoka. Ruoka ei ollut aiheuttanut valituksia JR 50:ssä, mutta majoitusolot sen sijaan olivat niin puutteelliset, että miehet olivat joutuneet asumaan Järvisen sanoin ”*kivenkoloissa ja maakuopissa*”, koska korsuja ei vielä ollut. Lämmin sää oli kuitenkin helpottanut haastavia olosuhteita. Postinkulku oli myös parantunut, mutta miehistö oli toivonut parempia radionkuuntelumahdollisuuksia.²⁶⁷ Joukkojen uutisnälkä on ollut suuri, kun sodan ratkaisua odotettiin kuumeisesti.

Elokuun toisessa ilmoituksessa Pakarinen ja Järvinen kuvasivat JR 30:n ja JR 50:n mielialoja samoin kuin alkukuun ilmoituksissa. Myös puutteet olivat pysyneet samoina. Kuten edellisessä ilmoituksessaan, Pakarinen arvioi työpalvelun vaikuttaneen positiivisesti JR 30:n reservijoukkoihin. Etulinjan miehistöä työpalvelus sen sijaan rasitti. Ilmeisesti myös JR 50:llä oli riittänyt työtä etulinjassa. Järvinen kertoi, että asemat olivat vielä keskeneräisiä, ja puutteellisen suojan vuoksi vihollisen tykkituli oli aiheuttanut lievää hermostumista. Varsinaisia epäkohtia mielialalle ei ilmoitus kuitenkaan sisällä. Järvisen mukaan tilapäislomien myöntämiset olivat ”*reipastuttaneet*” joukkoja, ja ulkoa päin tarkastellen miehistö ei ollut ahdistunut kotiasioidensa suhteen. Pakarinen totesi, että lomakierron palautumisella oli ollut edullinen vaikutus JR 30:n mielialoihin. Hänen mielestään miehistö oli myös alkanut

²⁶⁶ 30.8 JR 30:n iskuosasto yritti siepata vankia, mutta pitkäksi mennyt tulivalmistelu sai vastustajan varpaille, ja voimakas vastarinta yhdessä yöoryttämisen estäneiden miinoitteiden kanssa teki yrityksen tyhjäksi. Kuosa 1968, 268–270.

²⁶⁷ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 11.8.1944. JR 50, eversti E. I. Järvinen 11.8.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA.

oppia suhtautumaan kriittisesti huhuina kantautuviin epävirallisiin tietoihin. Viittaus koskee rauhanhuhuja, kuten divisioonan ilmoituksessa täsmennetään. Heiskasen mukaan kyseiset huhut olivat vähentyneet. Hän kuvasi, että koulutuksen myötä oli joukoissa tapahtunut ”henkistä ryhdistymistä”.²⁶⁸ Ilmoittajien toteamukset tuskin kertovat koko totuutta siitä, miten miehistö suhtautui rauhan odotukseen. Ilmoituksissa pyrittiin ehkä tarkoituksella korostamaan joukkojen mielenlujuutta rauhankesytymysten suhteen ja välttämään minkäänlaista viitettä levottomuudesta.

3.4 Aselepo ja rauha herättivät ristiriitaisia tunteita

Elokuun lopussa Suomi oli saanut NL:n Tukholman lähettiläältä tiedon, että rauhanneuvottelut ovat mahdolliset, mikäli Suomi katkaisee suhteensa Saksaan ja kääntää sen vetää joukkonsa Suomesta. 2.9 eduskunta hyväksyi hallituksen ehdotuksen neuvottelujen aloittamisesta. Yöllä 4.9 saapui Päämajaan tieto, että Stalin oli hyväksynyt aselepoehdotuksen ja määrännyt ajaksi kello 7. Rauhanvaltuuskunta lähti Moskovaan 7.9, neuvottelut alkoivat 14.9 ja välirauhansopimus allekirjoitettiin 19.9.²⁶⁹

Suhtautuminen aselepoon oli kahtalainen Er.P 17:a ja JR 8:ssa. Laakso kertoi uutisen herättäneen aluksi iloa, mutta ”perusteellisemmän harkinnan jälkeen kuitenkin yleinen mielipide [oli] se, ettei liian suureen iloon ole aihetta”, koska miehet arvelivat, ettei rauhanteko NL:n kanssa tulisi olemaan helppoa.²⁷⁰ Myös Er.P 17:a ensireaktio oli ilo, mitä nopeasti kuitenkin seurasi jännitys tulevaisuutta kohtaan erityisesti ”arvostelukykyisimpien” miesten osalta. JR 9:ssä miehistö suhtautui uutiseen rauhallisesti, mutta aselepoon ei aluksi uskottu, sillä vihollinen oli jatkanut tulitusta ja lähettänyt suuria jalkaväkimuodostelmia kohti puolustusasemia pyrkiäkseen provosoimaan puolustajia.²⁷¹ Rykmentin historiikin mukaan puolentoista komppanian hyökkäys iltapäivällä Elolammella oli pysäytetty huutaen, viittoen ja varoituslaukauksia ampuen.²⁷² Samoin kaiutinpropaganda yritti houkutella miehiä ”yhteyden ottoon” välimaastoon, mutta yhteenkään syöttiin ei miehistö Riitesuon mukaan tarttunut. Hän arvioi, että vaikka rauhanneuvotteluja odotettiin jännityksellä, ei varsinaista hermostumista

²⁶⁸ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 30, ev.luutn. K. Pakarinen 27.8.1944. JR 50, eversti E. I. Järvinen 27.8.1944. 11.D, kenr.maj. K. A. Heiskanen 2.9.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA.

²⁶⁹ Kuosa 1968, 273.

²⁷⁰ JR 8:n kuri- ja mielialailmoitus, ev.luutn. V. Laakso 15.9.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁷¹ Kuri- ja mielialailmoitukset: Er.P 17, majuri N. Hakulinen 13.9.1944. JR 9, ev.luutn. K. O. Riitesuo 15.9.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁷² Joukkueenjohtajana toiminut luutnantti Tiilikainen kirjoitti päiväkirjaansa, että kello 16 suomalaiset menivät Loimolassa vastapuolen kutsumina yhteydenottoon, ja venäläisten mukaan tieto aselevosta oli saapunut kello 15. Tulen vihollinen lopetti vasta seuraavana aamuna kello 8. Hahtela et al. 1992, 255, 257.

esiintynyt, ja miehet olivat vakuuttuneita, että rauha tulee vain sillä ehdolla, että Suomi pysyy itsenäisenä. Luottamusta valtion johtoon hän kuvasi ”täydelliseksi”. Myös Laakso ilmoitti, että luotto maan päämieheen oli horjumaton. Er.P 17:a yleismieliala oli ”olosuhteet huomioon ottaen varsin valoisa ja toivorikas”.²⁷³ JR 8:n ja 9:n ilmoituksissa mainitaan aselepouutisen aiheuttaneen ensin herpaantumista palvelustehtävien suorittamisessa, mutta motivaatio oli nopeasti palautunut. Lomakielto oli peruutettu kotiasioidensa suhteen vaikeassa tilanteessa olevien miesten helpotukseksi. Asia mainitaan jokaisessa ilmoituksessa. JR 9:n ilmoituksessa Riitesuo kuvasi sitä parhaaksi mahdolliseksi keinoksi parantaa niiden mielialaa, jotka olivat huolissaan evakoiduista perheistään ja työvoiman riittämisestä syystöissä. Hakulinen piti huoltotilannetta Er.P 17:a tyydyttävä. JR 8:ssä ja 9:ssä koettiin yhä puutetta eri vaatekappaleista. Osa JR 9:n joukoista joutui asumaan rikkinäisissä teltoissa. JR 8:ssa sen sijaan uudet korsut olivat parantaneet majoitustilannetta, ja peruna oli tuonut vaihtelua yksipuoliseen ruokaan. Mitä tulee miehistön suhtautumiseen suursodan tilanteeseen, Laakso arvioi, että miehistö koki angloamerikkalaisten etenemisen edulliseksi Suomen kannalta, koska sen uskottiin vähentävän NL:n määräysvaltaa Euroopan tulevassa järjestelyssä. Riitesuo kertoi miehistön uskoneen suursodan loppuvan kuluvana vuonna, jolloin Suomi saisi ”oikeudenmukaiset rajat”.²⁷⁴

Myös reaktio rauhanehtoihin oli kaksijakoinen Er.P 17:a. Hakulinen kertoi miehistön toisaalta iloinneen tulevasta kotiuttamisesta, mutta toisaalta pohtineen tulevaisuutta, jonka ymmärrettiin koituvan raskaaksi. Hän kuitenkin arvioi, että miehistössä uskottiin ”valoisamman tulevaisuuden koittavan kantajaiselle kansallemme”. Luottamus hallitusta ja presidenttiä kohtaan pysyi Hakulisen mukaan edelleen vakaana. Hän mainitsi miehistön ottaneen asiakseen auttaa paikallista siviiliväestöä syystöissä. Kenties tämä johtui siitä, että maanviljelijät halusivat olla työapuna siellä missä voivat, sillä he tunsivat omakohtaisesti, millainen työvoiman puute maatiloilla vallitsi. Kotinsa menettäneet miehet kantivat huolta perheidensä toimeentulosta. Tilapäislomat kohdistettiin näiden kahden ryhmän edustajiin, ja sen muu miehistö Hakulisen mukaan ymmärsi.²⁷⁵ Siirtoväkeä ja maanviljelijöitä koskevien huolenaiheiden lisäksi Ikonen mainitsi työn, maan ja asunnon saannin herättäneen huolta JR 9:ssä, jossa toivottiin kovasti lomaa ja uskottiin kotiuttamisen olevan lähellä. Miehistö oli Ikosen sanoin ”miehekkäästi alistunut” rauhaan. Ilmeisesti hän tarkoittaa, että vahvoja tunteenpurkauksia ei esiintynyt. Hän jatkaa, että miehet toivoivat NL:n kunnioittavan Suomen itsemääräämisoikeutta rauhan-

²⁷³ Kuri- ja mielialailmoitukset: JR 8, ev.luutn. V. Laakso 15.9.1944. Er.P 17, majuri N. Hakulinen 13.9.1944. JR 9, ev.luutn. K. O. Riitesuo 15.9.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Er.P 17:n kuri- ja mielialailmoitus, majuri N. Hakulinen 29.9.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

ehtojen mukaisella tavalla. Rivien välistä voi tulkita, että miehistöllä luultavasti oli omat epäilyksensä²⁷⁶ vastapuolen aikeita kohtaan. Ikosen mukaan suursodan tapahtumia seurattiin ”välinpitämättömyydellä”, koska Saksan lopun uskottiin olevan lähellä.²⁷⁷ JR 8:n toista syyskuun ilmoitusta ei 7.D:n aineistossa ole, koska rykmentti palautettiin syyskuun lopussa takaisin 11.D:n.²⁷⁸

11.D:ssa syyskuun kuri- ja mielialailmoitus laadittiin kerralla koko syyskuulta. Divisioona oli syyskuun lopussa saanut käskyn siirtyä Ouluun, ja samalla JR 30 oli irrotettu siitä, joten JR 30:n ilmoitusta ei aineistossa ole.²⁷⁹ Myöskään JR 8:n ilmoitusta ei aineistossa ole, vaikka se oli palautettu divisioonaan. Vasta yhdeltä iltapäivällä aseet hiljenivät JR 50:n lohkolla, sillä vihollinen oli tulittanut taisteluveneistä kahdesti päivän aikana.²⁸⁰ JR 50:n komentaja eversti J. Ahon kertoi rauhanehtojen julkituksen aiheuttaneen miehistössä ”tilapäistä lamaantumista”, mutta joukkojen mieliala oli hänen mukaansa kokonaisuudessaan ennallaan. Hänen mielestään siirtyminen uudelle alueelle ei aiheuttanut mitään negatiivisia ilmiöitä, vaikka pohdinta kotiuttamisesta olikin ollut jatkuvasti esillä. Aho arvioi, että jokainen jaksoi odottaa vuoroaan ja että lomatilanteeseen oltiin tyytyväisiä. Ainoana valituksen aiheena hän mainitsi keittoruuan laadun.²⁸¹ Ilmoituksen huomioista voi saada vaikutelman, että uudelle rintamalle joutumisen vaikutusta mielialaan on aliarvioitu, mutta toisaalta JR 8:n – joka sekin osana 11.D:aa joutui Lapin sotaan – historiikissa todetaan, että epämieluisat yllätykset olivat sodan aikana käyneet miehille niin tutuiksi, ettei asia herättänyt merkittävää vastareaktiota.²⁸²

---

²⁷⁶ JR 9:n historiikki kommentoi asiaa seuraavasti: ”Neuvostoliittolaisia kohtaan tunnettiin vielä melkoistakin epäluottamusta, jota aselevon aloittamisessa todetut rikkeet ruokkivat. Kaikki eivät uskoneet neuvostojoukkojen pysähtyvän edes rajalle”. Toisaalta yhteistoiminta väliaikaisen rajavartio-osaston (I ja II P) ja vastapuolen välillä sujui historiikin mukaan ongelmitta: ”Minkäänlaisia kiistoja ei syntynyt ja suhteet pysyivät asiallisina - -”. Hahtela et al. 1992, 259–260.

²⁷⁷ JR 9:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti B. Ikonen 30.9.1944. 7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10, KA.

²⁷⁸ Jokipii (toim.) 1991, 395.

²⁷⁹ Sorko 1988, 378.

²⁸⁰ Tulenjohtajana toiminut Ilmari Varvikko oli I P:n ja II P:n komentajien kanssa lähestynyt venäläisiä ottaakseen selvää, miksi tulitus jatkui vastapuolelta. Hänen mukaansa venäläiset eivät tienneet tulitauosta, ja asia selvisi vasta, kun komentajat olivat pyytäneet päästä AK:n esikuntaan, josta oli soitettu Moskovaan. Sorko 1988, 375. Myöskään Karhumäessä, jossa JR 30 oli, eivät venäläiset olleet 4.9 saaneet mitään ohjeita aselevosta. Tulitus jatkui seuraavaan aamuun saakka, jolloin venäläisiin komentajiin otettiin yhteyttä, ja he kertoivat saaneensa käskyn lopettaa tuli 5.9 klo 8. Kuosa 1968, 274.

²⁸¹ JR 50:n kuri- ja mielialailmoitus, eversti J. Aho 3.10.1944. 11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5, KA.

²⁸² Jokipii (toim.) 1991, 395.

4. Johtopäätökset

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, millaiset tekijät vaikuttivat 7. ja 11. divisioonan rintamajoukkojen mielialoihin kuri- ja mielialailmoitusten sekä pastorien tilanneilmoitusten perusteella. Lomakäytäntöjä koskevat seikat osoittautuivat aineiston perusteella joukkojen mielialan kannalta keskeisimmäksi tekijäksi. Saman havainnon ovat tehneet ainakin Eino Jutikkala ja Paavo Junntila. Lomatekijä ilmeni eri tavoin tarkasteluvälillä, mutta usein kysymys oli siitä, että jos jonkin ryhmän (esimerkiksi nuoret – vanhat) toinen osapuoli sai edun, niin toinenkin osapuoli sitä vaati. Tarkastelujakson alussa lomajärjestelmän tasapuolistumisen merkitystä korostettiin V AK:n pastorin ilmoituksessa, mutta samassa yhteydessä kävi ilmi, että miehistö uskoi Kannaksen joukkojen nauttivan edullisemmasta lomajärjestelystä. Tämän huhun ilmenemisestä kertoivat keväällä 1943 niin rykmenttien kuin divisioonien ilmoitukset, ja tyytymättömyys lomajärjestelmään vaikutti olevan yleinen asenne. Asia oli, kuten miehistö epäili, mutta tämä todettiin vain JR 30:n maaliskuisessa ilmoituksessa. Toisaalla asiasta liikkui huhuja vielä kesän aikana.

Huomioita kuntoisuuslomajärjestelmän jatkamisen edullisesta vaikutuksesta mielialaan alkoi esiintyä ilmoituksissa helmikuusta 1943 alkaen. Maaliskuun ilmoituksissa positiivinen huomio mielialan suhteen oli perheellisten miesten lomien lisääntyminen. Seurauksena oli jälleen yhtäläisen aseman tavoittelu, kun huhtikuussa naimattomien miesten kerrottiin toivoneen samanveroisia lomiamia. Elokuussa lomajärjestelmä uudistui heidän onnekseen. Samoin, kun maanviljelylomiamia alettiin myöntää, koki osa jääneensä paitsi, vaikka mielsi tällaisen loman itselleen kuuluvan. Näiden lomien koettiin myös menneen sellaisille, joilla ei niihin oikeutta ollut. Kyseessä ei ollut vain hetkellinen harmin aihe, sillä kesällä pienviljelijäin keskuudessa ilmeni kokemusta syrjityksi tulemisesta. Lomat kohdistuivat suurtilallisiin niin, että jotkut saivat kyseisen loman useaan kertaan. Loppukesällä 1943 toisaalta myös ilmoitettiin, että kritiikki maanviljelyslomien jakautumisesta kohtaan oli vähentynyt. Vaikka seuraavana keväänäkin ilmoitettiin toisaalla miehistön toiveesta lomien tasapuolistamisesta, niin useampi ilmoitus kertoo tyytyväisyydestä lomiin, joita oli lisätty ja aikataulutettu paremmin.

Miehistön mielialoihin vaikuttivat merkittävästi kotiasiat. Tietyt ryhmät olivat alttiimpia kotihuolille kuin toiset. Ikä oli selkeä vaikutin: Nuoret olivat huolettomampia kuin vanhemmat miehet. Maanviljelijät erottuivat selkeästi omana ryhmänään, sillä heidän ajatuksensa kohdistuivat alati kotitilaansa. Kotihuolta alkoi ilmetä maanviljelijöiden keskuudessa maaliskuussa 1943, koska he pohtivat kotiensa työvoimatilannetta ja toivoivat siksi työlomille pääsyä. Kun talvi alkoi väistyä ja kevättyöt lähestyä, oli työvoimakysymys noussut esille. Maanviljelijöiden mielenrauhaa alkoivat huhtikuusta alkaen

edistää maatalouslomat, mutta kuten esille on tullut, ne eivät kaikkia viljelijöitä koskettaneet. Toukuussa monet ilmoitukset kertoivatkin yhä huolien esiintymisestä. Kesäkuussa huomiot kääntyivät kuitenkin positiivisiksi, koska maatalouslomilla miehet olivat havainneet kylvötöiden sujuneen kotiseudulla hyvin ja välittäneet tiedon rintamalle. Aineisto sisälsi saman havainnon myös syystöiden osalta, mutta vain yhdessä ilmoituksessa, joten ei voi tehdä yleistystä, että levollisuus syystöistä olisi ollut vallitseva mielialatekijä. Syksyn 1943 ilmoituksissa ei kuitenkaan esiintynyt minkäänlaisia huomioita kotihuolista. Talven 1943–1944 ilmoituksissa oli viitteitä siitä, että pakkanen oli joskus itsessään kotihuolia lisännyt tekijä, koska kotiseudulla saatettiin kärsiä esimerkiksi polttopuiden ja talvi-vaatetuksen puutteesta. Ilmoitusten mukaan Helsingin helmikuisilla pommituksilla ei ollut merkittävää vaikutusta 7. ja 11. divisioonan joukkojen mielialoille, koska vain harva divisioonien miehistöstä oli kotoisin pääkaupunkiseudulta. Toisaalta olisi ymmärrettävää, että kotimaan pommitus vaikuttaisi mielialoihin kollektiivisella tasolla. Ilmeisesti valmistautuminen pommituksiin ja tapahtunutta suurempiin tuhoihin lievensi negatiivista mielialavaikutusta. Kesän suurtaistelujen hiljenemisen myötä rajaseuduilta kotoisin olevat miehet nousivat esille ryhmänä, joka oli hyvin altis kotihuolten vaikutukselle. Heidän huolensa evakuoitusta perheestään ja murheensa menetetyistä kodistaan oli suuri. Siirtoväen ahdinkoa helpotti lomakiellon päättyminen ja tilapäislomien myöntäminen.

Lomiin ja kotiasioihin liittyvien mielialatekijöiden arvioinnin perusteella rintamamiesten henkilökohtaisilla taustatekijöillä on ollut keskeinen vaikutus siihen, mikä heidän mielialaansa vaikutti yksilötasolla. Taustatekijöiden merkitystä on korostanut muun muassa Mikko Heikura. Tutkimusaineiston perusteella tärkeitä taustatekijöitä mielialatekijöiden vaikutuksen arvioinnin kannalta ovat ikä, elinkeino ja siviilisääty. Kotipaikan sijainnilla oli merkitystä mielialaan silloin, kun vihollisen sotatoimet koskettivat kotiseutua. Kotipaikan vaikutusta rintamaelämään sopeutumiseen, jota esimerkiksi Knut Pipping havainnoi, ei käytetyn aineiston pohjalta voi arvioida.

Vuodenajalla on ilmoitusten valossa ollut selkeä vaikutus yleismielialaan. Kesän kynnyksellä vuodenajan vaihtuminen mielialatekijänä sai jopa kaiken painoarvon eräissä pastorien ilmoituksissa. Kesällä huomiot valon ja lämmön sekä niiden mahdollistamien aktiviteettien piristävästä vaikutuksesta olivat yleisiä. Lokakuussa ilmoituksissa korostuivat pimeyden ja kosteuden aiheuttamat epäkohdat. Syksyä pidettiin jopa itsessään merkittävämpänä tekijänä mielialalle kuin fyysisesti kuormittavia palvelustehtäviä. Erityisen vaarallinen yhteisvaikutus mielialalle oli kuitenkin vuodenaikatekijän nivoutumisella yksikkö- ja lohko-kohtaisiin tekijöihin. Tämän osoitti erityisesti I/JR 51:n ilmoitus syyskuun lopusta 1943. Tottumattomuus etulinjapalvelukseen yhdistettynä pimeään vuodenaikaan yhdistettynä kasvaneeseen sieppausuhkaan oli johtanut hermostumisiin vartiossa, joidenkin osalta jopa palveluksesta kieltäytymiseen. Syksyisistä epäkohdista eniten mainittu tekijä olivat luteet. Niistä raportoitiin

JR 9:stä ja JR 30:stä loka- ja marraskuussa. JR 30:ssä ludeongelma ei rajoittunut syksyyn, vaan pyynnöt tehokkaammasta myrkytyksestä toistuivat läpi kevään 1944. Suomen sääolosuhteissa armeijan vaate- ja varustehuollolla on ollut varsin suuri vaikutus joukkojen mielialoihin, koska huomiot eri vaatteiden ja varusteiden määrällisestä puutteesta, soveltumattomuudesta olosuhteisiin ja rikkinäisyydestä olivat hyvin yleisiä ilmoituksissa. Huomioita oli eniten syksyllä ja talvella, mutta myös keuhkolla toivottiin esimerkiksi kenkätäydennyksiä.

Asemasodan aikaisten taistelutapahtumien merkitys mielialaan mainittiin ilmoituksissa hyvin harvoin. Lähinnä JR 9:n lohkoa puolustaneiden joukkojen ilmoituksissa elo–syyskuussa 1943 käsiteltiin vihollisen painostuksen vaikutusta mielialaan. Kesäkuun loppua ja heinäkuuta 1944 koskevissa ilmoituksissa taisteluvaiheesta seurannut rasitus ilmeni mielialaa määrävänä tekijänä kaikissa tutkimusyksiköissä. Tämä rasitus muodostui kokonaisuudessaan varsinaisesta taistelurasituksesta, johon liittyivät vihollisen ilma-aseen ja epäsuoran tulen yhteisvaikutuksen aikaansaama järkytys ja taistelutappiot, sekä raskaista vetäytymismarsseista, unenpuutteesta ja huollon vaikeuksista.

Koska asemasodan aikana taistelutapahtumat saivat ilmoituksissa hyvin vähän huomiota, herää kysymys, vaikuttivatko etulinja- ja toisaalta reservijoukkoihin pääasiassa samat mielialatekijät? Vähäinen taistelutoiminta vähensi eroa edessä ja taempana palvelevien joukkojen arjessa, mutta ilmoitusten perusteella ei voi tehdä päätelmää, että palvelus etulinjassa ja reservissä olisivat suoraan verrannollisia mielialatekijöiden suhteen asemasodan aikana. Esimerkiksi raskas vartiopalvelus oli ajoittain huomattava mielialatekijä etenkin JR 9:ssä. Juopaa ryhmien välille saattoivat puolestaan luoda palkkauskysymykset. Etulinjan miehistö ei pitänyt oikeudenmukaisena, että asevelvolliset, jotka suorittivat työpalvelusta takaportaassa, saivat työstään korvausta. Ilmoitusten perusteella etulinjapalvelus ei kuitenkaan välttämättä ollut itsessään negatiivinen mielialatekijä asemasodan aikana. Eräs etulinjamiehistön mielialalle edullinen tekijä oli useassa ilmoituksessa mainittu kuntoisuusloman hankkiminen esimerkiksi taisteluhautaa kaivamalla. I/JR 51:n ilmoitukset syksyltä 1943 kertovat, miten suhtautuminen etulinjapalvelukseen muuttui miehistössä. Huoleton mieliala oli siirtymisen myötä vaihtunut hermostuneisuudeksi, joka kuitenkin noin kuukaudessa oli haihtunut miehistön mukauduttua etulinjan olosuhteisiin. Joulukuun ilmoituksen mukaan vaihtelu oli virkistänyt niin, että siirtymisen arvioitiin vaikuttaneen lopulta jopa positiivisesti joukkoihin. Vaihtelun lisäksi saattoivat etulinjan runsaat tehtävät ja välttämätön valppaana pysyminen merkitä huomion väistymistä kotiin ja suursodan tilanteeseen kohdistuneista huolista, kuten JR 50:n elokuun kuri- ja mielialailmoituksessa arvioitiin.

Kysymystä siitä, kuinka miehistö suhtautui Itä-Karjalan jättämiseen, voidaan tarkastella kahdesta eri näkökulmasta. Toinen koskee ideologista kiintymystä, eli voidaan kysyä, tunsiko miehistö Itä-Karjalan osaksi Suomea. Lähdeaineiston osalta vain harva ilmoitus viittasi asiaan, mutta niiden mukaan

ideologista kiintymistä ei ollut tapahtunut. Tutkimuskirjallisuudessa asiaa on kuvattu samoin. Toisaalta asemien jättämistä voidaan tarkastella siitä lähtökohdasta, että ilmiö ei ole sidottu juuri tietyn maantieteellisen alueen kontekstiin, vaan huomio kohdistuu konkreettisiin rintamaolosuhteisiin, joissa miehistö eli. Rykmenttien historiikeissa on kuvattu, että rintamaolosuhteet haluttiin luoda niin miellyttäväksi, kuin oli mahdollista, joten asemien viihtyisyyden eteen nähtiin vaivaa. Jos asemia miehittänyt joukko oli ne itse viholliselta voittanut tai ylipäättään niitä pitkään asuttanut, niin vetäytymiskäskey oli yhä masentavampi. Tähän sopeutumisielmiin viittasivat mahdollisesti Ryhmä Ikosen ja Ryhmä Tikan ilmoitusten huomiot asemien jättämisen negatiivisesta vaikutuksesta mielialaan, jos oletetaan, ettei ideologista kiintymistä Itä-Karjalaan ollut tapahtunut.

Kysymys siitä, miten merkittävänä mielialatekijänä rauhan odotus ilmeni, oli ilmoitusten perusteella riippuvainen ajankohdasta. Kevätalvella asiaa käsiteltiin useassa ilmoituksessa: Yhdessä todettiin miesten ihmetelleen rauhanennusteluja sanomalehdissä, toisessa kerrottiin heidän arvuutelleen, milloin rauha koittaa, ja kolmannessa arvioitiin, että huhut rauhasta olivat pääasiassa kotirintamalla vaikuttava tekijä, jolla kuitenkin sieltä levitessään voisi olla haitallinen vaikutus rintamajoukkojen mielialaan. Loppukevään ja kesän aikana ei rauhaa puheenaiheena ilmoituksissa mainittu, mutta syksyn alun kattavissa pastorien ilmoituksissa huomiot rauhasta keskustelunaiheena yleistyivät. Ilmoitusten yleinen sävy asian suhteen ei kuitenkaan ollut huolestunut, vaan useat ilmoittajat näkivät rauhan odotuksen luonnollisena. Asian toisesta puolesta kieli I/JR 51:n kuri- ja mielialailmoituksesta selvinnyt päälliköille annettu käsky informoida joukkoja suhtautumisesta rauhanhuhuihin. Muissa tämän ilmoitustyyppin raporteissa asiaa ei kuitenkaan otettu esille. Vuoden viimeisen neljänneksen ilmoituksista vain muutama mainitsi rauhan pohtimisen. Vuoden 1944 ensimmäisten kuukausien ilmoituksista saa kuvan, ettei rauhan kaipuu yleisesti vaikuttanut alkuvuonna laskevasti mielialaan tarkastelluissa joukoissa. Tästä kertoo toisaalta huomioiden vähäinen määrä, ja toisaalta eräät huomiot miehistön kevyestä suhtautumisesta huhuihin ja niitä ruokkivien lehtikirjoitusten kritisoinnista. Maaliskuussa rauhasta tuli neuvottelujen myötä yleinen puheenaihe, mutta vaikutus ei ollut ilmoitusten mukaan negatiivinen, koska ne kertovat nopeasta mukautumisesta sodan jatkumiseen rauhanneuvottelujen katketua, joka joidenkin ilmoitusten mukaan vain vahvisti puolustustahtoa. Loppukevään ja alkukesän aikana ei rauhankeskustelua mielialatekijänä ilmoituksissa mainittu. Elokuussa rintaman rauhoituttua aihe palasi yksikköjen ilmoituksiin, ja mielialatekijänä se ilmeni jälleen myönteisesti, koska ilmoituksista saa kuvan, että rintaman pysähtyminen ja valtionjohdon vaihtuminen toimi miehistölle symbolina rauhan lähestymisestä. Ilmoituksissa on mahdollisesti varottu käyttämästä suoraa ilmaisua, koska asiaa kuvattiin ”ratkaisun”, jonkin ”suuren” tai ”yllättävän” odotuksella.

Aselepo ei ilmoitusten mukaan vaikuttanut yksinomaan positiivisesti mielialaan, vaikka suurin osa ilmoittajista kertoi aselepouutisen välittömän reaktion olleen riemukas. Usean ilmoituksen mukaan joukoissa oli nopeasti ilmennyt huolta tulevista neuvotteluista. Toiveikas mieliala vaikutti kuitenkin olevan yleinen. Aineisto sisälsi vain kolmen yksikön ilmoitukset rauhansopimuksen jälkeiseltä ajalta. Rauhanehdoilla kerrottiin olleen aluksi jopa lamauttava vaikutus, mutta pääasiassa nämä ilmoitukset kertovat melko rauhallisista mielialoista. Vaikka huoli taloudellisesta toimeentulosta vallitsi yleisenä mielialatekijänä, niin kotiutuksen toivo piristi ennen kaikkea 7.D:n joukkoja, joiden osalta sota päättyi. Toisaalta myös pohjoiselle rintamalle joutuneen JR 50:n ilmoitus kertoo mukautumisesta uuteen tilanteeseen.

Tutkimuskirjallisuuden mukaan Saksan suoriutuminen sodassa on vaikuttanut huomattavassa määrin mielialoihin etenkin kotirintamalla mutta myös rintamajoukoissa. Vaikka JR 9:n komentaja arvioi helmikuussa 1943 Saksan tappioiden alkaneen vaikuttaa yleisesti mielialoihin ja joukkojen epäilleen Saksasta tulevia tiedonantoja, niin koko aineiston tasolla tarkasteltuna asia ei esiinny kovin merkittävänä mielialatekijänä. Ilmoituksissa mainittiin ajoittain joukkojen huomion kohdistuneen Saksan rintamia koskeviin uutisiin, mutta monesti ilmoittajat mainitsivat samassa yhteydessä, etteivät uutiset aiheuttaneet minkäänlaista hermostumista, vaikka niitä enemmän seurattiinkin. Viitettä oli myös siitä, että tässäkin asiassa iällä oli vaikutusta: Uutiset vaikuttivat vanhempiin miehiin enemmän. Useista ilmoituksista ilmeni suuri optimismi ja toiveikkuus Saksan sotaonnea kohtaan – eräässä ilmoituksessa vielä helmikuussa 1944. Syynä rauhalliseen suhtautumiseen on ilmeisesti voinut olla myös se, ettei välttämättä harjoitettu kovin syvällistä pohdintaa Saksan sotatilanteen yhteydestä omaan rintamaan. Luultavasti puutteellinen tieto ja pinttynyt usko Saksan kaikkivoipaisuudesta loivat perusteetonta uskoa sen voimiin, minkä vuoksi havainnot huolesta olivat tarkastelluissa ilmoituksissa harvassa.

Johtajien ja johdon vaikutuksesta joukkojen mielialoihin ei ollut mahdollista tehdä johtopäätöksiä käytetyn aineiston pohjalta. Kuri- ja mielialailmoitukset olivat pääosin komentajien käsialaa, joten ei ole yllättävää, etteivät he ilmoittaneet mitään, mikä viittasi heidän tai alaistensa johtajien osuuteen negatiivisissa mielialailmiöissä. Ilmoitukset sisälsivät pari esimerkkiä siitä, miten ilmoittajat pyrkivät löytämään syyn negatiivisiin ilmiöihin toisten osastojen johdosta: Jos oman osaston miehet laiskotelivat varustelutöissä naapurilohkolla, niin kyse oli huonosta valvonnasta; jos he pakenivat taistelun aikana, niin esimerkki oli saatu naapuriosastosta. Pastorien ilmoitusten osalta V AK:n pastorin ilmoitus marraskuun alusta 1942 oli ainoa, jossa viitattiin nuorten johtajien käytökseen mielialan kannalta negatiivisessa mielessä.

Joitakin mielialakuvauksiin sisältyneitä negatiivisia ilmiöitä oli arvioitava sosiologista tutkimustautaa vasten. Esimerkiksi valtion omaisuuden varastaminen, löysä kunniantekokuri ja laiskottelu varustustöissä nähtiin ilmoituksissa huonon mielialan ilmentyminä. On ymmärrettävää, että ilmoittajat organisaation edustajina määrittelivät kyseiset tapaukset näin, ja heillä tuskin on ollut mahdollisuutta tai halua selvittää laaja-alaisesti, onko ilmiö johtunut juuri huonosta mielialasta. Tutkimuskirjallisuudessa edellä mainitun käyttäytymisen on havaittu sisältyneen epävirallisen ryhmän oman normiston tai hyväksynnän piiriin. Havainnoista voi kuitenkin esittää kysymyksen, syntyykö tällainen normisto tai hyväksyntä helpommin sellaisiin ryhmiin, joissa vallitsee huono mieliala? Viitattujen empiiristen tutkimusten tapauksissa edellä mainittua toimintaa harjoittaneiden ryhmien ei kuvattu kärsineen huonosta mielialasta, vaan toiminnan arvioitiin johtuneen pääasiassa materiaalisten tarpeiden tyydyttämisestä, itsenäisyyden osoittamisesta ja itselle tai omalle ryhmälle turhan työn välttämisestä. Viimeksi mainitusta motiivista aineisto sisälsi yhden esimerkin, jonka taustatekijöitä oli mahdollista arvioida hieman enemmän, kuin muiden epävirallisen ryhmän toimintaan viittaavien tapausten vastaisia. Varustelutöihin toiseen yksikköön määrätyn komppanian huonoon työmotivaatioon oli luultavasti olennaisesti vaikuttanut se, että joukot olivat juuri aikaisemmin itse joutuneet jättämään valmistamansa korsut. Pettyneellä mielialalla on siten todennäköisesti ollut vaikutusta käyttäytymiseen. Ilmoitukset kuitenkin sisältävät niin vähän pienryhmätason havaintoja, ettei niiden perusteella voi tehdä yleistyksiä epävirallisten ryhmien tai normien vaikutuksesta tutkittujen joukkojen mielialaan.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto (toimisto XVI). Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4934/2.

Karjalan armeija / Aunuksen ryhmä. Esikunnan pastorintoimisto (toimisto XVI). Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942. T-2222/4.

V AKE. Esikunnan pastori / Esikunnan kirkollisasiaintoimisto (toimisto XVI). Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-4129/8.

V AK. Esikunnan pastori. Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943–1944. T-6967/2.

7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1943. T-8172/8.

7. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1944. T-8172/10.

11. Divisioona. Esikunnan valistustoimisto. Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1944. T-9488/5.

Kirjallisuus

Alasuutari, Pertti 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0* (4. uudistettu painos). Vastapaino, Tampere.

Allardt, Erik; Littunen, Yrjö & Aaltonen, Esko 1958. *Sosiologia*. WSOY, Porvoo.

Engen, Robert C. 2016. *Strangers in arms : combat motivation in the Canadian Army, 1943–1945*. McGill-Queen's University Press, Montreal; Kingston; London; Chicago.

Fennell, Jonathan 2011. *Combat and morale in the North African campaign : the Eight Army and the path to El Alamein*. Cambridge University Press, Cambridge; New York.

Festinger, Leon 1950. *Informal social communication*. *Psychological Review*, 57: 271–282.

- Hahtela, Martti; Juutilainen, Antti & Salmela, Väinö 1992. *Taisteleva JR 9 – Jalkaväkirykmentti 9 1941–1944* (toinen korjattu painos). PunaMusta Oy, Joensuu.
- Harinen, Olli 2011. *Johdatus suomalaiseen sotilassosiologian tutkimukseen : joitakin piirteitä sotilassosiologian tutkimuskohteista, menetelmistä ja puolustusvoimissa tehdyistä tutkimuksista*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Käyttäytymistieteiden laitos, julkaisusarja 1 Nro 4/2011. Juvenes Print Oy, Tampere.
- Harinen, Olli 2011b. *Some empirical research results on Finnish soldiers' behavior, group cohesion and informal norms : three military sociological articles*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Käyttäytymistieteiden laitos, julkaisusarja 1 Nro 1/2011. Edita Prima Oy, Helsinki.
- Harinen, Olli 2012. *Sotilaiden epäviralliset ryhmänormit kolmessa jalkaväkikomppaniaa koskevassa empiirisessä tutkimuksessa (Knut Pipping, Roger Little, John Hockey)*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Käyttäytymistieteiden laitos, julkaisusarja 1 Nro 3/2012. Juvenes Print Oy, Tampere.
- Heikura, Mikko 1967. *Rintamajoukkojen mieliala : tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia n:o 85. 1967.
- Junttila, Paavo 2015. *Taistelutehon laskemiseen vaikuttaneet tekijät sodan 1941–44 aikana ja siitä tehtävät johtopäätökset*. Toim. Petteri Jouko, Eelis Turjanmaa, Timo Häivälä ja Kirsti Puronen. Maanpuolustuskorkeakoulu. Suomalaisen sotataidon klassikot. Juvenes Print.
- Jutikkala, Eino 1997. *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY, Juva.
- Kuosa, Maunu 1968. *Täss' Savon joukko tappeli – Jalkaväkirykmentti 30 1941–1944*. Kirjapaino Oy Savo, Kuopio.
- Lasswell, Harold D. 1927. *Propaganda Technique in the World War*. New York ; Lontoo.
- Manning, Frederick J. 1991. *Morale, cohesion, and esprit de corps*. Teoksessa *Handbook of military psychology*. R. Gal & A. D. Mangelsdorff, 453–470. John Wiley & Sons.
- Moisala, U. E. 1988. *Tutkimus Karjalan kannaksen rintamasotilaiden ja sotatoimialueella työskennelleiden naisten asennoitumisesta torjuntataisteluihin*. Teoksessa *Kun hyökkääjän tie suljettiin : Neuvostoliiton suurhyökkäys kesällä 1944 Karjalan kannaksella veteraanitutkimuksen ja neuvostolähteiden valossa*. U. E. Moisala & Pertti Alanen, 163–227. Otava, Helsinki.

- Pilke, Helena 2018. *Omat kutsuivat politrukeiksi – Jatkosodan valistusupseerit*. Docendo Oy, Jyväskylä.
- Pipping, Knut 1947. *Kompaniet som samhälle : iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Acta Academiae Aboensis, Humaniora, 16, 1. Åbo Akademi, Åbo.
- Pipping, Knut 1978. *Komppania pienoisyhteiskuntana : sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Otava, Keuruu.
- Rautala, Ari 2015. *Karjalan armeija : 100 000 sotilaan hyökkäys*. Gummerus Kustannus Oy.
- Salmela-Aro, Katariina & Nurmi Jari-Erik (toim.) 2017. *Mikä meitä liikuttaa : motivaatiopsykologian perusteet* (3. täysin uudistettu painos). PS-kustannus, Jyväskylä.
- Salminen, Esko 1976. *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944 : Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Otava, Keuruu.
- Shils, E. A. & Janowitz, Morris 1948. *Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II*. Public Opinion Quarterly, Vol. 12, Issue 2, 280–315.
- Siren, Torsti 2010. *Strateginen kommunikaatio ja psykologinen vaikuttaminen – Käsitys sotataidosta palaa juurilleen?* Tiede ja ase Vol. 68 (2010).
- Sorko, Kimmo 1988. *Kolmen rintaman rykmentti – JR 50 1941–1944*. JR 50:n historiatoimikunta, Jyväskylä.
- Stouffer, Samuel et al. 1949. *The American Soldier Vol. I: Adjustment During Army Life*. Princeton University Press, Massachusetts.
- Stouffer, Samuel et al. 1949b. *The American Soldier Vol. II: Combat and its aftermath*. Princeton University Press, Massachusetts.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2018. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (uudistettu laitos). Kustannusosakeyhtiö Tammi, Jyväskylä.
- Töppel, Roman 2018. *Kursk 1943 : the greatest battle of the Second World War*. Modern Military History ; No. 4. Helion & Company Limited, Warwick, England.
- Valli, Raine & Aaltola, Juhani (toim.) 2015. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2 : Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (4. uudistettu painos). PS-kustannus, Jyväskylä.